

Forsøg
til en
Indenlands Reise.

Forfattet
i Maret 1763
af
Mag. Johan Arndt Dyffel.

Kiøbenhavn 1774.

Beføjet og findes tilkiøbs hos Christian Gottlob Proft
paa Børsen, No. 11, 12 og 13.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Forsøg

Til en

Indenlands Reise

Forfattet

I Aaret 1763

Af

Mag. Johan Arndt Dyssel

Kiøbenhavn 1774

Bekostet og findes tilkiøbs hos Christian Gottlob Prost

Paa Børsen, No. 11, 12 og 13

Forerindring.

Denne Afhandling er skrevet i Aaret 1763, hvorefter Beretningerne bør bedømmes i henseende til de Forandringer, som siden den Tid kunde være indløbne.

Anledningen hertil gav en vis Herre og god Ven, som ofte havde talt med mig om Linnæi Skaanske Reise, og ved at rose den, beklagede at ingen i vor Fæderneland havde udgivet saadant et Stykke, som dog kunde være til megen Nytte og Fornøjelse. Nu var det en anden Sag med Linnæi Reise.

Han reiste paa Publici Bekostning, og havde god Tid dertil, og derfor kunde og burde give Publico den Erstatning, at de kunde læse hvad han paa sine Reiser havde iagttaget; Men da slige Anstalter ikke ere hos os, saa er det neppe ventelig, at nogen privat Mand paa sine egne og ofte korte Reiser skulle give sig den Umage at optegne hvad han fandt merkværdigt (4) omendskiønt han selv kunde have baade Lyst og Indsigt til at gjøre Observationer, hvor han kom frem; thi til at reise med Nytte, udfordres begge Dele. Een reiser hundrede Mile, uden at see saa meget, som kunde optegnes paa ti linier; En anden reiser fierde Parten af samme Vei, og finder hundrede artige Ting at anmerke, men giemmer det for sig selv, eller glemmer det, fordi han finder ingen Opmuntring til at bekiendtgjøre sine Anmerkninger. Saaledes blev Slutningen af vor Samtale. Da min Ven siden fik at høre, at jeg ville reise fra Nustrup (Sønderjylland), hvor jeg den Tid boede, for at besøge mine Venner i Lolland, bad ha mig legger Mærke til hvad jeg forefandt af Betydenhed, og ved min Hiemkomst af meddele ham det. Han lagde denne smigrende Forsikring dertil, at han med Fornøjelse havde læst de Anmerkninger, som jeg ved lige Leilighed havde udgivet om Forbierget Møens Klint anført i det Oeconomiske Magazin. Jeg sendte ham ved min Hiemkomst følgende Blade, og saaledes, som de her gives, har de henlagt hos mig selv i Haandskrift, uden at see Lyset, indtil nu, da de komme frem (5) ved det typographiske Selskab; (*)

(*) Forfatteren havde først i Sinde at give denne Reise i det typographiske Selskabs Forlag, men siden haver andre Omstændigheder forhindret dette.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

I de Selskaber jeg har den Ære at staae har jeg aldrig kundet overtale mig at være for at give blot Betaling, jeg har stedse haft enj Drift at arbeide med. Fordeel har jeg aldrig søgt; ofte har jeg besluttet at lægge Pennen reent ned, thi hvad kommer herud af al Flid? Har jeg tilspurgt mig selv: dog har min uimodstaaelige Drift idelig viist mig hen til min første Sats: Du søger jo ikke egen Fordeel. Quiconqve s'attend a un falaire est esclave: & l'ame qui s'apprecie un talent est aussi venale que celle qui se donne pour une obate. (Bellis.) Hvad søges her da ved denne Afhandling? Kan jeg opmuntre, om mueligt, andre og flere til et lige Arbeide, saa indseer vel enhver, hvor unyttig en saadan Samling vilde blive, og dette er min Hensigt. Jeg er blevet bestyrket deri ved vor ypperlige Skribent Sneedorfs Tanker, naar han i det 61 Blad af sin Tilskuer, pag. 508 siger: Beskrivelser, som (6) kunde gjøre nogen retskaffen Nytte i Landets Huusholdning og Handel, faaer vi aldrig, førend vi først have, ligesom de Franske, fuldstændige Efterretninger om enkelte Provincer, Stæder, Produkter, Haandværker og Nærings Midler, og disse ere af mange Aarsager vanskelige. Saadanne Arbeider ere alt for høit til at befatte sig med saa gemene Ting, som kunne være Kiøbmanden og Bonden til Nytte.

Den Orden, jeg har fulgt, er ligefrem efter den Vei jeg reiste; og den Stiil, jeg har fulgt, er ligefrem efter de Ting jeg saae. Fornuften lærte mig Tankerne, og Oprigtighed tvang mig til at skrive som jeg tænkte. Jeg reiste med aabne Øiene, og skrev af et aabent Hierte.

J. A. D.

Højædle og Velbaarne Herre!

Allerhøistærede Ven!

Deres Begiering er i alle muelige Tilfælde vigtigere for mig end en Befaling. At dette ikke er et blot Høfligheds Udtryk, overbevises De om ved nærværende lange Skrivelse. Bliv ikke kied ved at læse den! Men tænk at det er en Følge af den Lydighed, jeg skylder Deres Venkab. Vent ikke store Ting; thi hvori kan De vente det fra en Reisende, der iler til Maalet, og med Kiedsommelighed tæller hver Time han hindres paa sin Vei. Ja jeg tilstaaer Dem, at det meste som her meldes om, er en Følge af de Forhalinger, jeg ved nogle Steder var underkastet. Utaalmodig knurrede jeg ofte, at Reisen gik saa langsom, men nu skal (8) Tids og Pengespilde ikke fortryde mig, om de Iagttagelser, som Forhindringen selv gav mig i Hænde, finder Deres Bifald. Aarets Tid var ellers den ubeqvemmeste til Opdagelser, da September allerede havde afklædet Markerne, og viste Skovene halv nøgne. Jeg Reiste ikke heller for blot Fornøielse; thi en døende Vens Forlangende var min Drivefieder. Min Reisebane besluttede jeg at tage igiennem Aabenraa, over Als og Arøe, for at komme des

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

snarere. Den 8 Sept, gav jeg mig paa Veien fra min Boepæl Nustrup; Min Herre veed, hvor den Bye ligger; thi det glæder mig endnu at tænke paa Deres behagelige Besøg for et Par Aar siden; men at jeg ret geometrice og høilærd skal beskrive mit Huses Leie, da er det efter mit Bestik just longit 42 °, latit 55° 17". Eller paa bedre Dansk i Haderslev Huus Amt, Gramherred, Riber Stift, i den Strækning, som kaldes Thorning Lehn. De erindrer sig maaskee endnu den høie Bakke med Høien paa, som vi kalder Fiellum Høi, lige for min Hauge; den Høi, hvorpaa vi stod ved er klart Veirligt, og talte en Snees Kirke-Sogne; den Høi, hvori jeg havde fundet gamle Askekrukker og Menneskebeen. Paa denne Høi staaer man midt imellem Vesterhavet og Østersøen; midt (9) paa den høie, sandige og stenede Ryg, som gaar langs ad vor Halv-Øe fra Skagen til Elben; thi her skiller Vandløbene sig til Vester og Øster. Rips Aae løber Vester paa og falder ud i Havet ved Ribe; den Bæk, som løber forbi Woyens, falder til Øster ud forbi Haderslev. Ved at tale om den høie Ryg af det Danske Chersoneso, tænker jeg paa den mægtige Aftagelse, som vor halve Øe har lidt fra dens ferske Dannelse. Naar man seer Dankverts Korter, saa sees hvilken en viid Strækning i Havet har bortskyllet langs med Vester-Kanten; saa at om Verden skal staae nogle Hundrede Aar, vil Ryggen af det Slesvigske blive smallere og smallere. Gamle Folk merker endogsaa i deres Levetid, at Vandet imellem det faste Land og Øerne paa Vesterkanten bliver bredere end i deres Ungdom. En gammel Spaaedom løber iblant Almuen, at Altertavlen i Riber Domkirke skal flyde op til Hygom Kirke, som ligger en stor Miil inde i Landet. Vi foragte, baade jeg og De, alle Sibylliner; men det er hverken umuelige eller urimeligt. Forsynets sande Tilbedere nægter ikke Naturen sine rimelige Virkninger for den tilkommende Tid, med de stiller alle Ting hen til Naturens vise Styrere; under hans Bestyrelse (10) lever vi uden Frygt, og under hans Ledsagelse reiste jeg, som sagt, og kom til den første Bye fra mit Sogn, ved Navn Schrystrup; her er en Kirke, men ikkun liden og maadelig, imod de fleste Slesvigske Kirker, som ellers ere store og i ypperlig Stand. Af Oldsager er der intet uden et gammelt Catholsk Billede, som siges at være en Biskop af Ribe. I Kirketaarnet har Præsten et ypperligt Duehuus. Denne som første Anmerkning, var af meget stor Betydenhed! Jeg pleier ellers skiemtsom at kalde denne Bye Ægypten, for de mange Teglverkens Skyld, som her findes. Paa Gaden i denne Bye seer man en halv Snees Teglovne, som Bønderne have tilfælles, og skiftes til at brænde i. Det ville blive for vidtløftig at beskrive for min Herre disse Ovnes ordentlige Indretning. Det skal maaskee meldes Dem ved en anden Leilighed. Det er nok, naar jeg siger Dem, at disse smaa Teglovne, som ere i Brug overalt i det Slesvigske, drives med megen liden Bekostning, og giver ved hver Brænding 5 a 6000 Steen. Det er Aarsagen, hvorfor man i det Holsteenske seer langt smukkere Landsbyer, med meest murede Huse, end de Danske Byers elendige Hytter, af Leer opklinede Vegge, der koster i sig selv baade mere (11) Umage og Tid. Man kliner der om Sommeren, for at lade det nedregne om Vinteren; Fugtighed og Kulde plager den Danske Bonde, naar den holsteenske sidder tør og varm inden en Muur, som han selv har opsat for sig, og Børnebørn. Gid de Danske Bønder, eller rettere deres Herrer ville engang faae det herlige Indfald, at giøre ligesaa, især hvor der ere Tørvemoser til ay brænde Stenene ved. De skulle da i mange Henseende arbeide for Evigheden. Et udødeligt Navn ville den Danske Proprietaire indlegge sig, der foranstaltede sine Bøndergaarde opmurede som de Holsteenske. Jeg vil ikke tale om hvad de Danske Skove derved bleve sparede. Sandelig den Tid kommer, naar mange Danske Provincer bliver saa blottede for Træer som Island. Nogle ere det allerede. Hvor faa tænker paa den Sag? Høistærede Herre! De har selv baade Bønder og Skove. De sparer begge. Deres retsindige og fornuftige Huusholdning giver mig den Driftighed at blande denne Sædelære ind i min Fortælling. Jeg reiser videre; og Veien falder over Immervad; om dette Sted kan læses hos Arild Hvidtfeld, 4 Deel, Pag. 681, dette trøstefulde Riim: (12)

Ved Immervad,
Der fik de Danske et Fandens Bad.

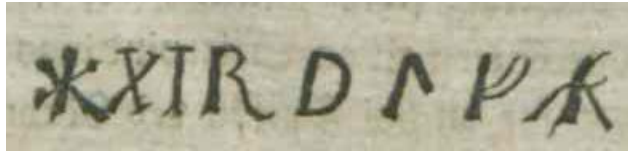
Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Det var i Anledning af en Skiermyssel Anno 1430, da Antronus Rønno, de Danskes Anfører, blev slaget af de Holsteener, der bleve anførte af Hertug Henrich til Slesvig; i samme Slag blev ogsaa Otto Nielsen, en af Stammefædrene for dem Rosenkrantzske Slægt, farlig saaret i Hovedet, vid Hofmanns Portraits historiques, dans cette Famille Pag. 3. Stedet melder og Arnkiel, item Dankvart Pag. 21 om, at der blev kaldet Jammervad. I en anden Henseende maae det endnu kaldes saaledes; thi det er en Jammer at see saa vidtløftig en Strækning af Hede, dog god brugbar Hedegrund at ligge udyrket. Det er ikke for meget sagt, naar jeg regner en Strækning af 3 til 4 Mile i Længden, og over en Miil i Bredden, der henligger til ingen Nytte, undtagen at nogle Faar kan gaae der, og en Plet af den høie Lyng hist og her kan afslaaes. Dersom Kongen vilde lade en nye Landmaalings Forretning gaae over slige og flere store Stykker øde Land, da skulde baade Landet og Kongens Kasse vinde noget anseeligt; der kan bevises, at baade her og paa mange flere Heder (13) har i de ældre Tider staaet hele Byer med Agre og Enge, som enten i Fiendetid eller i almindelig Pest ere ødelagde, e. gr. Til denne Hede har, efter de endnu Levendes Fortælling, strækket sig en heel Kirkebye Lilholt; Kirkepladsen vises endnu; bedre til Nord en Bye Paascheie, og saa videre mange flere. Disse ødelagde Byers Jordsmaal har de paagrændsende nu tilegnet sig, og vilde raabe Jammerklage, om et eneste Huus blev opbyggt paa en Strækning, som de slet ikke betiener sig af. De kommer mig som Hunden i Fablen, der laae paa Vagt ved en Høestak, hvoraf han selv ikke fortærede et Straae. Disse paagrændsende kunde med rette kaldes Semper Augusti, men derom skal jeg ved anden Leilighed melde mere. Fra Jammervad log jeg min Kudsk holde sig, som det kaldes; eller paa venstre Haand, til den brede Landevei fra Haderslev. Jeg fik derved at see den gamle bekiendte, og i det hele Slesvigske den eneste Runesteen, den staaer saa got som midt paa Landeveien. Jeg steeg ud af min Vogn, og med en ærefuld Nysgierrighed nærmede mig til dette ældgamle Mindemærke. Hvor simple kom denne Alderdoms Ærestøtte mig for. En raae og udannet graae Kampesteen; flad, men uslebet paa den ene Side, ukunstlet paa de øvrige, (14) og opreist; paa den bredeste Ende var Stenen, og det var hele Herligheden. O! Tarveligheds Beviis fra de ældste Tider; tænkte jeg ved mig selv. En Helt har her et Mindesmærke under aaben Himmel, paa den vilde Mark, i en almindelig Kamp. Hvor nøisomme har de ældste Fædre været. Plutarch, fortæller, at Cyrus, den store Eenevolds Herre, har i en Steen dette Gravskrift: Her hviler Cyrus, som overvandt hele Persien. Hvo du er! Misund mig ikke den Smule Jord, der skiuler min Aske. Der har, uden Tvivl, en anden beæret hans Grav med den Steen; thi Xenophen Libr. 8 fortæller os iblant andre Ord af Cyri Svanesang disse, angaaende hans sidste Willie om sin Begravelse: Mine Børn! Naar jeg er død, da skiuler mit Legeme; hverken med Guld eller Sølv, ikke heller med nogen anden Ting, men i Jorden; thi hvad er lyksaligere? End at giemmes i Jorden; som frembringer og ernærer alle gode Ting. Naar Cyrus her siger: ikke heller med nogen anden

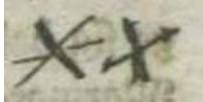
(μηδὲ ἐν ἄλλο μνησθῆν.)

Ting, saa er det ligesom en Spaaedom om Fremtidens Yppighed, hvorved ham sattes Ord til de uendelige Ting, hvori Stoltheden skulde søge sin Æreminder. Spaaedommen er fuldkommet. Vores Tidens Stolte, (15) Vellystens Slaver, Tusindes Udsuere, bygge sig halve Templer, skinnende af Metaller og Marmor, for at skiule deres usle Beenrade, og for at gjøre det Navn levende, der heller maatte uddøe. De veed med sig selv at Børnene tier, derfor vil de at Stene skal tale, da ville man faae Vidnesbyrd om Hierte, der i levende Live vare haardere end Stenen, der skiuler deres Støv; om slikt vidner denne Steen ikke, gid jeg i vore Historier kunde finde min Helt! Saa gjerne som jeg vilde udbrede hans Lov. Men Skade; at de gamle Skialdre have været lige saa sparsomme i at forevige Heltenes Bedrifter, som vore Tidens Hyklere ere overdaadige i ufortiente Lovsange. Man forbliver med alle Gisninger i den største Uvished om dette Mindes egentlige Betydning. Paaskriften, som jeg med mueligste Agtsomhed betragtede og optegnede, er udhugget i en blyeret Linie paa den flade Sides yderste Kant saaledes.

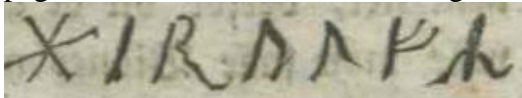
Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Arnkjel i hans Heyden-Grabschr. P. 332 Item von Gulden-Horn p. 60 har det ligeledes, (16) thi at de to første Bogstaver er hos ham ikke hænger sammen, men staaer frit saaledes

det gjør ingen Usamtydighed. Men at O Worm i hans monum. Danic. Lib. 5 pag. 342 har udeladet det andet Bogstav, og alleneste skriver:

og at Pontoppidan i det lærde Selskabs Skrifter Tom

I. pag. 62 skriver det sidste Bogstav ned en Sidestreg saadan dertil finder jeg ingen anden Grund, end at det maae være en Skrive- eller Trykfeil; thi jeg paastaaer, at have brugt den mueligste Agtsomhed til min Aftegning. Dog det var Haarkløverie at opholde sig ved disse Smaaeting. Meningen bliver dog eenstemmig, at disse Runebogstaver, efter vore nu brugelige, udtrykke det Ord:

Hierulsr.

Men hvad kommer da ud af dette Ord? Matte man spørge. Vore Alderdoms Elskere, især bemeldte store Mænd, ere eenige i at gjøre denne Steen til en Seiervindings og Æres Støtte for en høi Person ved Navn Rulf. Men enten det har været Rolf Krake eller Rolf Gange, eller Rolf Hardi, item enten det betyder Hr. Rulf eller Rulfs Hær, eller Ulf (17) Hær, exercitus Rolfi vel Ulfi, alt dette bliver af dem ubestemt, af mig ligesaa. Deres vidtløftigere Læsning, Høistærede Ven! Finder maaskee andre Udtolkninger, jeg uddrager mig alleneste den vigtige Tanke, som vor høistfortiente Skribent Pontopidan paa foranførte Sted har heraf uddraget, naar han af denne Paaskrift uryggelig fastsætter der danske Sprogs Ælde i det Slesvigske eller Synder Jylland. Han beviser først dette, dernest viser ved hvad Anledning, nemlig deels Geistlighedens, deels den verdslige Øvrigheds Feil, at det tydske Sprog saa urimelig er blevet (*)indført

(*) Jeg anfører min Autor just af de Aarsager som den lærde le Clerc siger: Bibl. Anc. & mod Tom. 6 pag. 267. on cite un Autetur pour se mettre a couvert contre la haine, que l'on pourroit encourir, en parlant contre des pensees vulgaires, lorsqu'on montre que des auteurs respectes ont parle de meme. Le commun a souvent plus d'égard a l'Autorite, qu a la verité. Jeg haaber at alle fornuftige Læsere beholde denne Anmerkning stedse for Øine.

Der kan heller intet tænkes saa unaturlig, og for en Dansk saa anstødelig, end det Herredom som det tydske Sprog har faaet i en virkelig dansk Provintse, hvor heele Almuen neppe forstaaer en tydsk Periode i Sammenhæng. (18) Ved de Domstole, hvor endnu den gode gamle Kong Waldemar jydsk Lov skulde gielde, der ageres alle Sager paa tydsk. Min Herre forestiller sig lettelig den Urimelighed: at otte danske Bønder som Stokkemænd skal anhøre hvad to tydske Rabulister mundhugges om paa Tinget. Hvor sørgelig vilde det være for Dem eller mig, min Herre! At anhøre vor Sag ageret og paadømt i det rusiske Sprog. Forestil Dem engang, jeg beder Dem, Nysgierrighed og Taabelighed afmalet i mine Tilhøreres Ansigter, naar jeg fra Prædikestolen maa læse en tydsk Forordning, Placat eller Odre, hvis Stylus curiæ i sine opskruede og lange Meeninger er mig selv saa ufortaaelig, at jeg i Forveien maa oversætte et kort Indhold deraf paa Dansk, og efter at Originalen er oplæst, sige min

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Meenighed i vort Moders Maal hvad der er. Her kommer aldrig den mindste Befaling fra Amtmanden, Amtsforvalteren, eller Ridefogden, uden den jo er paa tydsk, man maatte undre hvor det kan være, da dog de fleste Amtmænd, som kommer til det Slesvigske, ere Danske; Men Aarsagen er let at begribe; En dansk Hofmand, som fordem desto værre ved Hoffet hørte meere tydsk end dansk, kommer herud at boe altid i en Kiøbstæd (19) (thi NB. saa mange Kiøbstæder, saa mange Amter i det Slesvigske) her hører han Kiøbmændene og Rettensbetientere alle at tale tydsk, saadant som det er, thi elendigt er deres daglig Dags Sprog, heraf slutter han at heele Amtet er tydsk, da dog, om han taledede med tusinde Bønder i hans Amt, ikke ti deraf kunde svare ham paa tydsk. Dernæst kommer saadan en dansk Hofmand i et Embede, og ind i Sager, der ere ham ubekjendte, han kan for Formalitetens Skyld ikke engang bruge sin gode sunde danske Fornuft. Forsigtig gaaer han Fod for Fod efter gammel Stil i sine Resolutioner, en bevandt og øvet Fuldmægtig maa antages; denne som forstaaer ikke at skrive en Linie Dansk, udstæder alting, efter ældgamle Formularer paa tydsk, altid i lige Tilfælde, ligelydende; derved forbliver og gaaer alting i sin jævne tyske Tour iblant danske Undersaatter. Men de Ulæmper som heraf flyder ere større end der tænkes. Heraf flyde de langvarige bekostlige i Bund og Grund ødelæggende Processer. Heraf den jevnlige Uleilighed imellem det danske og tyske Cancellie, med meget mere som bemeldte Autor vidtløftigere og med Nidkierhed viser. Man maatte med Rette spørge her, det som Voltaire spørger Tom. 8. pag 5. par quelle (20) *etrange barnariése peut il que des Compatriots ne vivent pas sous la merne loix.* Jeg kan ikke besvare Spørgsmaalet; men jeg haaber, troer og spaaer, at der skal komme en Tid naar der skal være en Hiord og en Hyrde. Dersom det var (som Pontopidan melder) Hertug Friderichs, som døde i den polske Krig, hans fulde Agt, naar han kom i rolig Besiddelse af sine Lande, at oprykke det danske Sprog, hvor meget rimeligere og billigere kunde en dansk Konge, som med Roe og Ret besidder en dansk Provintse, stadfæste deri det ældgamle danske Sprog og Ret? Et middel er nok mod alle Indvendinger: Lad alle Betientere Høie og Lave gjøre sig den Umage, naar de vil æde og leve af dansk Brød, at lære, tale og skrive dansk Sprog. Det bleve vi vel nødte til, om Skiebnen førte os til Portugal. Den Konge som sætter dette i Værk fortjener en langt herligere Ærestytte end denne Runesteen, og den Minister som bringer Forslaget til Virkelighed, fortjener at erindres ved Siden af Heirulsr. Med disse Tanker forlod jeg Stenen og reiste videre. Intet forekom min Agtsomhed førend ved Enden af denne Heede hen mod et Huus kaldet Faare-Huuset, der var en Plads begyndt at indgrøftet og tillaves, som jeg hørte, til at (21) faae norske Gran-Frøe, for i Tiden efter Kongelig Befaling at optrække en Granne-Skov. Gid det maa lykkes! Ønskede jeg, og Gud lad vore Kongers mange priisværdige Anstalter faae Fremgang, ønskede jeg atter. Men Tiden vil lære om Ønsket opfyldes. Til nye Skoves Plantelse har vi i det Slesvigske alvorligere Befaling end i nogen anden Provintse; thi her maa ingen tænke paa ved Ægteskab at forplante Verden, uden han forhen har plantet 10 Eg eller 15 Bøg, efter Forordning af 1737. Ingen Præst maa under Mulec sammenvie et par Folk, førend han seer en Attest at Brudgommen har plantet benevnte Tal, eller en anden for ham, og at Planterne har skudt tre gange Blade. Efter saa alvorlig Forordning skulle min Herre vente at see her unge Træer i Millioner. Bedrøveligt, at jeg ikke kan vise Dem hvor staaer. Det var artig nok, om man til en Samling af en Lov-Historie vidste hver Forordnings Historie er kortelig denne: det var først paalagt Skovbetienterne, og in specie Skovriderne, at have Opsigt dermed, som rimeligt var; men ingen Anstalt er fuldkommen. Siden kom Anstalten ind under det høie Amthuus, (22) som ogsaa rimeligt var; thi hvor kunde ventes større Nidkierhed til at vaage over saa ypperlig en Anordning. Herfra udstedes nu Pode-Sedlerne eller Attesterne, mestendeels af Amtmandens Fuldmægtig, Sedlernes Lydende ere fast altid saaledes: Om endskiønt Jesper Hansen ikke har opfyldt Forordningen med at plante sine Træer, saa hat han dog her ved det Kongelige Amthuus lovet at det skal skee, og dertil frembragte Cautionister Michel Mortensen og Morten Michelsen: Saa at vedkommende

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Pastor i dette Stykke ubehindret kan copulere ham. Denne Tilladelse er nok for Præsterne. Vi sammenvier Brudeparret med Herrens Velsignelse: voxer og formeerer Eder; men kan ikke strække den til Skovene. Der skulde alleneste de fem Aar jeg har været her i Nustrup, være plantet over 800 unge Træer, og tænk engang, fra Forordningens Begyndelse, over ti Tusinde Træer i et Sogn; det havde og været for stærk; det kunde lettelig den sorte Lyng-Heede været ødelagt ved saa mange Træer. Forsigtig har man derfor holdt til Naade dermed, at ikke Skovene skulde tage Overhaand Lad Americanerne qvæles i deres uigiennemtrængelige Skove! Cimberne ville have fri Luft. Et frit Folk maa have Durchlantige Skove. (23) Tak være Vesten Vind! Den har hiulpet til at gjøre lyst. Naar, efter de Gamles Sigende, en Brud skulde føres fra Gabel til Nustrup, kunne Solen ikke bestraae hende fra Byen til Kirken; fortrædelige Træer! Der fordunkler en Bruds Glands; især om det i de Dage var Skik som nu at enhver und Pige staaer Brud med en af Sølv forgyldt Krone paa et opkruset Haar. Tak være Vesten Vind! Thi den alene bærer Skylden for vore ødelagde Skove, og den kan hverken Skov- eller Amts-Betientere modstaae. I de ældgamle Tider da Horatius skrev: Zephyris non agitata Tempe - - - da herskede et Havblik i heele Luften, men nu da heele Verdens Klode er kommet af Lave, er det en umuelig Sag. Hundrede igientagne Forordninger kan ikke forandre Naturen. Den Projectmager, som indskiød Kong Christian den Siette at udgive bemelte Forordning, maa have været en selvklog Nar, og ligesaa bliver den, som vil tale om dens Efterlevelse; Naturen lader sig ikke tvinge, troe mig! Naar Skov vil voxer, saa voxer dem. Naturen vil raade. Vandrings-Mand! Hvo du er, som om nogle Aar seer denne Plads, da viid at en Friederich har villet (24) sit Folkes Beste, endogsaa til Efterslægten; men Naturen ville raade. Gammel Hævd paa ustraffet Selvraadighed har giort Menneskenes magelige Natur sikker og stolt nok til at foragte den sande og milde Natur selv. "Warum in unsern gesegneten Provintzen noch so viele Heyde ist, weis ich nicht; ohnmöglich kan das Land so wüste gewesen seyn, als es die Zerstörer Roms bewohnten, Camerer Nachr. Von den Hertzogth Schlesw. U. Holste. 2ter Th. p. 322." Skulde den godgiørende have uddeelt sine Gaver i saa meget snevre Grendser under én og den samme Luftstreg, at en halv Miil skal gjøre Forskiel? Skulde det imod Naturen at Skov kunde voxer paa denne store Sterkning, naar jeg nu om en halv Times Kiørsel kommer ind i den deiligste, beste og tykkeste Skov af Verden. Saaledes tænkte jeg, da jeg i en Hast kom af den sorte Heede til en Egn der forlystede baade Sind og Øie. Dette var ved en liden Bye ved Navn Brunne. Her er man i en bedre dyrket Strekning. Her kommer man ind i den smukke Skov som strækker sig lige til Byen Aabenraa. Paa høre Haand ad Skoven til, faldt mig i Øjnene en smuk og vel bebyggt Gaard. Som udmerkede sig frem for de andre. Der blev i Vertshuuset fortalt mig meget (25) om dens Herligheder Mark og Skov, men endnu mere om en latterlig Proces imellem dens Beboere og hans Kone, eller om jeg husker ret, imellem Konen og Manden. Kydskhed selv har Skylden. Mange Aars lykkelige og kierlige Foreening bliver dog ufuldkommen, naar Ufrugtbarhed opvækker en Samvittigheds Nag; Og hvor let kan det skee! En ung Kone er bøielig, og den strengeste Sædelære gjør Indtryk, naar Fordraget er behagelig, saa grum som den Sætning synes. Naar vore strenge Samvittighedslærere paastaar, at en ufrugtbar Ægtestand er en daglig Syndestand, finder den dog let Bifald, naar en belskabt Krigsmand prædiker den, der var kommet i Guarnison til Aabenraa. Ved Krigshæren findes ogsaa Samvittighedsfulde, og naar Stridsmænd ere Prædikantere, gjør deres Prækener de heftigste Virkninger. Cromwel forstod den Sag. Med Bibelen under Armen commanderede han sin Hær, og i fuld Rustning bestiger han Prædikestolen. Han var Soldat og Præst tillige, og det bliver uafgiort, ved hvilken af Delene han gjorde mest Fremgang: per bene conveniunt & in una sede morantur & c. Nok sagt! vor unge Kone bliver urolig. Sagen skal for Tampe-Retten. Priis være vore (26) gamle Kielliuger, som ofte ned Kieppen i Haanden træder for Brudeskamlen. Samvittigheden nager dem ikke, og ti Gejstlige skal ikke overtude dem, at de handler imod Fornuft og Natur naar de over deres Børneaar gaer i Barndom, jeg vilde sige, Ægtestanden. Saa forskiellig er

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Tænkemaaden, den retter sig gjerne efter Alderen, det der presser Taarene af den Unge, røre ikke den Bedagede. Kanske denne heele Fortælling er en Fabel; den blev mig dog virkelig fortalt, her ved Stedet, saaledes som jeg her beretter den. Jeg kiender nogenledes Deres Smag, Høistærede Ved! Og veed at en tør og mager Reisebeskrivelse kunde ikke opfylde Deres Befaling. Paa de smaa Reiser vi har giort sammen erindrer jeg endnu at vi hele Miile kunne fornøie hverandre med Indfald over smaa Ting; Dersom jeg skrev til Hr. von Bibiskov, da veed jeg meget vel i hvad Tone; thi naar jeg fortalte at Kroet i Brunne er hos en Smed paa venstre Haand, og at hans Øll er feedt og velsmagende, saa var mit Brev efter hans Smag. Men skal jeg sige sandt, saa smagte jeg, saa mænd! Ikke Øllet; men min Kudsk roeste det meget. En slags Nødvendighed nøder den Reisende, som ikke kiender Veien, at beede her, dels fordi man (27) har kiørt en lang Vei, førend man kommer hertil, og dernest i Fald man ikke har Heste, som ere vandte til at gaae ned af høie Bierge, og ville holde Vognen tilbage, maae her laanes en Maskine, som de kalder en Skre, at sætte paa Hiulene, det er at sige, et stykke huult Træe som bindes fast til Vognen saaledes, at det ene Hiul staaer deri, uden at kunde løbe om, men slæber; saa at en Reisende, der ville fortælle underlige Ting ved sin Hiemkomst, og, som Gellert har skierset med, giøre sig til af hvad der sees i fremmede Lande, kunde med en slags Sandhed forsikre, at have seet et Bierg, som man ikke kunde passere uden med Træskoe; ja hvad underlige Ting man ikke paa andre Stæder, og hvor vittig bliver men ikke ved at reise Udenlands! Mange af vore forreiste Smaaeherrer har maaske forreist eller forødet nogle tusind Daler, og ikke bragt større Opdagelse hiem med sig, i det mindste er denne Opdagelse lige saa god som den unge Herres, der fra Paris har bragt den store Viisdom hiem med sig, at han kan coësere et Haar paa tredive facon, himmelske Viisdom! Hvad Lykke maa et Land ikke spaae sig for Fremtiden af slige reisende Herrer! Jeg reiser fra Brunne igiennem den behageligste Skov. Solens Straaler kan ikke Trænge (28) igiennem Skyggen af de deiligste Træer. Ingen Vei kunde være smukkere, naar den ikke var saa farlig over det meget høie Bierg Skeyberg kaldet. I saa flad et Land, som Dannemark, er det noget usædvanlig at fare ned paa Siden af et Bierg, langt oven over de høieste Trætoppe. Veien er ikkun maadelig bred, og ved høire Side sees en Afgrund, der kan sætte den Driftigste i Skræk. Men her var just begyndt og næsten fuldført en ny Vei (*) ved venstre Side af denne Gamle.

(*) Efter at dette var skrevet, har man meldet mig, at denne nye og bekostelige Vei er blevet uduelig, og ikke kan bruges, hvilket jeg halvveis i Tankerne spaaede; derimod har man med nye Bekostning anlagt Veien der, hvor den Gamle gik, og faaer en meget god Vei, med et smuk og stærk Rækværk paa den Side hvor den steile Dybhed er. Da man arbejdede paa denne Vei, fandt man, ved at grave i et Huul, temmelig dybt i Jorden, en stor Mængde Hesteskoe i en Klump, af en gandske anden Skikkelse end vores nu brugelige; Item en Hob jern Granater, og andet til Krigsbrug henhørende. Der har ventelig i den Tid Polakkerne have været herinde, en Rustvogn blevet siddende i dette Hul, og tabt disse Sager.

Bjergets var gennemskåret, og Jorden deraf ført skraaes ned i Dalen, og deraf giort en saa kaldet Vase eller forhøiet Vei, som vist nok betog Bierget meget af sit steile Nedfald; men ventede og, (29) naar Veien blev broelagt, at den skulde blive god og sikker; men om det opnaaes vil Tiden lære. I mine Øine var Skraaheden (le talud) af Vase Veien alt for opreist og perpendicular, til at modstaae nedfaldende Vande, saa at man maatte frygte for at den ville glide ud, saavel som og at den igiennemskaarne Vei maatte om Vinteren stoppes med Sne, og i Tørveier samt Regn meere blive et Vandløb end en Vogn Vei. Dog man bør ikke laste halvgiort Arbeide. En Ingenieur-Officier forestod Arbeidet, og jeg tænker, han forstod det bedre end jeg. Imidlertid hørte jeg tale om nogle tusinde Daler som det allerede havde kostet. Thi heri var og beregnet Veien over et andet Bierg Tiærebierg kaldet. Her var Værket færdig; Veien var meget god, og i Dalen var anlagt en ypperlig Broe, af hugne Kampesteene. Den

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Videnskab, at hugge og danne de raa Kampesteene, bliver her i det Slesvigske meget øvet; fast alle vare Haand-Qværner paa Landet ere forsynede med Steene af vore Marker; en meget vigtig og nyttig Sag! Dette anføres som ved Leilighed. Vi maa til vores nye Vei igien; den er et Værk af vor allernaadigste Konges Anstalt, som vil at den almindelige Landevei fra Haderslev til Flensborg skal løbe igiennem Aabenraae. Veien (30) bliver kortere, og Byen vil derved vinde noget anseeligt. Vores milde og store Friedrich efterlader sig uforbigiengelige Mindesmærker i hver Provintse, ja næsten i hver Stad. Hans Ihukommelse bliver udødelig iblandt Efterslægten, han fortiener den. Veiene selv skal om Aarhundrede fortælle hvilken viis og god Konge vi har haft i Friedrich, alle de Anstalter som optænkes kan, til Ziir og Fordeele for Landet, sætter han i Værk. Fremmede Reisende maa rose vor Postvæsen, vor Befordring, vore Veie, frem for i fordums dage. Den forhen danske Vognmands Kudsk er stolt af sin røde Dragt, og fornøiet leer ad Skovens Echo, der svarer i Kap med hans Posthorn. De offentlige Veie er en Hovedsag, hvor i en god Politie skal vises Vedkommendes Efterladenhed, eller gode Tilsyn kan endogsaa spores af Veiene; man skal paa en blot Igiennemreise i en Provintse nogenledes baade af Veie og andre Ting, som falder en Opmerksom i Øie og Øre, snart kunde dømmen om Betienternes Egenskaber. De gamle kloge Romere har viist saa nøie Omsorg og Flid for de offentlige Veie, at man ikke noksom kan beundre dem. Hver Soldat var god Borgere tillige. Naar Hæren var hiemme, og Fred var i Staten, maatte Soldaten, som ikke (31) behøvedes til Agerdyrkning, arbeide paa Landeveiene, disse vare ordentlige, jevne og bundfaste anlagde. Der var paa visse afmaalede Længder, Benke og Hvilestæder (cippi) afsatte for de Vandrendes Skyld. Det var efter rigtig Maal satte Miilepæle (columella) at de Reisende kunde see hvor vidt de vare paa Veien. Appius Claudius en romersk Censor har faaet et udødeligt Navn ved den Vei han anlagde fra Rom til Brundisium en Længde paa 400 italienske Mile. De nyere Reise-Beskrivelser vil forsikkre, at den endnu efter meere end atten hundrede Aars Forløb er i god Stand; den blev Appio til Ære kaldet via appia, og en Dronning blandt Veiene, efter det bekiendte Vers:

Appia longarum teritur regina viarum.

Jeg tilstaaer, at Veie fra nye af at legge koster en Hoben, men hvad vinder ikke Staten og hver Mand i Staten derved? Hvad vinder ikke Kiøbstaden og Handelen? Hvad vinder ikke Kiøbstæden og Handelen? Hvad vinder ikke Bonden og Landmanden? Ja hvad vinder ikke de arme ynkværdige Vognmands Heste, hvis ynkelige Klage og Forbøn den muntre M. Cilschov saa vel har udført. 1 Heste 13 Br. Vore (32) Forfædre har banet Veiene for os; vi kører dem op, vi klager over dem, og derved lader vi det blive, Verden skal jevne sig selv. Vi finder paa de danske Øer især Beviis, baade paa Alderdommens Omsorg, og paa nærværende Tids Efterladenskaber i Henseende til Veiene; At drive paa nye og prægtige Veies Anlæggelse var betænkeligt, men at drive paa de gamle Veis Vedligeholdelse, det er Vedkommendes Pligt. Jeg troer aldrig at Veiene har været som de nu ere, paa Øerne, i den store Kong Valdemars Tid, der reiste saa flittig, ikke alleneste fra Wordingborg til Gurrø, men i alle Rigets Kroge. Jeg forestiller mig, hvor forbittret den kiekke Valdemar havde blevet, om han havde seet at hans Afkoms Yndling, den beste Friderich, veltede ved Wordingborg 1745 9 Januarri Maaned. Jeg vilde ikke have været i den Betients Sted, som burde see til Veiene; thi Waldemar var ikke at skiemte med. (Paven selv Gregorius II. siger hvorledes de Ord skal forstaaes, som Berkenmeyer siger at han var Valdeamarus.) Jeg veed ikke hvorledes de Ord skal forstaaes. Som Berkenmeyer siger pag. 251 naar han skriver om Zurich: Hier ist eine Brücke, über welche niemand bey Verlust seines Pferdes reiten darf; Men dette veed jeg, at det kunde efter Bogstaven forstaaes ligefrem om (33) mangan Broe i Dannemark, vi bør med Veiene endogsaa tænke paa vor Efterslægt.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Straerunt alii nobis, nos posteritati omnibus at Christus stravit adastra viam. Dette distichon, som skal findes ved Brieg i Schlesien paa en Steen ved en Landevei i det Slesvigske; og i disse Tanker kom jeg til Staden Aabenraae. Jeg burde vel nævne den, for den tydske Vellyds Skyld, Apenrade, men ingen Mand hos mig kalder den andet end Aabenraae eller Aavenraae. Det er en maadelig, men meget smuk Bye, ligger paa Bierge, med store Skove rundt om og tæt ved omgiven, har smukke Gader og en Deel ziirlige Huse, næsten alle smuk maledede. Et pudserligt Hoved ved Navn Claus Nar, har bragt denne Maling først i Brug; samme var af Haandværk en Malere, kommet der til Byen om Efteraaret ved Skibsleilighed for at reise videre; men som Søen frøs maatte han overvintere i Aabenraae, og for at leve tilbød først sin Vært at male hans Huus for en ringe Betaling; dette befaldt fleere og lode deres Huse male, saa at han deri viiste, at han just ikke var det man kaldte ham. Imod Synder, lidet uden for (34) Byen, ligger et gammelt Slot, ved Navn Brundelund, som er bygt A 1411 af Dronning Margretha, det ligger meget artig i en fersk Søe, tæt ved Skoven, men er en meget liden og forfalden Bygning. Stedets Amtmand boer gemeenlig derpaa. Videre om Byens Oldsager kan læses hos Arnkiel og Dankvert. Jeg melder derfor intet videre derom. Byens Indvaanere taler baade tydsk og dansk, men med en egen Udtale, saa at det tydske nærmer sig til plattydsk, og det danske til jydsk Maal; dog tales her daglig mere dansk end tydsk, men det sidste bruges her paa Prædikestolen og ved alle offentlige Retshandler. Borgerskabet har vedligeholdt den gamle Ærlighed og Tarvelighed, ere meget tjenstfærdige imod Fremmede, og oprigtige i deres Handel, og her, ligesom overalt i det Slesvigske, ansees i Almindelighed Bedragerier, Opbud og Vancorupto som noget sær skammelig, de besidde just ikke en Franskmands Artigheder, men ikke heller en Hollænders Grovhed, de ligner, i min Dom, meget den engelske Nation, Frihed er deres Hovedsag, og naar de behandles derefter, giøre de sig en Ære af smukke Gierninger. Jeg vil anføre til Beviis derpaa deres ædelmodige Opførsel imod deres nu i Aar nys ankomne Provst (35) Hr. Bargum, denne blev strax ved sin Ankomst skammelig bestiaalet, især blev alt han Sølvtoi ham berøvet. Borgerskabet fik under Haanden at vide det som var borte, og lod i Stilhed samme forarbeide, og med Byens Vaaben, som ere trende Makreel, ziiret, forærede til Provsten. Det menneskelige Hierte vil nødig lide Tvang, men tvinger sig selv ofte over Evne, naar Ære og Tak ere Belønninger. Ved en udvirket Kongelig Tilladelse, at indsamle Collect i heele Amtet, skulle Provsten ikke have naaet det, som en Byes frivillige Gaver indbringer; her er, Høiædle Ven! Den Saltz, som vi saa ofte har omtalt: alt tvungen i Paalæg er tungt. Byen har en god Havn i Fiorden, som fra Østersøen gaaer lige op til Byen ved en lang og kostbar Skibbroe. Her drives en meget god Handel ved meere end hundrede Skibe, hvoriblant ere mange meget store, som gaaer til Norge, Engeland, Frankerig, Spanien, og ind ad Middelhavet, især har de sidste urolige Tider imellem andre Nationer, givet den gode Fragte, da det danske Flag har gaaet fri og sikker; Lyksalig det Folk, der under en fredelig Regiering kunde beriges ved andres Kiv, men hvor saa af vore danske Stæder benytter sig heraf, der er kommet ligesom en vis (36) Ørkesløsheds Aand over os, enten at vi ikke forstaaer, eller ikke kan, eller maaskee ikke gider ret stræbe, og benytte os af saa mange Fordeele, som Forsynet skienker os. Seer vi til de fleste danske Stæder, da finder vi saare faa rette Handelsmænd, men alt for mange Høkere. Man klager i vore Kiøbstæder at Handelen er indknebet; men Spørgsmaal, hvem kniber den ind, monne ikke den Eene usle Naboe kniber den anden. Da alt for mange vil leve og leve høit af den Handel, som ikkun kan lade faae leve godt; men naar disse faa drive Handelen ret, lever ved dem mange fleere, om ikke som Kiøbmænd, dog som utrængende Borgere. Jeg kiender en maadelig Kiøbstæd; man har fortalt mig, at for en snees Aar siden eller noget meere, var der ikkun fem Kiøbmænd der i Byen. Disse fem holdte over tredive Fartøier i gang, og ernærede et stor Antal Skippere, Matroser og Dagleire, som alle levede vel; nu fortæller man mig, at der er henved tyve Kiøbmænd i Byen, som alle neppe holder femten Skibe i Farten, og Almuen er baade formindsket og forarmet, jeg hører vel, at alle raabe paa en frie Handel; men jeg tilstaaer min

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Vankundighed, at jeg ikke ret kan bestemme mit Begreb, om en fri Handel; thi vel begriber jeg, at en Frihed, som kan (37) bestaae med Retfærdighed og det almindelige Beste, er Sielen i alle vore Handlinger, og naar svære Afgifter og en trykkende Told paalegges. De fornødne og umistelige Ting maa Handelen standse, men naar en fri Handel skal bestaae i ald Afgifts Afskaffelse, i en uindskrænket Tilladelse at indføre ald unødvendig Yppigheds Kram, og at udføre alle vore kostbare Levnetsmidler til Mangel for os selv, da begriber jeg ikke hvad en fri Handel kan gavne et Land? Saadan Frihed har hverken Holland eller Engelland. Jeg tilstaaer nok engang her i min Vankundighed, men troer derhos, at de fleste af dem der raaber paa fri Handel, forstaaer lige saa lidet deraf som jeg, ja jeg troer meere, jeg troer, at den danske Handel er just i de forbudne Ting friere end nogen anden Nations Handel; thi De tilstaaer mig, Høiædle Ven; at vi aldrig kan komme i et skikkeligt Selskab, eller møde er saa kaldet skikkeligt Menneske, endog i Hovedstaden selv, uden strax at finde øiensynlig Beviis paa fri Handel; en Fremmed skulle aldrig forestille sig, at der i Dannemark var Forbud paa lidet eller stort; thi hvor han vender Øiet, seer han en almindelig Brug af udenlandske glimre Sager, man bliver ikke engang anseet for er skikkeligt Menneske, (38) uden at man offentlig i et eller andet maa vise, man trodser Lovene. Jeg har ofte spurgt de Handlende, hvor de mægtige Manufacturer ere i Dannemark, der kan forskaffe den utroelige Mængde af Manchester til saa mange tusinde par Buxer, der bæres af alle fra Ridderen indtil Skoepudseren. Jeg har spurgt, hvor de ypperlige Fabriker ere, der giver os den utallige Mængde sorte og hvide Caffekander, Thepotter, Spølkommer ec. som nu sees paa Bordet hos Statsdamen og Bondekonen; saavidt strækker nu Thedrikken sig, og jeg veed ikke at have smagt The af en chinesisk Potte i femten Aar. Er det ikke Beviis nok paa en fri Handel? Alt dette og utalligt meere er jo kommet frit ind, fri for Told, fri for Eftersyn og Tiltale, bruges frit, viises frit, Tolderen selv bruger det. Hvad er der da for en Frihed man raaber paa? Jeg veed det ikke, men jeg veed at jeg sætter Deres Taalmodighed paa Prøve ved min Tænke-Frihed, og vil derfor strax, for ikke at misbruge den, begive mig fra Søefarten, som var min Anledning. Fra Vandets blanke Overflade skal min Tanke nedfare til Dybets harniskede Indvaanere, hvor jeg igiennem Afgrundens Glasdør seer Myriades, der tumler sig og spillende vrimler i den aabne Braaes sandede Bugt. (39) Allerbeste Ven! Var dette ikke et allerkærestes Træk efter Smagens Still? En anden vilde tydelig sige det med fire Ord: Aabenraae har herlig Fiskerie. Den har Fisk baade af fersk og salt Vand, især ere de Aabenraaiske Pæle-Muslinger meget berømte, for deres Størrelses, sunde og gode Smags Skyld. Paa Pæle, som ere fastsatte i Bunden, sætter Muslingerne sig faste, og yngler paa en besynderlig Maade ved nogle fiine Trævler eller en slags Navlestrænge, hvorved de hænger samme i store Classer mangfoldige i Tallet. Jeg har ofte undret mig over at der ved Østersøen ingen Østers falder; paa Landet er der nok, jeg har tænkt at Aarsagen maatte være i Vandet som ikke er salt nok for dem; saa tænkte jeg indtil jeg læste F. C. Lessers Testaceotheol. (§274.) hvor han paastaaer at de beste Østers findes hvor det salte Vand blandes med udløbende fersk Vand fra Floder og Aaer; han skriver sammesteds, det jeg ikke har vidst, eller endnu til visse veed, at ved Roskilde falder nogen smaae men meget behagelige Østers; dersom min Herre tillader mig, i min Fortælling, at gjøre et Spring ud af Veien fra Aabenraae til Høver og den Vestre Strandkant af det Slesvigske, hvor de rette Østerbænke ere, hvor man fanger Øster, saa (40) skal jeg skaffe en Øster-Historie i vor Rige. De maa tage mine Ord lige efter Bogstaven, uden Satyre; thi da det er afgjort, at Østers kan forplantes saavel som andre Fiske, og det saa meget bedre, da de aldrig løber bort fra den Plads de sættes paa. Og man tillige troer, at vore Holstenske Østers ere med Flid førte herhid, ligesaa vel som de adskillige Slags Fiske og Frøer, Peder Øre bragte herind, hvorfor skulde vi da ikke værdige dem vor Undersøgning? Ved en besynderlig Hændelse har jeg faaet temmelig Underretning om vore Østers. Jeg læste en Aften silde Voltaires histoire de quakers, jeg havde læst den med saadan Agtsomhed, at, da jeg faldt i Søvn, drømte jeg, og Indbildningskraften forestillede mig hans

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Fortælling saa levende, at jeg i en Drøm syntes at ville reise til Friderichsstad, som det nærmeste Sted at finde Qvækernes Forsamling. Én af de smaae spillende Aander der saa ofte driller os i Søvn, en Genius var strax ved Haanden og tilbød mig sin Ledsagelse. Han førte mig. Men hvor forundret befandt jeg mig paa den hvide Strand imellem Manøe og Høver. Jeg knurrede. Du skal, sagde min Genius, ikke fortryde denne Afvei; her skal du finde Fiskenes Qvækker i Forsamling, som en livagtig Afbildning paa (41) Menneske-Qvækker. Det var paa den Tid at Maanen havde foraarsaget den laveste Ebbe. (a) Vi gik hurtig paa den slimede og jevne Strandgrund til første Østers Bænk.

(a) Ebbe kaldes de sex Timer, da Havet paa Vesterkanten falder ud; man troer, at det foraarsages ved Maanens Tryk eller Tildragelse.

(b) Atter fortrød jeg Reisen, thi hvad nytter den, naar jeg ikke forstaaer Østers Sproget? Du forstaaer, sagde min Genius, ligesaa lidet de rette Qvækkers Sprog, og viid derhos at i denne Drømme forstaaer man alting, alt Videnskab er lige tydelig for den Drømmende.

(b) En Østers Bænk kaldes den heele Strækning hvor de ligger i Sandet, sammested sexten Læg pakke paa hver andre.

Jeg saae hist og her en Østers paa Sandets Overflade; men maatte spørge, hvor den rette Forsamling var? Her er den, svarede han, her er Millioners Boepæl. I sexten Stokværk ned ad i Sandet boer fleere end alle Indvaanere i det største Rige, de saae som du seer, ere nogle der venter efter Indskydelse. Hør nu Viisdom! Han blæste i en meget fiin Pibe, strax oplod en stor graae Øster sin skiægede Mund, og taledes paa vore Philosophers Maade. Glad ved at forstaae nogle Ord af Talen, Glad ved at forstaae nogle Ord af Talen, greb jeg hastig til min Hat, tog (42) den dybt af, og gjorde nogle Høflighedstegn med Føderne. Min Ven! Sagde denne Øster, behold din Skal paa, har du den behov, bør den altid sidde fast paa dit Hoved, hvis ikke, bør du aldrig bære den. Lad din Fod staae, at ikke din Bevægelse skal forurolige min Broder som boer under dine Fødder. Jeg seer at du er en Fremmed, og da du ikke har et Skrabejern (c) med, troer jeg at du maa være en af de fromme Hebræer, som aldrig fortørner os; er du kommet for at søge Kundskab, da vær hilset.

(c) Et Skrabejern er det Redskab, hvormed man fanger Østers, dette er et langt, tungt og fladt Jern, forsynet med en rund opstaaende Bøile, hvortil er bundet en stærk Garn Pose; dette Jern slæber bag efter en Baad, frem og tilbage paa Østerbænken, og ved sin Tyngde opskraber Østersene, som falder i Posen; naar den er fuld, kastes de i Baaden.

Jeg taug og smilede. Du smiler, sagde han, jeg tilgiver dig det, thi jeg kiender dine Medskabningers indbildte Selvklogskab. Skamfuld over denne sanfærdige Bebreidelse, aabnede jeg Munden, og sagde: Eders Høi-Østerlige Naade forlader mig et Tegn som er os medfødt, for at give vor Forundring og Fornøielse tilkiende. Ja vel og et Tegn til Foragt, sagde han, men lad det saa være; sig mig hvad det (43) Ord Naade betyder i dit Sprog, vi kiender hos os hverken Naade eller Unaade, thi vi fortørne aldrig hverandre; har I da, sagde jeg, ingen Rang og Fortrin, eller Æres-Title? Rang! Svarede han, det Ord er ikke i vor Sprog; Fortrin er vi bange for; thi naar en Bølge kaster en af os for de andre paa Strandbredden, fører dette Fortrin gjerne hans Undergang med sig. Ærestitler, har vi hørt, at dine Lige sætter for ved Velfærd og Livet, men vi veed, at I slaaes om Ord, og hovmoder Eder af en blot Lyd. O! tænkte jeg paa Menneskeligviis, han taler sundere end vi tænke, jeg torde ikke indvende noget, som vore Stolte ellers havde svaret, jeg afbrød denne Tale med at sætte Hatten paa, og stille staaende spurgte jeg: hvor gammel er Deres Republike? Hebræer, svarede han, tal tydelig, vi veed ikke hvad det Ord Republike vil sige; Har I da ingen Regiering, ingen Øvrighed, ingen Orden iblant Edet? Nei, var Svaret, vi leve i en Forsamling, enhver handler strengeligen efter sine Pligter; vi følge den vise Skabers Love. Nu forstod jeg først at det var

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

en Fisker-Qvæker som talede, og sagde derfor: saa ærer I dog en Skabere? Min Ven, svarede han, ingen Skabning er til hvoraf jo paa en vis Maade Skaberen æres, (44) én meere og en anden mindre, er du iblant deres Tal der vil ære ham, da lad dig undervises af os, Viisdom skal skinne for dig i vor Forsamling; disse Ord bleve udtrykte med en Lyd som en nidkiær Omvenderes Lyd, og jeg mærkede strax den Egenskab, som er hos alle Qvækkere, en Lyst at gjøre Tilhængere; det var just ikke min Leilighed at bekiende mig til Øster-Secten, afbrød derfor atter, og sagde: hvor gammel er da Eders Forsamling? Hebræer, sagde han, du kiender neppe Skaberen, siden du ikke veed hans Værker. Vore Stamfædre vare til, førend dine, og førend der var tre Mennesker paa Jorden, vare der Millioner i vores Forsamling, vore Brødres Tal var blevet uendeligt, om alle Mennesker havde adlydet den Lov, som Skaberen gav Hebræerne, (d) men deres Ulydighed har gjort stor Ødelæggelse og Uorden i vore Forsamlinger, de har adspredt vor Slægt, de har ført os som Fanger til adskillige Havbreder, de har efter Ganens Drift sadt Priis paa vor Kiød, de har behandlet os som de groveste Rovdyr, de have overtraadet Retfærdigheds og Taknemmeligheds Pligter; vi toge rolig imod det første Menneske, som Storm (45) og Skibbrud kastede op paa vore Boeliger, han gik der i Fred, det var det eneste Gode vi kunde vise ham, men efter faa Dages Forløb krænkede han Giæsteretten, han anfaldt en ubevæbnet Slægt; han brød igiennem vore Huse, han fortærede dem han deri fandt, vor Saft blev ham til Lædskelse, og vor Kiød til Spise.

(d) Jøderne maatte ingen Østers spise, see 2 Mose Bog.

Man tilgav ham den første Vold, som ventelig Hunger og Tørst har drevet ham til. Men den Utaknemmelige! Han kom bort ved en neget lav Ebbe, som viste ham Vei til det faste Land; neppe var et Maanskin kommet, førend han med et Følgeskab kom igien og bortførte nogle tusinde; siden den Tid blev vor Slægt et Offer for Lækkerheden; man gjorde en Forskiel paa vort Kiød, efter Strandbreddernes Forskiellighed, (f) man skildte os fra Slægt og Naboer, ved at bortføre os til Stæder, som vi aldrig kiendte. O! voldsomme Skabninger! De græsselige Hvalfiske nærme sig aldrig vore Boeliger, intet fiirbenet Rovdyr rører os, men Menneskene. De kunde dog ikke vente den Rigdom hos os, som hos vore Halvsødskende, Muslingerne. (g)

(f) Plin. Libr. 32. cap 6.

(g) I Muslingerne findes de beste og ægte Perler.

Vilde de have vore Huse til Brug for deres egne (46) Huse. Da burde de bie til vi vare døde i vore Hytter. (h)

(h) De døde Østersskaller drive til Lands i Mængde, og deraf brændes god Kalk.

Jeg maatte igien afbryde denne lange Tale, af Frygt for flere Bebreidelser; thi jeg mærkede, at man ikke skal lade Østers snakke for længe, naar den faar Munden paa Gang, veed den ikke at holde op. Med Tilladelse, faldt jeg ham ind i Talen, jeg merker, at I veed temmelig god Rede i egers Slægtes Skiebne; hvor gammel er eders Boepæl her ved de Danske Kyster? Min Ven! Svarede han, du kunde ikke uden lang Underviisning forstaae vor Tids Udregning. Vores Forsamling ved disse Kyster er ellers eb Colonie fra Britternes Strandbredde; Én af eders Vældige førte de første Beboere hid, for 8916 Maanskin siden; i saa lang en Tid, blev jeg ved at spørge; (i)

(i) Østersbenkene vester paa ere anlagt af Kong Knud den Store, som lod dem bringe fra Engeland. Dasz die Anster Ao 1020 von Canuto Magno von Engeland, hieher gefahret und gecslanzet worten, ist eine vestgesetzte Wahrheit, vid Camer 2 Ty. P. 661.

I saa lang Tid, blev jeg ved at spørge, har i vel oplevet tusinde Hendelser, nei, svarede han, det skulde være besynderlige Hendelser, og saadan, som angaaer (47) vor hele Forsamling,

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

der skulle sætte os i Opmærksomhed, af slige have vore Oldinge alleneste lagt mærke til en; nemlig for 1716 Maaneskin, siden overfaldt vore Boeliger en stærk Rystelse og heftige Stød, da en yngre af eders Vældige tordnede her uden for i Dybet, (k) andre Tildragelser har ikke Sted hos os; thi at en døer, og en anden faaer en talrig Afkom, er ikke Hendelser, men Naturens Orden.

(k) Kong Christian den 4de holdt Anno 1644 et Søeslag med Hollænderne uden for Lister Dyb. Jeg maae her med Hr. Assessor Camerers Tilladelse, rette et Par Feil, som har indsneget sig i hans Nachricht von der Insel Sylt. Cap. 10. Pag 675, hvor det hedder: Anno 1640 hielte König Friderich der 3te aussen von dem Listertief ein Seetreffen mit den Holländern, und siegete über dieselben, soll auch, wie mir erzählet worden, daselbst durch, einen Splitten ein Auge verlohren haben, und also ist es nich wie Holberg meynet, bey Bornholm geschehen. Her er mange Feil indløbet. Friderich den Tredie var ikke Konge 1640; thi Christian den Fierde døde først 1648 den 28 Febr. Klokk. 5, og det var denne store Konge, som 1644 om Foraaret havde holdt Søeslaget ved Lister, og derpaa den 1 Julii samme Aar sloges og vandt paa Coldberg Heede, i hvilken Trefning han mistede sit høire Øie. Det er forsigtig, at Camerer siger: Wie mir erzählet worden. Men uforsigtig, at han paa yören sagen tør rette Holberg.

Ellers har vi paa en Tid af 600 Maaner begyndt at slutte, at I Mennesker enten maae være blevne overmaade rige, eller overmaade fattige. Hvoraf flyder denne Slutning, spurgte jeg? Af eders overordentlige Graadighed til at bortføre vor Slægt; thi i fordem Tid troede man, at vi alene bleve henførte som Offere (48) for de Rige og Vældige, (l) nu er hvert Bord vort Alter, og vi ædes maaskee af Trang.

(l) Foruden det, hvad de Romers Skribenter melde, at Østers var alene en Lækkerbisken for de store Borde, saa maa jeg slutte, at her i Norden for et par hundrede Aar, bleve de sielden spiste af andre end den høie Stand; thi Joh. Petreius i hans Beskrivelse over Norstrand, skrevet 1565, siger: Die Osterlins, so man bey Föhre uphalet, werden tho Hofte vor ein Fürsten Essen geachtet.

Endelig maae jeg og fortælle dig en besynderlig Hendelse, som har tilveiebragt os stor Kundskab om Menneskens Levemaade. Hendelsen er ganske nye, og vi frygter, at den vil tilveiebringe stor Forandring i vor Forsamling. Et forvildet Hoved iblant vor Lands Medskabninger, fik det Indfald for en Snees Maaneskin (49) siden, at bortføre paa engang mange Tusinde til de Vældige af Asgaard, for at gjøre sin Lykke hos Finnerne. Af disse vore bortførte Brødre kom en tilbage med Finnernes Skibe, som i Fior fore omkring i Boreas, og krydsede her uden for, i Tanke at overfalde eders faste Land, dersom Skaberen ikke havde tilladt, at en af Asgaards Vældige blev styrtet; tænk paa det, du Fremmede, og lad dine Medskabninger aldrig glemme det. Vor Broder kom tilbage, siger jeg, og fortæller os jevnlig tusinde Ting om eders Daarligheder. Med Tilladelse, min ærlige Østers! Begaaes ingen Daarligheder iblant eder? Nei! = = = ikke af Betydenhed. De største Daarligheder iblant os ere de Vises Trætte om Ting, de ikke selv forstaaer, og Ting, som Skaberen har nægtet dem at vide. Begaaer I da ingen Daarlighed i Kierligheds-Handeler? Dette Sprørgsmaal maae du forklare, svarede han. Jeg mener Elskovssager = = = Dette er mig endnu mere uforstaaelig, sagde han. Avler I da ingen Børn? Spurgte jeg. Vi yngler aarligen talrig, ja en utallig Afkom.

(m) Har I mange Koner?

(m) Om deres utallige Yngel, see Leuvenhocks Epist. 92 og 103. It. Swamerdam.

Dette begriber jeg ikke = = = Ere i ikke adskildte i Kiøn, i Han og Hun. Nei! Enhver af os er baade Han og Hun, baade Mand og Kone, Brud og Brudgom, Huus og Ægteseng.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

(n) Men, svarede jeg, hvorledes kan I da yngle? Hebrær! Raabte min Østers, jeg har sagt Dig, at du ikke kiender Skaberen ret, hans mangfoldiggjørende Kraft har tusinde Midler; kiend nu, at vor Forstand er endog ældre end Menneskens, i al deres Klogskab, og Du vil med Forundring neppe troe, naar jeg siger dig, at af mit Liv yngles flere Østers, end alle Indvaanere i nogen Vældig Lande. (o) I maae da, sagde jeg, føle en overmaade Fornøielse ved saa uendelig en Ynglen? I Maae ret leve i Vellyst.

(n) De ere androgyna. Sie sind nicht allein zwitter, sondern gebähren Junge aus sich selbst, und also eine jegliche vor sich, Mann und Weib, Bräutigam und Brauthaus, und Ebebette ift. Lessers Testac. §. 36.

(o) Dette er foromtalt Læuvenhoeds Ord.

O! I daarlige Mennesker! Svarede han, jeg merker, at al eders Tragten gaaer ud paa Vellyst; vor Kiød, som I æder, vidner at I spiser for at mætte eders Vellyst; Din Tale røber, at I yngle blot for at nyde Vellyst, ja søge Vellyst uden Yngel; vor bereiste og hjemkomne Broder har fortalt os, at de fleste af eders Forretninger sigter til (51) Vellyst, som er Hovedmaal; skal jeg troe, at Skaberen har dannet eder til et vellystigt Øiemed? Da maae han have været eder meget ugunstig. Vi kiender, tak være ham, ikke den Lidelse; Hver femte og siette Maaneskin (p) merker vi at vore Safter blive overflødige, vore Seener blive slappe, vor Kiød seig og tyndt, en hvid slimet Melkesaft flyder fra os i saadan en Mængde, at den løber ud af vore Huse; i denne slimede Saft har Skaberen dannet de fast usynlige Øg, hvorigennem vor Yngel frembyder, og saa længe dette varer, ere vi syge og meget matte, dersom I kalder det Vellyst, beklager vi eder, og da vi har hørt, at de Vellystige iblant eder plages idelig med en Ynglelyst, saa maae de være sær elendige, og derhos vederstyggelige Skabninger. Min Østers havde med sin Viisdom sat mig i en dyb Forundring, og halv henrykt, vilde jeg spørge om mere, da paa engang to Østers, hver fra sin Krog af Benken raabte: Da Capo! Min Genius vinkede, og løb, thi Floden kom, jeg løb med, uden at byde Farvel, og mig syntes, at Vandet naaede mine Fødder; jeg sprang høit (52) op i Sengen, og vaagnede, men jeg frygter, at de, høiædle Ven! Er faldet i Søvn over min lange Østerssnak, jeg vil derfor strax begive mig fra Aabenraae; dog maae jeg først tage Afskeed med min Frue Vertinde.

(p) I Maji og Junii Maaneder sætter Østers deres Leeg eller Yngel, og da duer de aldeles ikke til at spise.

De tænker vel, at hun er af Rang? Nei! Intet mindre, men det er en Anmerkning, som min Herre formodentlig selv har gjort sig, at enhver Kone over Bondestanden fordrer Fruetitel. En Dansk maae ikke lee, naar han her overalt hører Frue Herredsfogeds! Frue Tingskrivers! Frue Regnemesters ec. Det er underligt, at Holberg i sin Kandestøber-Comoedie ikke har spøget dermed. Den Holsteenske Titulatur er steget til den latterlige Høide, at den muntre Camerer, naar han Pag. 343, i Theil, taler derom, siger: "Soll man nicht glauben, das die Welt kindisch wird? Und können, ja sollen wir nicht zugeben, das die Gröbsten, binnen wenig Jahren, o Herr Almächtiger genant werden?" den mindste Marshand tres renommée tager gierne Titel af Dero Hoch-Edelge bohrner; (*) A Dieu da meine Hoch-Edelgebohrne (53) Frau Wirthin!

(*) Vi beleer ved de Tydske høit travende Titler; men er ikke Fruelysten eller Rangsygen ligesaa latterlig hos os Danske? Ja gid den ikke var skammelig! Den er steget til den Høide iblant os, at det baade er en Skam, (54) ingen Rang at have, og næsten en Skam at have den for Mængdens Skyld. Man higer efter, og virkelig faaer Rang og Æretittel uden mindste Fortieneste. Det er ikke besynderligt at høre, at Skoepudseren er sprunget bag fra Vognen ind i den, og at Ridefogden er sprunget lige ind i Rang-Forordningen. Naar Æretiler ikke bliver virkelige Fortienesters Belønning, falder de i Foragt og Latter. Monarken kiender ikke

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Candidaten. Populi nostri honores quvondam fuere rari ac tennues ideo gloriosi, nune effuse atqve obsolete, Nepos. 1. 6. 2.

Nu reiser jeg ud over Strandbroen, langs med Strandkanten paa venstre Haand, indtil en Vandmølle, der løber en huul Vei op til høire Haand. Jeg stod ud af Vognen, for at gaae op ad Bakken, der vandrede et Menneske, som strax gav sig i Snak med mig, og var meget ordrig. Jeg maatte spørge, hvo han var? Jeg er Styrmand til Søes, var Svaret; Det ord, Styrmand til Søes, kom mig særdeles for, at jeg siger: da er det artig, at her strax samles trende Styr mænd; I er Styrmand til Søes, jeg paa Prædikestolen, og min Kudsk paa Vognen; gid vi alle tre styrer lykkelig! Han loe selv deraf, og fortalte mig, at han havde lært sin Styrmands-Kunst i Løit, som er næste Landsbye paa hiin Side Byen, hvor der er en Navigations-Skole. (54) Min Herre maae herved ikke gjøre sig et Begreb om en prægtig Bygning og høilærde Professores, nei, med langt større Frugt, underviser en god ærlig Landsbye-Skoleholder i de Videnskaber og den Regning, som dertil hører. Overalt i det Slesvigske oplæres Bønderbørn meget ypperlig i Skrivning og Regnekonsten, indtil Algebra. Bønderne søger stor Ære i at lade deres Børn vel oplære, og det saa meget priseligere, da de uden synderlig Øvrigheds Tvang og Anstalt, selv ivrig driver derpaa; foruden de visse Sogneskoler, lønner og koster hver fra liggende Bye om Vinteren sin egen Skoleholder; En herlig Kundskab er her, og meget vittige Hoveder; jeg fandt ved min første Besøgelse, i mit Sogns Skoler, Drengene paa 10 a 12 Aar, som havde igiennemløbet baade Lambeks og Valentins Regnebøger, og skrevet ganske zirligen. Det er de herlige Følger af den lyksalige Frihed, som den Slesvigske Bonde nyder; Frie fra Boredret, og uden at deles til Stavn, veed en Fader, om han har aldrig saa mange Børn, at den hele vide Verden staaer dem aaben for, og naar han lader dem lære det nyttige, skal ingen Slavestand hindre deres timelige Lykke; her er i mit Sogn (55) er en Bonde, hvis sex Brødre farer til Søes, og to deraf ere Cofferdie-Capitainer i Hollandsk Tieneste. Enhver Bonde eier sin Gaard, som er lidet Stammegods; han veed for hvem han stræber, og alt, hvad han kan efterlade, hører Kone og Børn til. En stor Flok Børn er hans Glæde; han gruer ikke ved et frugtbart Ægteskab; den ældste Søn, om han vil, er vis paa at træde ind i sin Faders Boepæl, vil han ikke, da den nærmeste. Saavidt som Fødestedet er kiert, saavist maae saadan en Friheds Boelig være et behageligt Tilflugtssted for en heel Slægt; men seer derfor, at hvor meget de Slesvigske Bønderkarle farer om, kommer de dog altid hiem igien, Slægt og Venner, Haab om Arv. Maae altid trække et Folk der lever i Frihed.

O lyksalige Folk! Hvor underlig ønskede jeg vor Danske Almue paa Øerne noget af samme billige, ordentlige, nyttige og høist lyksalige Frihed; (thi end de Jydske Bønder har deri større Frihed) i det mindste ønske jeg dem et vist Haab, at deres Sved og Flid er til deres Afkoms Fordeel; tag dette Haab bort, saa er Lysten borte, og alt Arbeide tvungent. Jeg veed vel, at ingen Dansk er vorned; men jeg veed, at under Paaskud af Soldaterhold, (56) udøves den strængeste Vorneret. Den er afskaffet i Navnet, men bestaaer i Virkelighed; kald en Træl Libertus, han er dog en Træl. Dersom den Danske Bonde fik Lov at reise, flytte, boe og bygge hvor han vilde, inden Rigets Grændser, da bleve de ædelmodige Proprietairs og de flittige Bønder lyksaligere, enhver vilde tragte efter at boe under den Retfærdiges Skygge. Enhver flyede fra Tyrannen, hans Ondskab blev hans Straf, han lærte nok at lade Folk boe hos sig; Men ved saadan Frihed fik vel Kongen ingen Soldater? Jeg paastaaer, han fik bedre Soldater, den rette Krigsaand boer aldrig i Trællen; Troeskab og Tapperhed maae være frievillig. See Normanden! Hvor faaer Kongen Soldater fra iblant de frie Slesviger? aldrig høres der Mangel. De nedrige og egennyttige iblant vore Sognefogder, kan vel paa Sessionsdagen holde en Moders Kielledegge tilbage, indtil en anden er indskrevet, men for Resten er her ingen Tvang eller Snyderie; hvor det har Sted, bliver Kongen skuffet, og hans Tieneste til en Vanære. Kort sagt, min Styrmand til Søes, som var en Bondesøn af (57) Slesvig. Byttede ikke sin Frihed bort for al Verdens Guld, han tænker som Ennius: aurea

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

libertas toto non venditur, et stort Kirkesogn, der, forhen ved tredivede Aar siden var i den elendigste og meest forarmede Tilstand; men har vidst ved et tappert Foretagende at flaae sig igiennem Armod til Velstand; Beboerne faldte paa det lyksalige Indfald, at træde ud af Fælledskab; de skiftede Alger og Eng, Fæegang og Overdrift imellem sig, de flyttede fra hinanden, for at boe hver paa, og midt i sin Grund; Nu boe de hver for sig, to og to paa en Plads, men hver i sin Gaard; ikkkun et høit Steendige eller Gierde, adskiller to saadanne Gaarde, der nesten ere eens bygte, og indrettet, saa at saadanne to seer ud som en stor firkantet Gaard. Omkring slige tvende Familiers Boepæl ligger al deres Mark og Pløieland indelukket, og atter delet i syv Indtægter, hvoraf tre bruges og fire hviler. Det er ret indtagende at see saadan en Forbedring. Synet forlystes ved at see idel grønne levende Gierder, deilige Græsgange, frugtbare Marker, smukke Frugt- og Humlehauger ved hver Gaard. O lyksalige Landmand! *Beatus ille qui procul negociis - - - paterna rura bobus (58) exercet suis.* Horat. Dette Sted viser, som den sikkerste Prøve, for saa mange Aar siden, at Fælledskabs Ophævelse er Høiden af alle nye Indretninger i Landvæsenet; Saa skadelige Følger som Fælledskab har, saa ypperlige har dens Afskaffelse; Den Mand der har sin Jord for sig selv, maae absolut vise hvad han er, enten god eller slet Bonde og Huusholdere; han hindres ikke af et fortrædelig Byelag. Han kan tumle og behandle sin Jord som han vil og best veed; en prisværdig Stræben opvækker Naboe til at overgaae Naboe. Fare for en fortærende Ildebrand er mindre her, end hvor Snese Gaarde ligger sammen Veg til Veg; Markveien bliver kortere, end fra samlet Bye, hvor der kan være en halv Miil til den yderste Ager; Fæegangen bliver nær ved Huset; og et aarvaagent Øie viser en Mand al hans Eiendom, naar han gaaer ud af sin Dør. De sædelige Fordele, som flyder af Fælledskabs Ophævelse, ere ikke mindre; de mange Anledninger, som Byesamlinger giver til Kroegang, Drik og Dobbelt, falder bort. Dog maae jeg sige, at Drik og Dobbelt ere ikke meget giengse i det Slesvigske, en Drukkenbolt bliver strax udmerket med Foragt, og Kortspil holdes endog for Synd. Men en fortærende (59) Feil plager temmelig den Slesvigske Bonde, nemlig Trættelyst; han er ferdig som Cuntz hos Gellert, at vove nogle tusinde Marklybsk for en Agerreen. Jeg veed ikke, om jeg turde kalde den Trættelyst en overdreven Nidkierhed for Ret og Retfærdighed; thi som jeg før har sagt, saa regnes Svig, Bedragerie, Opbud og Falskhed for de nedrigste Laster; i redelig Betaling tænker en Slesvigske Bonde høiere end mangan høi Mand. Derfor strider han og for Ret til det yderste; det gielder om at hans Begreb om Ret er rigtig; faaer han først i Hoveder at ham er skeet Uret, saa vover han gjerne hans meste Eiendom paa eb Proces. Men denne Nidkierhed kommer ham og dyrt at staae, ved den bekostelige og vidtløftige Methodo procedendi paa Advocaters og Dommeres Side. MIn Herre skulde maaskee neppe troe, at en Proces om Jord kunde vare i hundrede Aar; men naar De læser Mart. Richard Flors Nachrichten von Tündern, saa seer De, at denne Kiøbstæd har ned Amtet ført en Proces om tre Plouges Jord, som har varet over hundrede Aar; thi Trætter om Jord og Eiendom ere og her, af Mangel paa ordentlig Matrikul, de allervidtløftigste; Slige Trætter maae nødvendige henfalde, hvor Fælledskab (60) ophæves, og er det merkeligt, at en vis berømt Advocat, som tillige har et offentlig Embede i Aabenraae Amt, og der skulde boe, er med Kongelig Tilladelse flyttet til Haderslev at boe, som et Sted, hvor han bedre kunde leve; thi i Aabenraae Amt ere flere Stæder end Warnis, som ere gaaet ud af Fælledskab; men maatte man spørge, siden den Sag er beviist saa meget fordeelagtig, hvorfor afskaffes ikke Fælledskab overalt i det Slesvigske? Her ere mange Aarsager; thi naar udryddes allevegne gamle Fordomme og Egennytte? Men til andre Aarsager kommer denne, som maaskee den vigtigste; det koster her saa meget at faae den nedere Øvrigheds Tilladelse. Jeg vil vise det. Her i Nustrup Bye bleve alle Byemændene med mig eenige Ao 1759 at gaae ud af Fælledskab i vore Enge, som ligger langs med Rips Aae. De laae saa indviklede, at Præstegaardens vare paa tretten Steder, som sagt, vi bleve alle eenige, vi afmaalede selv Engene, ved saa eenfoldige og reen Landmaaling, ta, det som dog sielden skeer, alle bleve fornøiede; ja saa fornøiede, at vi samtlig efter

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Delingen tilbøde hverandre Lodkastelse, men ingen vilde tage imod andet end det, som var ham tilmaalt og tildeelt. Vi gjorde Tegn og Mærke, hvor (61) Grøfterne skulde kastes imellem hver Mands Part: saa langt kom vi, men ikke et Skridt videre torde vi vove, førend saakaldet, Øvrigheds Tilladelse. Vores allerunderdanigste Memorial om Tilladelse, blev indsendt til det høie Amthuis, og besvaret med at vise os til Rettens Betientere. Til dem maatte atter en Memorial; de vare strax beredvillige, en vis Dag blev os gunstigst bestemt. Herredsfoged, Ridefoged, Tingskriver med tiltagne otte Mænd. Vi førte dem paa Aaestedet; de besaae det, og, efter Spørgsmaal, hørte at hver Mand var fornøiet; Vor indgaaede Forening blev da, ved et Par Linier og deres Hænders Undertegnelse, bekræftet. Vi beværtede dem paa det beste, og befordrede dem hver til sit; men for dette maatte vi betale dem 47 Rdlr. Nogle Mark og Skilling. Accuratesse udfordrer Regning indtil Brøk. ” Die Herrn Gerichts-Bedienten massen sich des Rechts der Leviten an, so wie diese von dem Fatten des Altars jederzeit versuchten, sehr wohl zu leben, so müssen sie von den Gebühren leben. Cram.“ Thi det er her en trykkende Byrde, at til alle Ting at forrette, endogsaa hvor det aldrig har mindste Rimelighed, følges de alle tre uadskillelige ad. Enighed er en stor Dyd. Det var i Ovidis Jernalder, at han (62) skriver: fratrum qvoqve gratia rara est. Han havde vist taget sine Ord igien, om han havde levet i vore gyldne Dage. Nok sagt. Vi maatte give de 46 Rdlr. Nogle Mark og Skilling. Disse og andre Hindringer ere her hos os i Veien; men hvad der i de Danske Provincer hindre Fælledskabets Ophævelse, veed jeg neppe, maaskee en Hare paa Fælledsjagten? Jeg veed der er fra Regieringen spurgt om den Sag offentlig, men ved Spørgsmaal og Giensvar trækkes mange Sager i Langdrag, man vinder derved at den glemmes. Et ypperligt Kunstgreb, naar man ikke vil en Ting uden strang Ordre. Mig synes, at saa mange Herregaarde i Dannemark, saa mange uomstødelige Beviis for Sagens store Fordeel. Hver Proprietair har jo fra de ældste Tider stræbt at faae sine Enemærker sær skildte fra Fælledskab med omgrænsende, paa hvad Maade det end skulde skee, deres egne Bønder har været nødte til at magelægge, og fra andre har de kjøbt sig ud ved Mageskifte, eller aarlig Refusion. Hvorfor misundes Bonden den store Fordeel? Indtil det skeer, bliver Hederne og Overdrevene til ligesaa liden Nytte som de nu er, og Havedyrkning, med samt Humleplanten og Træers Anlæg i Dødhed. Maaske en Sag kunde (63) gjøre et kraftig Skridt heri, nemlig for det første en udtrykkelig Befaling om alle Præstegaarders Jorder, Mark og Eng, at de ikke alene maatte, men skulde deles og lukkes ud fra Byernes Fælledskab; dette vilde strax gjøre meget til Sagen, Fuskerie og Fortred vil stedse herske i vor Agerbrug, saa længe Fælleskab varer. I Warnis forblev jeg om Natten, hos en mig ubekjendt og ved Veien boende Bonde; thi Mørkhed faldt os over, der var Bondens Sengetid, men han var villig til at laane os Huus; og neppe kunde jeg nøde ham til at tage en Erkendtlighed for god Herberg. Saa meget jeg hastede, kunde jeg dog som en Reisende ikke vare mig om Morgenen tillid, at gaae ud med min Vert, for at bese i en Hast hans Huusholdnings Indretning. Alting maatte befalde en Elskere af Landvæsenet. Fra Warnis løb Veien igiennem en deilig liden Skov med smukke og ranke Træer; En Aae løber her igiennem, og er vanskelig at komme over. Et Sted var her ligesom adskildt fra sig selv, hvor man seer en stor rund Høi, og derpaa endeel noget store Stene; som gav mig Anledning at slutte, at dette Sted i de hedenske Tider har været et høitideligt Forsamlings Sted, enten et almindeligt Offersted, eller Domsted, eller (64) Begravelsested. Jeg fik ikke Tid at betragte det nøiere, ligesom jeg heller intet besynderligt anmerkede paa denne Vei. Vi kom igiennem en gammel Herregaard, Ballegaard kaldet, hvis Eiere skal være en Familie i Aabenraae; bag ved denne Gaard er Færgeløbet, hvor man gaer over til Als. Ofte, tænker jeg, maae en Reisende bie her; thi Færgehuset og Fartøierne ligger paa hin Side; her staaer alleneste paa denne Side en Stage paa den høie Strandklint, og paa den maae man lade sin Betient hænge et Klæde eller sin Kiortel; naar man vil have en Baad; eller og lade trække en Hest op paa Klinten, om man vil have Færgen, og saa bie indtil dette Tegn sees paa hin Side, og man kan blive overført. Dette maae vel tit prøve den Reisendes

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Taalmodighed; men alting føiede sig denne Gang; Fartøiet var her, Overfarten var snart bestilt; thi Vandet er ikke meget bredt; paa Isen er det maalet, og befundet at være henved 1500 Favne. (*)

(*) Samme Brede skal der just være imellem Dardanellerne ved Hellesponten.

Inden faa Minutter førte en staaende Medbør os til den behagelige Øe Als. O! hvor ønskede jeg her, høiædle Ven! At have haft Dem med i vor Selskab; De ville have hiulpet mig i (65) mine lagttagelser, og med en heldigere Pen udført denne Øes Yndighed. De skulde strax have tilstaaet: at af lige Størrelser er det den deiligste Province, som Dannemark eier. Alt hvad en fornuftig Landmands Øie kan ønske at see, i et smukt og frugtbart Land, hos et flittigt og lyksaligt Folk, er her at finde; kort sagt! Als har af timelige Velsignelser alting; og undre det mig, at de Tydske Publicister ikke søger at udlede Øen Navn Als af det tydske Ord Alles (alting) for at trække det aldeles under det Tydske Herredom; for dem, der bryder Hovedet med den vigtige Videnskab, at udfinde Grunden til alle Byers og Stæders Navne, kunde det være ligesaa rimelig, som mange andres Indfald, efter lang Hovedbrud at udlede Landets Navn Als af det grædske Sprog, da nogle vil have det af Ordet (ἀλς mare) andre af (αλος Sulus) andre af (ἀλς os ne-mus) atter andre vil gjøre dette Land til Plinill Alocia. Men jeg tilstaaer, at slige Undersøgelser ere mig for høie; Jeg gider helst pønset paa det forstaaelige og nyttige. Jeg eiede for ganske kort tid siden et Original Manuscript, til Trykken renskrevet af Johannis Neapolitani Athenis Cimbricis. (Obs. Jeg har set den citeret af andre altid in plur. (66) Athænæ. Cimbr.. men i mit Original-Manuscript stod Titelen in sing. Athena Cimbrica. En vigtig Opdagelse.) Han gjør i denne Ordbog vor hele Danske Sprog til en Datter af det Grædske, og alle vore Ord til grædske; men med det lille Smule Grædske, jeg havde lært, kunde jeg ikke finde mig i, at naar mit Moderne Maal var grædske i sin Oprindelse, jeg da havde haft saadan en Umage med de grædske Gloser i min Skolegang, jeg fandt saa liden Trøst i dette lærde Manuscript, at jeg gav det bort for et Compliment-Brev til en høilærd Herre, der finder en Sødhed i saa vigtige Ting. Det er ogsaa godt, at Naturen har dannet Hoveder med lyst til at gruble paa sligt, og en Lykke, om de bleve satte just i de Grublendes Fag. Jeg er saa uduelig dertil, at ved alt uforstaaeligt maae jeg enten gabe eller sove, men alle Sielens Kræfter oplives hos mig ved at betragte den tydelige Naturs Yndigheder; disse kan dette deilige Land fremvise. Kornhøsten var vel til Ende, og havde været velsignet, men endnu viste Træerne deres ypperlige Frugter. Hvir indtagende var det her at kiøre igiennem Landsbyerne; thi, i Steden for at see andre Steder, hele Pladser paa Gaderne oprodede af Svin, store Havepladser (67) begroede med Skarntyder, Nelder og Skræpper, der voxer over Tagskiegget, saa faae jeg her ikke en Plet Jord, hvor jeg jo kunde spore, at den flittige Haand havde rækket efter den milde Naturs Gaver, i hver en Haveplads saae jeg en Skov af store og smukke Frugttræer, hvis Top overgik alt det, en Malers Pensel kunde forestille med de deiligste Farver; her var en Humleplads, der skiulte sine høie Stengler fra det nederste til Toppen med brune Humleknopper. Her en Plads med Kaal, Rødder og alle Slags Madurter; der en Plads med tredje Slet af den røde Kløver. Der en Plads, som havde frembragt Hør eller Hamp. Kartufler vare endnu ei kommet i Brug. Paa Gaderne saaes ikke som andensteds en Hob nøgne Børn, der vælter sig i Støvet, og overtrygler Reisende; jeg gav ikke en Skilling ud hele Landet igiennem til nogen Betler; thi jeg saae ingen. Frihed og Flittighed skal nok underholde en folkerig Almue. Hvor indtagende er det at reise igennem en Landsbye, hvor Gaardene viser Bondens Flid, Lyst og Formue til at dyrke Jorden, og Gadehusene (som her kaldes Baal, Landbaal og Kødner) viser stræbsomme Beboere, der ikke alleneste er Gaardmanden til Hielp i en travl Tid, men ernærer sig for Resten med (68) Haandværker. Naar man kan see, at her boer i et smukt Huus en en Hiulmand, næst ved viser det opstablede Træe, at der boer en Bødker, her seer man igiennem

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

et aabent Vindue en rask Bondepige, der arbejder paa sin Væv, saa det ryster Huset; uden for er den grønne Plads skiult med Lærred, som bleges i Solen. Her seer man en af Vulkani Brødre ved sit brændende Verksted; hans Flittighed høres langt fra; et Par sorte Hænder har malet hans svedige Ansigt. I en Morians Gestalt udkikker den nyttigste Borger. Her seer man den beegede Skomager, der udstrækker et Par blotte Arme, og banker på sin Læst som en Fortvivlet, som D. Untzers winslender Seraph in Schuepech. Her hører man en Skrædder, der opliver sit stille Arbejde med sin egen Stemme, af fuld Hals udkraaler han en gudelig Psalme, og uden at forstyrres i Tonen, slaaer han maaske sin Læredreng paa Øret med den ene Haand, og beklipper Næsten med den anden. Tiden maa bruges. I hin aabne Forstue sidder den flittige Spindekone, der skaffer selv den fine Traad til de to smaa Piger, der, ved hendes Side spillende arbejder ved Knipleskrinet; de arbejder alle tre til Kap med Edderkoppen, som i Fablen har været den fine Spinde-Pige (69) Arachne, der blev forvandlet, & antiqvas excercet araneatelas. Ovid. Her sees en omringet med lutter Greene, hvorfra han fletter alle Slags Kure, store og små, item Kurvesadinger til Vogne; thi uden slige kiører aldrig en Slesvigsk Bonde til Kiøbsteden eller andet skikkeligt Sted. Her sees en, der gjør Halmkurver, Karloge og Biekuber; Her staaer en og borer Træskoe i Snese Par, og huler Træskeer. Kort sagt: utallig er det Haand-Arbeide, som den flittige Huusmand veed at foretage sig. Min Herre vil vel sige, at jeg mere beskriver en Bondebye, og dens Huusholdning, som den burde og kunde være, end som jeg virkelig har fundet den. Men jeg forsikrer bei; saa meget tilstaaer jeg, at om jeg just ikke har fundet alt det opregnede samlet i en Bye, har jeg dog fundet det meste deraf i mange Byer. Jeg sigter ikke heller med det opregnede alene til Als, men til det hele Slesvigske; thi overalt er den Slesvigske Almue overmaade flittig og stræbsom. Det har sig og saa med de Haandverker, der drives paa Landet hos os, anderledes end i de Danske Provincer; thi her arbeides uden Ophold. En Smed for Eksempel arbejder uafladeligt. Hans Esse er aldrig kold. Han bier ikke til Bonden (70) kommer for at bestille Arbeide. Han smeder Dag og Nat. Om ikke andet, da alle Slags Søm i tusinde Tal. Han veed sin Kiøbmand. Han smedder Tørveplader, store og smaae; disse ere her, ved den store Tørveskiær, altid afsættelige. Han smedder Lyngleer, Skiæreknive, og sligt mere, som altid gaaer fra Haanden. Jeg maatte beundre en Maskine, som jeg første Gang saa i en af Byerne i mit Sogn. Paa en frie Plads uden for Smeden var af Træ opreist en fiirkantet Steillads med fire smaae Vinger paa den ene Side, som paa en Veirmølle; jeg kunde ikke giette dens Brug, indtil mig blev sagt, og jeg siden saae, at Smeden brugte den til at drive en stor Slibesteen, hvorpaa han, naar en god Vind blæste, slibede sit forarbejdede Forraad af Leer og Skiæreknive. Maskinen var simpel, og uden stor Mekanike. Tienestefolkes Flittighed er her ogsaa roesværdig. De lange Vinter-Aftener fordrives ikke her paa saa skammelig en Maade, som jeg har seet i Smaaelandene, især i Lolland. Intet er ærgerligere og skammeligere, end den Ørkesløshed, som der hersker. Mandskabet kommer ind, saasnart Lys tændes, og enten strækker sig paa en Benk, med Tobakspiben i Munden, reiser sig ikke før Maden (71) staaer paa Bordet, og lægger sig igien, eller hendriver Tiden med Giækkerie og Kortspil; Gid ikke Middelstanden heri gav dem Eksempel; aldrig har jeg seet nogen Tienestekarl i Lolland at røre Hænderne om Aftenen til det mindste nyttige. Den Lollandske Almue er i dette Stykke det elendigste Creatur i Verden; Haandarbeide er dem saa fremmed, at alle smaae Ting maa kiøbes fra andre Steder. Hvert et Par Træskoe, som de bruger, kiøber de i Kramboden, hver Allen Lærret ligesaa; Saa længe Gud giver overflødig Korn, lever de vel, Huusmanden af Gaardmandens Madkurv; men slaaer det feil, saa er den ene dem den anden i yderste Forlegenhed; thi intet veed da at gribe til, uden Kornskieppen. Deres hele Landhuusholdning duer aldeles intet, da de søger intet andet Næringsmiddel, end det blotte Korn; saa forsømmes Fiskerie, Havedyrkning, Haand-Arbeide, Træfrugt, Bieavling, Fæeyngel og Græsgang; den sidste oprodes hellere af nogle tusinde smaae Sviin; thi disse er Lolliken en helliget Skabning, og Almuens beste og næsten eneste Suul. I gode Tider suer Huusmanden paa sin

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Pibe, de dage han ikke arbejder hos Gaardmanden; i dyre og trange Tider griber han til Bettelstaven; thi aldeles intet (72) kan han gjøre med Hænderne; og med Tienestekarle, der her faaer en stor Løn, er det ligesaa slet bestilt, neppe kan en iblant tie gjøre en Vognkiep. I det Slesvigske derimod, saasnart det mørknes og Lampen tændes, sætter hver Tienestekarl sig til et vist Arbeide. De snoer Giimer eller Halmreeb for tilstundne Tækketid; de hugger og snitter smaat Træearbeide, Rivehoveder, Spadeskaft, Vognkieppe, Stavetræer til Hestetøiet, og slette Puder af Siv til Krandsene, som legges under Hestedrættet; thi af de smaae elendige Seeler, som Siellandsfarer og Lolliker bruge, vide de ikke at sige. Til ret Arbeide, er ufeilbar det jydsk og holsteenske Hestetøi det fordeelagtigste, da en Hest deri har sin fulde Styrke at trække med hele Kroppen, og kan aldrig blive brudt paa Bringen. Videre snoer de af Svinebørster, Heste- og Koehaar alle de Reeb, som bruges til at tydre i, samt Hesterømmer og Haarsvøber; dette og meget mere, er virkelig i alle Huse deres Aftenarbeide om Vinteren. En Tienestekarl vilde skamme sig ved at sidde saa mange Timer hen i Ladhed. Lyksaligt, hvor Flittighed bliver en Vane, og Ladhed en Skam; ja lyksalig den Almue, der arbejder med Lyst, og er vis paa Fordeel af sin Stræbsomhed; saa lykkelig er (73) Almuen paa Als; ingen Vornedret, intet trykkende Hoverie plager dem; de veed, at hvad de forhverver er deres; derfor kiendes hos dem Flittighed ude og inde; den almindelige Huusholdning paa Als er meget overensstemmende med den Slesvigske, dog merkede jeg en væsentlig Forskiel. Den Slesvigske Bonde var mere for Handel, Vandel, Reisen og Haandarbeide; en Alsinger bliver hellere hiemme, men overgaaer den sidste i Markarbeide, Jordens Behandling, og Havedyrkning; hans Jord er ogsaa dertil beqvemmere. Men! Jeg maae fortsætte min Reise. Min Vei gik da fra Færgestedet, igennem nogle frugtbare Landsbyer, hvis Navne jeg ikke husker, indtil jeg kom til Oxbøll, en deilig Landsbye, med en smuk Kirke; jeg aflagde her en kort Besøgelse hos den vakre og vittige Mand Hr. Riisbricht, Capellan og Adjunctus her ved Steder; Han levede her med en dydig og fornøftig Kone, i et lidet Brød, men, som god Huusholder, vel og fornøiet, meest ved det Haab om Successionen. Haab om Fremmelse gjør duelige og stræbsomme Mænd. Det er en mager Trøst for den, der gaaer ind i et ringe Levebrød, at der siges: Stræb nu at opfylde det Haab, man gjør sig, at I bliver en duelig og nyttig Mand (74) i Guds Viingaard, og da skal I faa Lov at sidde i eders Embede i hundrede Aar, om. I kan leve saa længe. En herlig Opmuntring! De Lærde ved vores Academie synes heri at have en Fordeel, da Prof. Disignati forfremmes ved Vacancer efter Alderen. Men! naar e. g. den grædske Lærestoel blive ledig, og den der efter Touren skal bestige den, ikke forstaaer grædsk, men kan i andre Ting for Resten være en brav og dygtig Mand, hvad da? Hvad er fuldkomment i vor beste Verden; thi den har al sin Tid vidst Raad til Uraad. De gamle Kaniker lod en anden synge deres Morgen-Psalmer, og selv oppraade deres Prebender. Amtmanden forstod dog for dum saa meget, at han kunde skrive: I min Fuldmægtiges Fraværelse; Hr. Risbricht førte mig ind i en kort Besøg til den gamle ærværdige Sognepræst Hr. Prehn der i mange Aar ikke havde kundet forrette Embedet for en besynderlig Svagheds Skyld; aldrig har jeg heller seet Lige dertil; Jeg fandt Manden siddende i sin Lehnstoel i sit blotte bare Lintøi, Gigt og Værk, samt en uophørlig Kløen, tillod ham ikke at bære noget Slags Klædebon; et Menneske stod ved Stolen, og med et Klæde fast uden Ophør maatte kløe og (75) gnide ham. Min Gud! hvad ere vi Mennesker mange Slags Elendigheder underkastede. Saaledes havde Manden været, jeg troer i tretten Aar. Men for Resten frisk og munter, høflig og fornøiet ved Fremmede. I hans yngre Aar havde han været i Tranquebar, og meente der at have samlet sin Sygdom. Vores Samtale paa en Times Tid gik meest ud paa Fortællinger om Missionen, og andre smaae Tildragelser med ham selv; i hans Domme om hvad vi talede, viste han et meget sundt Begreb, og en forhen vel anlagt Tid. En Paastaaenhet i et eller andet maae man altid holde en gammel Mand tilgode, der ved Vanen har bestemt sin Tænkemaade; Men det er ikke altid, at den strænge Ortodorie vil vise sig saa høflig. Under dette ypperlige Ord skiules ofte en Hoben Had og Pedanterie. En Mand, der ikke vil sige ja til

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

alles Mening. En Mand, der ikke vil sige ja til alles Mening, men vil tænke, førend ham samtykker. Bliver i Hast en Kiætter, især om han tænker anderledes og lidet høiere end Pøbelen; Én Gaard over den almindelige Tænkemaade er nok til Mistanke, to Grader til Had, tre Grader til Forfølgelse. Tossen har intet at frygte, han er altid rettroende, om han end ingen Troe har, alleneste at han (76) holder sig John Seldens (*)

(*) I Hans Bord-Discourser Table Talk. Denne John Selden var et af Englands store Hoveder, begavet med det Pund og den Driftighed til at skrive, som anseer en nidkier Borgere. Den lærde le Clere siger om ham følgende, og merkelige: les gens de cette sorte doivent efre menages & favorises en tours.....

Skientefulde Regel efterretlig; naar du ikkun holder dig fast ved det almindelig antagne, er du sikker; ligesom naar du gaaer paa en Broe, og alleneste bliver inden for Rekværket, saa kan du for Resten danse og springe paa Broen saa galt som du vil. Det var i øvrigt fornøieligt at merke den Enighed, der var iblant disse Medbrødre; en rar Egenskab, som savnes mange Steder, hvor der er Sognepræst og Capellan. Til stor Forargelse, hører man ofte Splid indbyrdes, og Splidagtighed i Menigheden; bryder det ikke altid ud offentlig, er der dog en hemmelig Misforstaaelse. Her er Ulighed i Gaver, her er Ulighed i Gemytterne, her er Ulighed i (77) Indkomster; den menneskelige Skrøbelighed behersker ogsaa Herrens Tienere desværre, saa at der mange Steds nedbrydes meere end der påbygges; ved visse Meenigheder er og to til Overflødighed; Babel blev ikke fuldført ved mange Arbeidere. Naar ere to af et Haandverk fortrolige Naboer? Lignelsen skurrer. Men mine Brødre! Det er dog en Sandhed; vi ere jo Mennesker og ikke Engler. Vil vi fordre en synderlig Ret til at sige andre Sandhed, da maae vi ikke undslaa os for at høre den selv;

Og vi behøve at høre den. Den kiære Mand Hr. Riisbricht geleidede os, efter meget beviist Høflighed, til Nordborg. Veien hertil var meere at kalde en Alee end en Landevei, den gik igiennem en behagelig Skov, med afvexlende Enge og Marker indtil man faaer Slot-Haven paa høire Haand, der begynder er ret prægtig og bred Alee, som løber lige til Slottet Nordborg. Denne Alee maa ellers være meget gammel, da Træerne ere af eb overmaade Tykthed, men gav tilkiende at den i de sidste Aar maa have haft en slet Tilsynsmand, thi Træerne vare skammelig forhugne. Ligeledes ligger den fordem deilige Have aldeles øde og unyttig. Man fortalte mig, at en Privatperson der ved Steder havde budet 2000 Rdlr. for Pladsen, hvoraf man kan (78) slutte, hvad stor Strækning den maa have. Slottet Nordborg skal være et med de allerældste her til Lands, bygt i det ellefte Seculo af Kong Svend Grathe; dets øvrige Skiebne findes i Pontoppidans Theatre Dan. Pag 247. Hvorledes det ellers har været en god Fæstning, kan man ikke let see, nu omstunder vilde et lidet Artillerie snart kuldkaaste det. Det ligger meget artig i en stor Søe. En lang Vindebroe har der været, men er nu opfyldt til en Demning. Bygningen er maadelig, grundmuret, af to Stokværk med et lidet Taarn; det beboes af Amtmanden Baron Teufel, hvis Roes og gode Gemyt er langt smukkere end hans Navn. En Forpagter er der og boende, som har Slottets Jorder og Marker; han holder tillige et udvalt og rart Stutterie; nogle unge Hengster af den saa kaldede mørke Furcouleur saa jeg af en overordentlig Smukhed, ligesom der overalt paa Als gives smukke Heste. Fra Slottet paa venstre Haand løber en Alee forbi en stor Plads, som har fordem været Ridebane, op til Byen Nordborg; den er forhen kaldet Kiøbing, men nævnes nu altid Nordborg; det er hverken en Landsbye eller en Kiøbstæd, men en saa kaldet Flekke, der bruger baade Handel og Agerdyrkning, har endeel smukke Huuse og to (79) aarlige Markeder; der boer en Amtsforvalter, og nogle honette Familier, der lever af deres Midler, deriblant var den Tid den vakre Hr. General Auditeur Fischer, som har reist med den unge Hr. Scheel, et par Kiøbmænd, og endeel Haandværksfolk, Resten er Bønder og Jordbrugere. Vi besøgte Sognepræsten, den brave og ærlige Hr. Reich, han blev, efter at have studeret ved Halle,

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Præst ved Opfostrings-Huset i Kiøbenhavn, og siden kaldet hertil; ved hans venlige Overtalelse forbandt han os at blive hos sig en heel Dal over; han havde en smuk Bogsamling, og jeg fornøiede mig meget ved hans Samtale, ligesom jeg ogsaa hørte ham om Formiddagen at catechisere i Kirken, men blev meget forundret, da jeg havde hørt ham en lang Tid tale paa dansk, at han paa engang forandrede Sproget til tydsk. Jeg spurgte ham siden om Aarsagen, hvortil han svarede, at han maatte kæmpe sig efter en stor Hob af Indbyggernes Egensindighed, som endelig vil, at deres Børn skal undervises i deres Børne Lærdom paa tydsk, hvilket atter er en Følge af den blandede Jurisdiction, thi Als ligger vel under Fyhn i geistlige, men under Slesvig i verdslige Sager. Da jeg bevidnede min Forundring over hans Føielighed, svarede han, at han i visse (80) Maader var forbunden dertil efter sit Kaldsbrev, endskiønt uden Nødvendighed, men alleeneste for gammel Skiks Skyld. De ville, sagde han videre, blive meere forundret, i Fald De ville giøre mig den Fornøielse, at blive Søndag over, da falder Omgangen til, at jeg skal prædike tydsk; thi naar jeg har talt en halv Time i dette Sprog og afhandlet Texten, maa jeg paa staaende Fod give samme Tale, eller dog det Væsentlige, ligesaa længe paa dansk, af Aarsag at fast alle mine Tilhørere ere ægte Danske, som intet tydsk i land Sammenhæng forstaaer; men nogle faa, der dog daglig taler, og forstaaer det danske bedre end det tydske, vil ingenlunde lade den gamle Skik fare, og dertil har de Medhold af mit Kaldsbrev, som er udstedet efter den gamle Stil; Hille Mænd! brød jeg ham ind i Talen, saa er De jo baade kaldet Sognepræst, og Kongelig bestalter Sprogmeister tillige! Han maatte lee, og sagde, at han ønskede meget at heri kunde skee en Forandring; det samme var at ønske overalt i det Slesvigske, den ældgamle ægte danske Provintse. Jeg tænker ved denne Leilighed, at den gode Biskop i Fyhn, naar han her skal visitere, vilde blive lige saa ilde brudt med at examinere paa tydsk, som den Holsteenske Superintendent er, (81) naar han skal examinere i de danske Kirker, der ligger under hans Biskopdømme; Manden er ilde deran med det danske Sprog; Opbyggelsen hos Meenigheden er saare liden, et Ord, galt udtalt, bliver en Latter og et Ordsprog; der er desværre alt for mange af Mester Mortens Aber. C'est une chose connüe comment on raille encore le langage d'un Sirintendant, qui visitoit une eglige denoise de mon canton, a cause de la question 489me de notre catechism laa quelle il rendoit ainsi: set filchet Miedel firches ichienfoedsel. Man kiender jo Almuens Egenskab; den gaber ved den sundeste Tale, men er Opmerksom ved et forkeert Ord. Turde man yttre sine Tanker, da er det et med de underligste Stykker, hvorfor de Steder, som fra Odins Tid har været danske, ikke bliver under dansk Lov og Lærdom. De Uordener, som ved fordums blandede Regieringer indsneg sig, burde nu, under et samlet Herredom og monarchisk Regiering, ikke længere have Sted. Søger andre Riger, Frankerig især, at udbrede deres Sprog til heele Verdens Folkeslægt; hvorfor skal vores forhindres i sine egne Vaaninger? Sandelig den usle Plæt paa Jordens Klode, hvor der tales dansk, er liden nok, og alt for liden til (82) at indskrænkes. Og mærkeligt! At med ald den Vold og Magt. Som det danske Sprog har maatte taale ved Domstolene og Prædikestolene, har det dog ikke fundet udryddes i det heele Slesvigske; til stor Beviis at det danske er just disse Provintser ægte og naturlige Tungemaal. Det er sandelig en Sag, der ikke bør skiules for en dansk Konge; En Sag, som er af større Vigtighed, end man løselig tænker. Den bliver maaskee ved anden Leilighed videre udført. Kirken i Nordborg er ret smuk og rummelig, har et skikkelig Orgelverk, og et stor Pulpitu, hvor de Fyrstelige Hofbetientere (imedens en Hertug eiede Stedet) har havt deres Stole: deres Betieninger og Rang staaer endnu malede over nogle firkantede Afdelinger, hvori Apostlernes og Evangelisternes Billeder forestilles, saa at det falder lider latterligt, at see Apostel Jacobus, Hofbereiter, St. Marcus Kückenmeister ec. I den østre Ende af Kirken er en Udbygning, hvori det fordums Hertugelige Begravelser er, men der er ganske tilmuret, uden Dør og Indgang. Hvad Aarsagen er, maa man giette sig til. Fra Nordborg reiste jeg, uden at opholde mig noget

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Sted, til Mummark, og derfor ikke lagde besynderlig Mærke til noget, uden hvad et hastig Syn kunde vise mig af et veldyrket Land. (83)

Jeg saa nogle Indelukker, hvis levende Giærder vare satte og huggede efter Snor, saa lige og jevne som en Have. Denne Pynten gjør meget til Giærdernes Rethed og Styrke. Der behøves en vis Taalmodighed til at faae et smuk levende Giærde; thi i de første tre Aar maa de ingen halv Alen naae. Veiene ere igiennem Landet ypperlige, alle Huller fyldte med Strandgruus, og stedse efterseete. Ved det ovenmeldte Stæd Mummark er Færgeløbet over fra Als til Ærøe. Vinden var just med en Storm gaaet til Øster. Som er stif Modvind, saa at jeg med mit lidet Følgeskab, som bestod af min Kone, et Barn, en Pige, og en Tiener, maatte blive jer liggende i 4 Dage; den Tid var mig i dette smukke Land meget lang; et Canaan kan ogsaa være kiedsommelig. Det er ikke Stedet men Sindets Tilstand, der gjør os fornøiede. Herberget var ogsaa meget slet bestilt, og burde ved et Stæd, hvor Overfarten er stor, baade for Længdens Skyld, som er to Mile over Vandet, og for de idelige Reisendes Skyld, være bedre. Fartøiet er en maadelig Baad. Færgefolkene ere træskoede Bønder, og slet befarne. Færgemanden er en Bonde, som tilhører det Fyrstelige Herskab af Augustenborg. Jeg saae, at mange Reisende for mig havde været ligesaa (84) misfornøiede; thi paa Bielker, Vinduer, Døre læses Manges ynkelige Klager over Ophold og slet Beværtning. Jeg satte med en Bliant mit dertil:

Voyager, bagatelle! Lorsque St. Pierre sans barque
Pourroit alle sut l'eau mais a cett heure je remarque
Qu'entre les Apotres & leurs successeurs
Il y a grande difference
Ici, a mon Crevecoeur
J'en ai fait l'experience.

Jeg blev saa keed af at ligge her, allerhelst da ald Vertens Forraad af Thee og Sukke var fortæret, at jeg den tredje Dag drog til Synderborg, i Haab at finde Skibsleilighed til Lolland, hvilket dog var forgieves; imidlertid saae jeg dog den Bye med det samme. Byen ligger ved et smak Sund, lige over for det faste Land Sundevit, paa den Slesvigske Grund; Staden selv er ikke smuk, men folkeriig, inden anseelige Huse, men mange. Gaderne ere meget umagelige, og anlagde op og ned paa et Bierg; men Havnen er fortreffelig, sikker (85) og aaben til begge Sider, for Indløb og Udløb. Skibsfarten er stærk, da Byen har efter Sigende over hundrede Skibe, og deriblant mange store. Slottet, som er en temmelig vidtløftig Bygning, ligger til V. S. V. et Stykke Vei fra Byen nær ved Strømmen, saa at Skibene kan gaae meget tæt forbi dets Mure. Dersom Kong Christian den 2den havde befundet sig i andre Omstændigheder, maa man tilstaae, at han der var i Forvaring i et rund Taarn henved 17 Aar. Kirken ligger paa den anden Side, lidet ude fra Byen, saa høit, at man i Kirkedøren kan staae og see over Byen, Havnen og Slottet, i en meget behagelig Udsigt. Gamle Epitaphia havde jeg ikke Tid at søge efter, eller udskrive; jeg troer heller ikke, at der skal være mange betydelige. Men bag ved Alteret fandt jeg et lidet gammel Bibliothek, som stod i et Glasskab, og da ingen var ved Haanden, som kunde lukke op, fik jeg ikke at vide, hvad Bøger deri var. At Meenigheden maae være meget talriig, slutter jeg af den Mængde Kirkestoele, hvilke ere særdeles smaae, indknebnede og tæt paa hinanden; disse vidner tillige om Borgerskabets Tarvelighed i Klædedragten; thi neppe saae jeg en Stoel, som kunde tage imod (86) et Fiskebeensskiørt. Et lidet Gravskrift lagde jeg dog Mærke til, da jeg gik over Kirkegaarden, nemlig en liden Steen med disse Ord: Hier liegen Peter Callesens vier seelige Kinder 1728. Der blev mig sagt, at Moderen havde født disse fire salige Børn paa engang til Verden. Jeg undrede mig hos mig selv, at Moderens Navn ikke var nævnet, til en Erindring om saa frugtbar et Ægteskab, da dog vore Anatomici vel turde kives om, hvem de Guds Velsignelse meest skulle tillegges, enten Faderen eller Moderen. En besynderlig Frugtbarhed kan heller ikke nægtes, at man jo

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

finder i Søestæderne frem for midt i Landet. Men om dens naturlige Aarsag skulde være, som Linnæns meener, at søge i den salte Luft, og i en større Mængde Salt, som der nydes, hvilket skulde have en pirrende Kraft; det tvivler jeg om. Monne ikke moralske Aarsager gjør noget til den physiske, iblant andre en slags Afhold, at da Søefolk maa nødes til at være adskilte fra deres Hustruer i længere Tid, saa omfavnes de med desto større og alvorligere Fornøielse. Som ubekjendt i Byen blev os anviist Herberg hos en Kiøbmands Enke; hun tog meget vel og artig imod os; vi kom just ved Middags Tid, men da hun hørte, at vi ville blive der Natten over (87) beklagede hun, at alle hendes Kammere vare indtagne af Logerende. En Officeer, os ubekjendt, som hørte dette, var strax saa artig at indrømme os sit Værelse; seer han disse Blade, skal han ogsaa see min offentlige Tak. Det sædelige og artige Væsen, som man nu i Almindelighed finder hos denne Stand, frem for i fordums Dage er en Ziir for Menneskeligheden, og den gode Opdragelse. Det er Skade, at jeg kan ikke nævne hans Navn; jeg har siden hørt, at han er blevet ulykkelig, hvilket gjør mig ondt. Vi maatte Dagen nest efter, da her ingen Skibsleilighed var, reise til vor behagelige Mummark igien. Vinden var endnu imod, saa at vor Taalmodighed endnu endog matte prøves. Jeg saa mig allevegne om efter noget, som var værd at anmerke, men fandt intet; thi til Urtesamling var Aarets Tid forløben; det eneste jeg fandt, var at der i en liden Krat ved Byen, var en Mængde Aron, som nu stode med deres røde Frøe, og en Mængde Harer. Ved Siden af Byen, i den saa kaldede Lille-Mark, ligger en stor Kiempe-Begravelse, som Bønderne kalder det; Pladsen er besat med store Kampesteene i en ordentlig aflang Fiirkant, 44 Skridt lang og 11 bred, og midt paa en stor firkantet Steen 12 a 13 Alen i Omkreds. Det (88) har ventelig været et almindelig Offersted i Hedningenes Tider eller en Rettens Samleplads. En oeconomisk Iagttagelse maa jeg og melde, som jeg her lærte, nemlig at giøre Kløverfrøe reent. De, veed, min Herre! at om hver Frøekierne sidder en Hinde, som en Pung; at faae den af er ikke saa lært, naar man selv vil beholde det til at faae, kan det give lige meget, om Frøet er saa reent eller ikke; her paa Als bærer man sig saa ad dermed: Først naar Kløveret er indhøstet og tør, da tærskes den i Soelskin overmaade stærk, den kan ikke faae for meget. Ved ald den Tærsken gaaer de omtalte Hinder endnu ikke af, men derpaa legges Frøet, med samt Avnerne paa Loftet, eller et andet tør Sted; siden efter, hen mod Foraaret, legges det ordentlig paa Kiøllen, og tørres ved Ild, men meget forsigtig, at det ikke brændes (thi herved er det, at meget Frøe tager Skade, og man med det kiøbte Frøe saa ofte bedrages). Naar det nu er vel tør, tærskes der paa nye med ald Magt, da gaaer Skallerne af, og siden ved Kastning, Drøften og Sælden bliver Frøet saa reent, at man kan sælge det. Endelig og endelig femte Dags Morgen blev Vinden halv god, og vi vovede os, i Herrens Navn, ud, endskiønt (89) det kulede haardt, og kom efter 4 Timers Krydsen, mange Byger og Overhalinger, ganske vaade til Ærøe; men mine hurtige Matroser, den ene en Skrædder, den anden en Skoemager, formaaede ikke at sætte os i Land paa det rette Sted, som er Søebye, men en halv Miil derfra ved denalleryderste Spidse af Landet Siollernes. Det burde dog af Øvrigheden eftersees, at der ved saadanne almindelige Færgeløb, vare altid befarne Folk, thi naar Overfarten, som billigt er, fastsettes til visse almindelige Stæder, saa burde og disse, sont almindelige Anstalter, falde under Opsigt. For en paalagt Betaling maa man nyde ald muelig Tryghed. Vi takkede Gud, vi slap. Paa Landbredden satte vi os, indtil vi fik hentet Befordring fra næste Bye. Dette Land har en forunderlig Dannelselse. Det ligner, i smaat, America paa vore Landkorter. Fra Æreskiøbing, om er Kiøbstæden paa Landet, løber et flak Vand ind, der næsten skiller Landet i toe Deelee, om ikke en smal Strimel, som meest er Steene, holdt det tilsammen ved Gaarden Graasteen, eller Gravenstein fordum kaldet. Denne Bugt kan min Herre forestille sig at være Sinus mexicanus, saa har De den fulde Lignelse. Landets Længde er 21 Miil, men i Bredden ikke (90) større end at man jo seer Havet paa begge Sider, hvor man kører. Øen er frugtbar, meest paa Byg, men ikke mindste Skov, saa at det er et meget bart og aabent Land. Dog give visse Byers Navne tilkiende, at der fordum har været Skov; endnu ere nogle faa Egetræet ved

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Gaarden Graasteen; ikke desmindre er her dog paa Landet en Skovrider, hvilket maaskee falder min Herre ligesaa forunderligt, som at nævne en Skovridder paa Floden. Det Vildt her falder, er Harer, i temmelig Mængde, og en Deel Fugle. Den almindelige og store Land-Plage, Sygdommen iblant Hornqvæget, grasserede her. Saa at jeg saa lidet Qvæg, men en mængde skønne og store Faar. Paa Landet ere 4 Herregaarde, som ere Kongens, men under Forpagtning. Ved disse Gaarde sees en slags ældgammel Fortifikation, som bestaaer i en stor rund Høi opkastet med smale Graver omkring, man seer er par deraf betegnede paa Dankverts Landkort, med det Navn Borg og Vald. Der maa have været i utroelige gamle Tider, at disse Forsvarssteder har været brugte, thi nu omstunder sees ikke, til hvad Nytte eller Brug. De fire Herre- eller rettere Avls-Gaardes Navne ere: Søbygaard, Woderup, Gravenstein, som nu overalt kaldes Graasteen, item (91) Gottesgade, som nu aldrig nævnes andet end Gudsgave; det kildre en Patriots Ørne, at høre efter Haanden de tydske Navne offentligen udryddede. Strax Østen for sidste Gaard ligger Byen Marstal; Dankvert kalder den Marsted. Derfra lode vi os oversette til Rudkiøbing paa Langeland. Dette Færgeløb er meget fornøieligt, forbi lutte Holme og smaae Øer, i meest flak Vand af to Miles Længde. Fra Rudkiøbing har man en liden Miil tvers over Landet til Sposberg, som er Færgestedet. Her ere tre Mile over Vandet til Taars paa Lolland. Strømmene gaaer her stærkere end noget andet Farvand i heele Østersøen; naar det blæser end ikkun maadelig, gaaer her en meget huul Søe; thi Vandet ere overmaade dybt, og mange Strømme samles, som ofte gaaer tvertimod hverandre. Færgeløbet er paa Langelands Side meget vel bestilt, og sikker Overfart, et godt Herberge, gode Fartøier, og meget befarne Folk; da det derimod paa Lollandske Side er desto slettere med alle Ting. Vi lode os oversætte lige til Nachschov, som ligger paa høiere Haand, og en Miil længere. Men naar man kommer forbi Alboe, saa er man over Strømmene, og Seiladsen fornøieligere, forbi mange smaa Øer og Holme lige til Sippen eller Nachschovs (92) Fiord. Det benevnte Sted Alboe er en lang og meget smal Aade af Lolland, der med din Krumhed udgiør en stor Bugt, og tillige en med de beste, største og sikkreste Havne i Belterne, her kunde en heel Flode ligge. Paa den yderste Ende af Aaden boer Lodsens. Navnet Alboe kan man uden stor Lærdom og Hovedbrud læt giette at være af Aadens krumme Skikkelse, som Albuen paa en Arm. Det er af samme Dannelselse, at Havnen ved Listerdyb, paa Vesterkanten af Sønderjylland, kaldes Allenbucht, der ligeledes er den beste fra Skagen indtil Elben. Iblant de smaae Øer, man her seiler forbi, er den merkeligste en, der kaldes Slotøe. Paa den seer man endnu tykke Mure og Levninger af det gamle Castel Engelborg, som Kong Hans lod bygge A. 1510. Meursius siger derom pag. 152 saaledes: in Lolandia ercem Engelburgum struit, undique circumfluo mari: ut refugium insularis effect, contra Lubecensium, & Souarum civitatum, incursionem. Han har taget sin Fortælling med en liden Forandring af Arild Hvitfeld, som i Kong Hans Historie til samme Aar siger: han lod ødelegge Ravensborg, og bygde Engelborg hos Nachschov, hvor han kunde holde en Flode smaae Landene til Beskiermelse. (93) Jeg slutte heraf, at da Kong Hans har anseet det gamle Nesse-Slot eller Røversted Ravensborg, der laae paa det faste Land et andet Sted i Lolland i Birchets Sogn, som unyttig, saa har han brugt Steene og Materialer deraf, til at bygge dette Castel paa et fordeelagtigere Sted til sine Hensigter. Men den Hensigt har aldrig kundet været den, som Meursius siger, nemlig at det skulde være et Tilflugtsted for Indbyggerne imod de Lybskes Indfald; thi man begriber ikke, hvad Tilflugt Landets Indbyggerne kunde have paa sa liden en Øe, hvor de meere vare samlede o en Fælde, naar Fiender havde Landet inde, med mindre det skulde være for deres Gods og beste Sager, som der kunde henflyttes. Jeg maae ellers slutte af det øvrige, som Meursius fortæller paa samme Sted, at Nachschov den Tid ikke har været nogen Fæstning, thi han fortæller, at samme Aar satte Lybekerne alleneste et Compagnie i Land paa Lolland, og dermed brandskattede heele Landet, brændte og skiendte, drev Indbyggerne for sig uden Modstand, og opbrændte Byen Nachschov, samt det derved liggende Kloster; til at forebygge saadan Ødeleggelse for Fremtiden, kunde Castelet

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Engelsborg lidet eller fast intet hielp. Da ingen Fiende vel vilde (94) der, som det allerfasteste Sted, falde ind i Landet; Folkets Courage havde været bedre. Derimod er den Hensigt, som Hvitfeld anfører, lang rimeligere. Og ufeilbar den rette, nemlig at han der kunde have en Flode, smaae Landene til Beskiermelse; og dertil synes Stedet uforlignelig beqvem. Ved Øen kunde Skibene bygges, og noget uden for er den herlige og sikke Havn Alboe, som jeg før meldte om; den Pynt af Øen, hvor Engelborg har ligget, har ogsaa den Beqvemmelighed, at der er aldeles ingen flad Grund, men ikke to Favne fra Strandkanten er steil dybt med et, uden nogen Skraahed, saa at her var det ypperligste Sted til et Skibbygger-Værf; dog ikke til meget store Skibe, da Rendeløbet er snever og sandgrunde uden for, men til en Galei-Flodes Anleggelse skulde neppe findes et bedre og sikkrere Sted. Man fortalte mig meget om de store Skibe, som Kong Hans her skal have ladet bygge, og man nævnede mig end de fornemmeste; men Traditionen har feilet, og blandet disse Skibe med dem, som samme Konge samme Aar byggede i Kiøbenhavn, af hvilke de to første vare Engelen og Marie, hver paa 400 Laster, hvis Lige aldrig før havde været i Østersøen; Meursius lægger dette til, at de vare saa stærke, at de vare skudfrie: (95) *ut telorum nulla vi aut lacerari, aut perfringi, facile possent.* Men her vare disse aldrig bygte; og nu omstunder kunde saa dybstikkende Fartøier ikke her bygges. Hvorledes dette Castel har været dannet, skal man ikke let kunde sige; ag de Levninger, som endnu sees, finder man et Stykke af et rund Taarn, hvis heele Grund oh Omkreds endnu staaer 5 a 6 Alen høit, Igiennemsnit inden til henved 10 Alen, saa at det har været meget snevert; allernederst ved Grunden er der til alle Sider i Muren runde Huller, som Skydehuller, dersom deri har været Canoner, da har aldrig noget Skib kundet gaae forbi, thi man kunde rasere eller stryge heel over Strømmen. I mellem dette Taarn og Vandet til den Nordre Side findes i Grunden nogle Spor af firkantede og af lange Bygninger, men videre kan man ikkespore af saa rart et Alderdoms Verk. Om Kong Hans selv nogen Tid har været her og seet dette hans eget Verk, kan jeg ikke sige, men ventelig siden han reiste saa flittig om i Rigets Kroge, og saa til med egne Øine. Men at hans Søn Christian den anden har været her, i sit første Regieringsaar, og at der paa Engelborg har været Værelser, hvor han kunde opholde sig i, slutter jeg deraf, at iblant Nachschov (96) Byes Privilegier skal findes et Confirmations Brev, undertegnet af Christian 2do og dateret Engelborg Aar 1513 anført i Hr. Roggerts haandskrevne Sager denne Bye angaaende. For nærværende Tid beboes Øen og eies af en frie Bonde, og er i Matriculen anslaget for 6 Tdr. Hartkorn. Meere veed jeg ikke nu at sige Dem, Høistærede Herre! om denne liden Øe. Meere foretager jeg mig heller ikke denne sinde at melde Dem om Lolland. Jeg blev der i Landet paa Ollingsøegaard hos mine Svigerforældre et par Uger, og reiste derfra Landet den 1 October med et Fartøi fra Marstal, som vilde gaae til Aabenraa; i kom ikke længere første Aften end til Alboe; der laae vi i Havnen paa Fartøiet. Veiret var blik stille, og vi sov i vores artige Cahytte som i et grundmuret Huus. Om Morgenen henved Kl. 3 lættede vi Anker, hidsede Seil, og efter forretted Morgensang, som Folket holdt ret andægtig, begyndte vi med Fornøielse at tælle Timerne, naar vi kunde være ved Ærøe; thi lige over, forbi Forbierget Gulstav paa Langeland, havde vi ikkun syn Mile. Men (97)

Helas! Si pret du port, contre toute apparence.

Un orage si prompt brisat notre esperence

Corn. Le Cid.

Vinden slog I en Hast om, efter en Times Seilads, og den liden Hielp, vi havde af en halv Vind, var ikke nok til at stoppe den stærke Synden-Strøm, som forsatte os mere og mere, saa at Skipperen lagde over Stavn, for at gaae Norden om Langeland forbi Hou, hvilket gav os et Omsvøb af 13 Mile isted for 7. Vi løbe i Hast til Enden af Langeland, en maatte krydse op imellem dette Land og Fyen. Farten imellem disse Lande er behagelig, og vi havde seilet med stor Fornøielse, dersom ikke Vinden op ad Dagen havde forøget sig til en Storm; ja hen imod

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Middag til Himmel-Storm, med Regn og Slud, samt Kastevinde fra Landene. Veiret blev saa haardt, og tog saa skrækkelig til, at Skibet ikke kunde føre sine Segl. Søen rasede saa stærk, at Bølgerne spillede ikke alene over Dækket, men op i Seglene. I yderste Fare tumlede vi om, bestandig med Loddet i Haanden for at undgaae Skiær og Stene, hvoraf (98) er en Mængde imellem Taasing og Langeland. Endelig ved Himlens Hielp naaede vi Havnen ved Marstal. Her dreve Skibene for deres Anker. Baadene vare opkastede paa Landet, andre tumlede om i de rasende Bølger. Tænk, min Herre! det var dette gruelige Veir, der lukte mange Øine, dette Veir, som Avisen siden fortalte os at have raset paa Temsen Aftenen tilforn Klokken 7. saaledes mærkes altid, at et heftig Veir tager en stor Strækning for. Stormen holdt ved i tre Dage, hvilket ogsaa pleier at være. Formedelst dette og paafølgende Modvind, var jeg nødt til at blive her i Marstal i 9 Dage. Jeg havde altsaa mere Tid end jeg skiøttede om, og behøvede til at eftersee, hvad jeg om denne Bye kan melde Dem. Marstal er et Sted bygt paa Strandkanten, som bestaaer af lutter Søefarende; en Bye i ønskelig Opvext; en af de rare Byer i vore Tider, som tager aarligen af. Den har 83 Huse, men uden et Fodsbred Agerland, og er det Skade, at Husene for Rums Skyld maa bygges saa smaae og uordentlige. Dens Næring er blot Søefart, Fiskerie og Handel. Den er en rigtig Afbildning paa alle vore Kiøbstæders første Oprindelse. Jeg tænker paa den Tid, da Steileborg saae (99) saaledes ud, førend det nu er blevet til et Kiøbenhavn. Alt hvad Virgil. Lib. 4. Georgie siger til Biernes Roes kan hentydes paa Marstalerne; de helmer aldrig; de ere idelig i Bevægelse; en Dag at ligge stille er for dem en Plage. De lever tarvelige, stille og indgetogne. At stræbe og samle er alt deres Sag. De lader sig aldrig nogen Sag være suurt og vanskeligt, naar der er mindste Haab. De tager visseligen mangan Fordeel fra andre mindre flittige Stæder; og det ere de at roese for. Denne Stræbsomhed gjør dem, som sædvanlig, meget misundte, især af deres Naboer Lollikerne, og dog aflade disse aldrig at handle med dem. Naar det Indfald stikker den Lollandske Kiøbmand, saa giver han Klage over Klage til Kammeret over Æreboens Handel, som sig fornærmende, og selv kan han ikke vare sig at handle med dem. Bliver de borte, saa er det som hans Handel var død. Denne lille Bye eller Flekke eier alene til Søefarten, Fragter og Handelsskab 38 store Jagter, foruden minde Fartøier, saa mange eier ikke alle fem Kiøbstæder i Lolland; nu da dette renskrives, erfarer jeg at de haver 50 Jagter. Marstalernes Fart og Handel er deri forskiellig fra andres, at deres meeste Fart er fra Michelsdag, og heele Vinteren igiennem, saa (100) længe et Fartøi kan gaae i Søen. I den Tid er deres største Handel med Korn og feede Vare fra Lolland, Fyhn og omliggende Øer, til Kiøbenhavn og de Holstenske Stæder. Deres Skibe ere snilde, sikkere, og Folket rette Søehaner. Naar andre Stæders Skibe ere aftaklede, løber Marstalernes for fulde Segl; oh naar en anden Skipper skal først i Magelighed drikke sin The og spise sin Froekost, før han lætter, saa seiler Æreboen paa et Stykke Ost og Brød, eller en Pibe Tobak. Jeg vilde ønske at kunde opvække en nidkier Stræben ved min Fortælling, som er sandfærdig. Deres Fiskerie er ikke alene, til daglig Føde, ved deres egne Kyster; men med mangfoldige store Baade, som de kalde Beltebaade, gaaer de om Efterhøsten under Langeland, Lolland, Falster, Fyhn ec. og fisker en Mængde: Sild, til Skam for Indvaanerne, der har Sildene ved deres egne Lande, og kjøber, saa at sige, deres eget af lutter Magelighed eller Vankundighed. Paa saadan en stor Sildebaad er fire Fiskere, hver har 4 Garn, hver paa 40 Favne. Disse fæstes sammen i en Linie, om Aftenen seiler de ud i Strømmen, sætter Garnene ud, og binder Enden fast ved Baaden. Strømmen driver altsaa Garnene og Baaden med Folkene i den heele Nat, indtil (101) de om Morgenen tager Garnene ind, og fører, hvad Gud har givet dem, til Land. Saadan Uleilighed underkaster sig Flittighed, i Haabet, og ofte i et uvis Haab. I et par Aar har Sildefangsten været mager; men ellers er det ikke rart, at en Baad kan fortiene i beholdne Penge 50 Rdlr. Og derover, i Fisketiden, som varer henved 6 Uger. Byen har ikke for meget længe siden faaet sin egen Kirke, da den forhen hørte til Riese Kirkesogn, hvortil den var et Annex, nu et Hovedsogn for sig selv. Kirken er bygget 1738 og altsaa nye, meget simple dog smuk indrettet, uden Taarn; de gamle

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

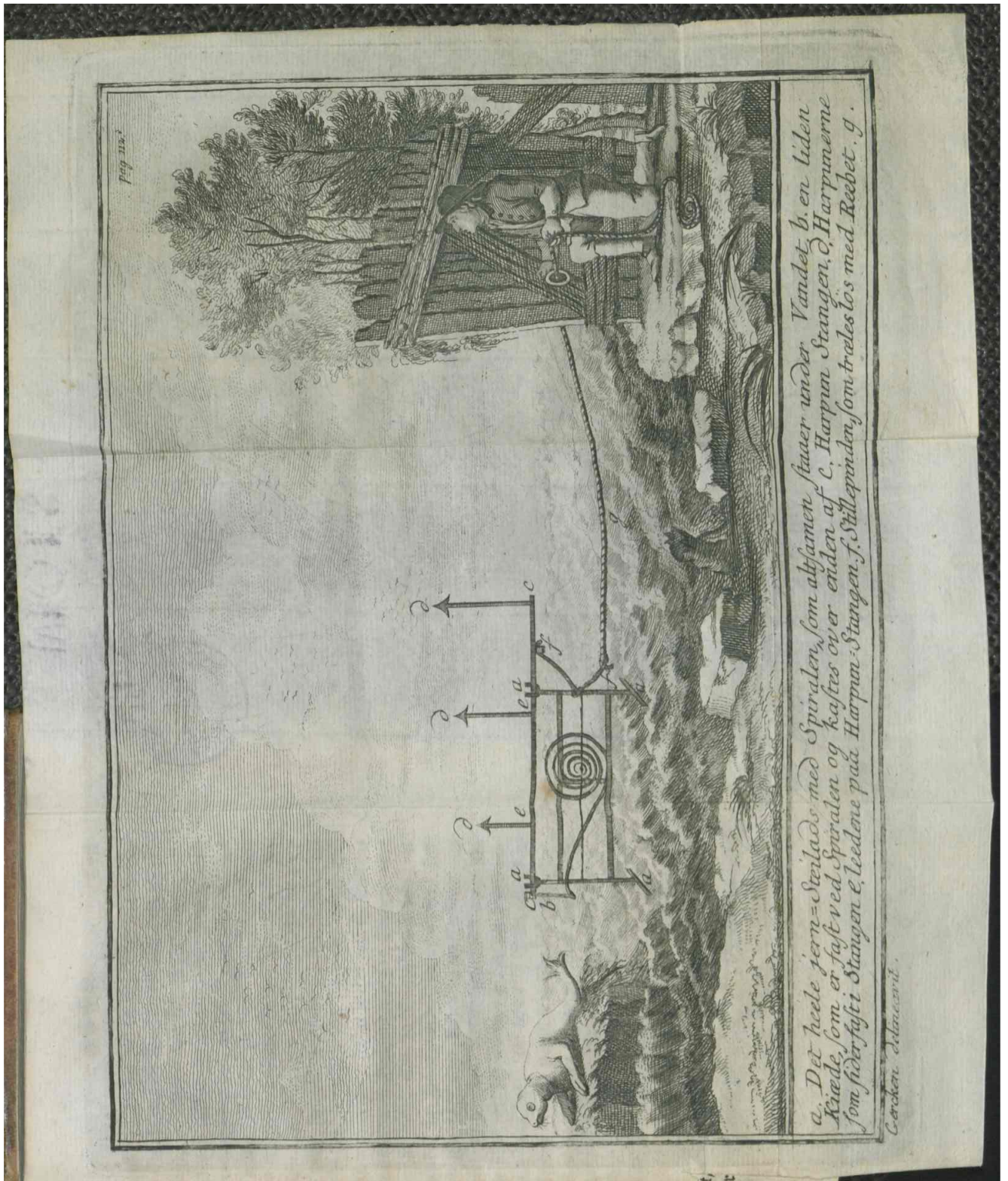
Dags gothiske Taarne, som man seer paa de fleste Kirker i Dannemark, ere ogsaa i sig selv en meget overflødig og unyttig Bygning. Hvortil ere de nødvendige? Man kunde bygge en heel Kirke for sligt et Taarn. Uagtet at Marstals Kirke er saa nye, maatte jeg dog undre mig over Prædikestolens Brystfældighed, som kunde give en Skiemtere Anledning til at dadle enten Prædikanteres Hidsighed, eller Vedkommendes slette Tilsyn med Kirken, helst da den har smukke Indkomster. Den var saa aaben, at der læt kunde hændes en Prædikant her det Puds, som Kong Christian den 3die i sine unge Aar gjorde ved Munken til Worms, vid. Olear. Chron. P. 85. (102) Nu var det ellers i Giærde at udvide Kirken med en Sidebygning, da den er for liden for Tilhørernes tilvoxende Mængde; thi deres Tal, som fra 12 Aar betaler Extraskatten, beløber sig til henved 600; hvorved maa agtes, at nogle Bønderbyer hører til Meenigheden. Den opvoxende Ungdom i Marstalbye, saa mange som kunde og burde gaae i Skole, var den Tid Hundrede nogle og tyve. Der var en skikkelig Bygning til Skolen, men ingen Skolemester, eller ret Anstalt til denne vigtige Sag. Nogle Skippere 3 a 4 holdte derfor en Karl til deres egne Børn; de øvrige sværmede om paa Gaden og ved Stranden. Til Beviis paa Frugtbarhed hos Marstallerne blev mig fortalt, at en Kone Eleonora Christen Peders, som for kort Tid siden var død, havde seet og efterladt 144 Børn, Børne-Børn og Børne-Børns Børn af sin Afkom. De seer altsaa, Højædle Ven! En Bye i blomstende Opvæxt. Gid den maa blive ved at tiltage, og ved sit Eksempel opmuntre andre Steder. Gid ikke Tidernes Yppighed skulde nogensinde besmitte den til sin Undergang; thi agter min Spaadom, I gode Marstaler! Naar tre S kommer i Foragt, da falder eders Velstand, naar Mændene foragter Seiladsen, Konerne Spinderokken, Døttrene Syenaalen; og naar (103) tre K kommer i Agt, naar Kortspil gjør eders Forlystelser, Kroegang eders Vellyst, og Klædedragten eders Værdighed, da gaae eders Lykke Krebsgang. Speiler Eder i de andre smaae Stæder. Dersom denne Bye ved et eller andet bliver understyttet, vil det med Tiden blive en vigtig Bye. Indvaanerne ønskede nok noget Agerjord til Byen. Jeg vilde ønske dem saa meget, at de kunde faae meere Rum til deres Huse, bedre Gader, og nogle Haugepladser, men neppe troer jeg, at jeg ønskede dem meere; thi efter mine Tanker burde ingen Kiøbstæd have Agerland; det er at gjøre blandede Byer; at en Kiøbstad kan undvære det, viser den folkerige og velhavende Bye Synderborg, som ikke har Fodsbred. Den havde Agerland indtil Hertug Johannis Tid. Han blev vred paa Byen, fordi en af hans Hofbetientere var ihjelslaget i Byen, og Morderen ikke kunde opdages; til Straf borttog han deres Jorder. Byen har i sin Tilstand ikke tabt, men snarere vundet derved. Har de nærsomme hollandske Byer Agerland? Maaske det er af de stykker, som fordærver vore Søestæder. Naar en Skatte-Borger faaer saa meget Land, der kan til Nød føde ham, legger han sig hverken ret efter Handelen, eller Haandverk. Han har for mange (104) Jern i Ilden. Han bliver en Fuskere baade som Borger og Bonde. Vil han være Avlsmand, da lad ham flytte ud paa Marken, ud fra Byens Privilegier; hver Stand for sig er best, vil Borgeren ikke taale, at Bonden gjør ham Forsang, bør han ikke heller falde Bonden ind i sit Brug. De vil vel ellers, Høistærede Ven! Spørge, hvorledes jeg fordrev Tiden i disse 9 Dage: jeg maa atter bevidne mit Ønske at have nydet deres Selskab; men ellers gik Tiden ret godt, naar man fatter Sindet efter Nødvendigheden, saa finder et fornuftig Menneske altid Tidsfordriv. Vores Herberge var godt, saa vi intet manglede; og ikke langt fra boede den residerende Capellan Hr. Horneman, en meget from, stille og oprigtig Mand; han besøgte os, og vi ham i sit Huus, hvor han som Musicus ex professo fornøiede os meget. Han forstod at behandle adskillige Instrumenter, især Harpe, tilligemed Vocal-Musiken. Hans Kiæreste spillede ret artig paa Claveer, og sang derhos, saa at de to alene kunde anrette en heel Concert. Deres Høflighed og Godhed imod os var indtagende; et fromt og stille Væsen zirede dem begge, og glæder det mig meget, at han, som jeg siden har hørt, er blevet Stedets Sognepræst, da Byen Marstal er (105) blevet et Kald for sig selv. Jeg hørte ham prædike med megen Opbyggelse. Min brave Vært førte mig ogsaa omkring til andre af sine Naboer. Folkene ere overalt meget skikkelige, tager ærlig, aabenhjertig og velmeent imod Fremmede;

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

store Figurer og Complimenter ere ikke deres Sag. Hvor jeg kom ind, maatte jeg beundre deres gode og ordentlige Huusholdning. Fruentimmerne ere tarvelige, huuslige og flittige. Jeg saae iblant andet mængstedes, at de spandt Uld, og maatte rose den fine Traad, som de deraf kunde spinde; men det faldt mig underligt, at Ulden var ar see til saa graae og skiden. Jeg spurgte om det sidste, og fik Svar, at man i Almindelighed der paa Landet aldrig toer Faarene, førend de klippes, man allene strøer vel under dem hvor de ligger inde, naar da Ulden utoet klippes af dem, har den en Fittighed ved sig, der gjør den saa beqvem til at spindes fiin, som den toede aldrig kan blive, hvilket jeg her saa Beviis paa, men ikke før har vidst. Jeg fandt den samme Grund heri som i Olie-Høren, der lader sig spinde finere end anden Hør. Den bliver ligeledes giort smidig ved at smørre lidet Olie paa Heglen, hvor igiennem den trækkes. Men at den omtalte Uld kan nu blive reen, naar den er spundet, da toes den paa en egen Maade. (106) De kaager den i Klintelud, det er: i Forhold med Uldgaarnets Quantum tager de endeel Klinte, og paa en Qværn maler den grovt, eller grøfter den, som nogle kalder det, deraf kaages en Lud, hvori Garnet skaaldes. Brev denne Maade almindelig, saa kunde Bonden mængstedes faae en Skilling for sit Ukrud. Seer De, min Herre! her lærte jeg jo en Huusholdnings Regel! Jeg lærte end videre et Mærke, hvorpaa Marstallerne kiende, om Sviin ere brev feede; dersom Sviinene triner saa dybt, naar de gaaer paa jevn Jord, at de rører ved Jorden med de toe smaa bageste Kløver, saa holder de dem gode. Imendens jeg er kommet ind i den Sviine-Materie, maa jeg fortælle en Anmerkning, som jeg ingen andensteds har seet: nemlig tugtige og artige Opdragelse, som Æreboerne give deres Sviin. Andre Steder lader man Sviin blive Sviin; ligesom man lader Pøbel blive Pøbel, uden at tænke paa at forbedre dem. Her, hvor deres Sviin stode indelukket for at feedes, enten inden for et lidet Plankeværk, eller et flettet Giærde, saa jeg, at Svinene vare meget reene, og, som meest besynderligt, at ald deres Ureenlighed laae paa et eneste Sted i Indelukket, uden at være spredt paa heel Pladsen. Jeg var nysgerrig for at vide, hvorledes det gik til, (107) og fik at høre, at det kom af Vanen og Opdragelsen. I de første Dage staaer en gammel Kielling eller et Barn med en Kiep, og saasnart det merkes at Svinet vil: salsa fenia, faaer det Hug, og jages hen til den Krog, hvor det er tilladt. Siden skal der aldrig kaste sin Ureenlighed paa anden Plet i hele Indelukket; jeg havde ikke før tænkt, at Sviin vare saa lærvillige. Men sandelig mangt et Sviin blev bedre, ifald han blev bedre behandlet og underviist. I det Slesvigske, hvor jeg boer, stiger vi ikke slet saa høit i vor Svinetugt. Vi alleneste holder dem i Tyder; de faaer ikke Lov at oprode og fordærve Græsunden, som man seer skammelig at skee andre Steder. Jeg veed, at min Herre hverken beleer eller foragter saa smaa Fortællinger, de anføres med Flid; maaske til Nytte for Agtsomme, og jeg aflagde mine Besøgelser ikke som en ørkesløs Tilskuer; Iblant dem, som jeg saae og taledede med, merkede jeg ogsaa nogle hengivne til den Hernhutiske Sekt. Visse smilende Træk i Ansigtet udmerker dem; det skal have Skin af Venlighed og forbarmende Medynk over alle de stakkels Vanhellige, som er uden for deres Selskab. I Talen er strax visse Ord deres Tegn: (108) jeg talte med et Par af dem. Den ene var af Griller ganske forvildet, ja virkelig forrykket i Hoveder; Han paastod at kunde fornemme Aandens Paamindelser inden i sig ved lydelig Stemme. Med saadan en Grillenfænger var det ikke værd at indlade sig. Jeg har visse Efterretninger, at han virkelig i denne Stund sidder paa Møens Tugthuus, som det ham best passende Sted. Den anden var lidet klogere. Jeg talte endeel med ham, men vogtede mig vel for, at bruge Fornuft og Modsigelser. Saa længe var han meget fornøier med mig, især da jeg i nogen Maade samtykte hans Beklagelser over den forfaldne Christendom, og det saare lidet Tal af ret Opvakte og Igienfødte. Midt i Samtalen siger han: maae jeg spørge, om De har faaet de sidst udgivne Losunger? Jeg merkede strax dette Schibolet, og svarede i al Alvorlighed: Neu! Jeg har ikke endnu seet dem. Jeg vilde da, siger han, meget hiertelig bede Dem, at naar De taler med nogle at vore Brødre i Steppinge, som er ikke langt fra Deres, at de vilde bede dem kiere Vatter Zeisberg at sende mig dem. Her kunde jeg ikke forestille en Hyklere, men sagde: Kiere Ven! Jeg har aldrig seet

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Steppinge, og har ingen Samqvem med de saa kaldede Brødre, Deres Broderskab (109) kan være meget uskyldig; Men jeg er hverken Pauli, eller Cephæ, eller Appollinis. Jeg er Christi. Til ham holder jeg mig selv som en Syndere, og til ham viser jeg mig selv som en Syndere, og til ham viser jeg mine Tilhørere, efter det sunde og saliggjørende Ord, uden at indgaae noget besynderligt Broderskab, eller at antage nogens besynderlige Mening. En fornuftig Hednings Ord, som De ventelig selv har læst, bliver endogsaa en fornuftig Christens Regel: nullius in verba jurare magistri. Her blev han ganske taus, og med smilende Medynk afbrød Samtalen. Man kan ikke nægte, at denne Sekt fra Begyndelsen af jo har gjort meget til Eftertanke og Opvækkelse, men det Lastværdige er en Stræben efter at gjøre Partier i Staten, og en fordø,emde eller illedømmende Mand imod alle uden for deres Sanqvem.. For Resten overlader jeg gjerne til Gud og dem deres aparte Meninger. Er vel nogens Begreb fuldkommen? En forestiller sig det guddommelige Væsen som en Trekant, en anden som en Cirkel, begge kan feile, begge kan være Gud takkelige, naar Hiertet er oprigtigt imod ham og Næsten. De troe dog og bekiender en Skabere, en Igienløsere, en Helliggjører. Naar de leve som troe og stille Undersaater, kan de være gode Borgere i Staten. (110) Al Forfølgelses Aand er langt fra vores hellige Troe. Kanske orthodoxorum, Hidsighed fra Førstningen ikke har begejnet dem med den sande Sagtmodighed, og derved opvakt de forrige Tidens Uroelighed. Mennesker vil behandles som Mennesker, endogsaa i deres Feiltagelser. De offentlige Lærere røber ofte Vankundighed heri ved en utidig Nidkierhed, og vandt mere ved et mildere Væsen. En vis Præst Herr T. overgav for endeel Aar siden til Hans Majestæt, paa en offentlig Reise, et haardt Skridt imod Friemurerne; men mig er bleven sikkert fortalt, at vore fornuftige Friederich loe ad Mandens Taabelighed, at vilde ivre imod det, han ikke vidste Rede til. En af mine fornøielige Tidsfordriv var ogsaa, at jeg nogle Gange talte, og besøgte en meget vittig og fornuftig Smed, ved Navn Mester Claus; jeg fordrev nogle Timer i hans Verksted, jeg fandt ham ligesaa skikkelig og høflig, som vittig. Han var en virkelig Esprit createur, som havde lært sig selv, ved blot Grunden og Tænken, mange Ting. Jeg vil ikke melde noget om det Rygte, han stod i som Læge, da mange søgte ham om Raad. Hvorvidt han deri systematice var grundet, kan man vel tænke; men det som jeg i denne Videnskab (111) maatte rose, var at han fulgte nøie Weisbach, og ikke som andre Bedragere, eller saakaldede Visemænd, brugte Urimeligheder, dog havde han, hvad udvortes Skade angik, en stor Troe til det sympathetiske Pulver e vitriolo. Og da han hørte, at jeg kiendte det, havde vi en lang Samtale derom. Men det jeg meest maatte beundre, var hans Haandarbeide og Mekanique; han havde et virkelig, og af Naturen dannet mekanisk Hoved. Fra Grovsmed-Haandverk, som han ikke meget øvede, havde han selv lært sig al Slags fiint Arbeide, og gjorde de smukkeste og rigtigste Uhrverker, som man kunde forlange, af alle Slags Forandringer og Indretninger. Han havde til Lettelse og hurtig Arbeide i den Kunst selv opfundet endeel Redskaber, som han forsikrede mig, aldrig at have seet, og ikke heller troede at nogen Uhrmager havde. Tilsidst viste han mig nogle fortreffelige Maskiner, som han selv havde opfundet og forarbeidet, til at fange Sælhunde med. Jeg maa tilståee min Forundring over dem. Hvor sindig kan ikke Forstanden blive, naar den ret pønser paa noget, og Haab om Fordeel opvarmer Hiernen. Det skal neppe være mueligt, at beskrive dette Instrument for min Herre, og vilde ønske ved en Tegning (112) at gjøre det tydelig; ja gid det kunde blive almindelig i Brug ved vore Strandbredder, hvor det mange Steds vrimler af Sælhunde. Instrumentet var alt sammen af Jern, og bestod først af en stærk Jernstang, som kunde sammenfoldes, og udstrækkes paa tre Steder, ved saa mange modstaaende Le. (see nest staaende Kobber)

Ved hver disse Led sad et skarp Harpunjern fast paa Stangen. Dernæst hørte hertil en fiirkantet aflang Jernsteilads, paa hvis Ende var en meget stærk Stalfieder, der med en liden Lænke kunde opspændes, og kastes over Enden af den omtalte Jernstang, med Harpunerne paa, naar nu Enden af Stangen var sat i Lænken, blev Stangen med sine Led tækket tilbage, langs ad Steiladsen, og ved den anden Ende af Steiladsen heftet med en Jern Stillepind, som meget snel sprang af, naar man trækkede paa en Snoer; og derved sprang tillige den forreste Fieder ned, og hævede Stangen med saadan en Gevalt, at naar den med sit Harpunjern slog

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

frem, maatte, efter de Prøver jeg saa, den største Tyr hugges igiennem. Er det ikke en Ynk, at man kan have et klart Begreb om en Ting hos sig selv, og ikke kan gjøre det tydelig for andre, saaledes gaaer det med denne min Beskrivelse. Er det Mangel i vort Sprog, eller i vor (113) Forstand? Hvilket det end er, saa kiedes ikke, højædle Ven! Ved min Ufuldkommenhed; thi jeg forsikrer, at intet er mig selv modbydeligere, end enten at læse en Hoben Ord, eller høre en lang sammenvæved Lyd, og ved Slutningen at maae spørge: Hvad var alt det? Men følgende herom er tydelig: Naar mester Claus havde opstillet sin Cataputte i Grunden ved de store Stene, som Sælhundene til visse Tider altid søger til, laae han selv skiult bag noget paa Strandbredden, for at trække paa sin Snoer, og naar da en Sælhund var paa Stenen, turde han vedde med en Engelskmand selv, at Hunden var Hans; burde saadant et vittig Hoved ikke være mere bekiendt, trækket frem, og drevet til mueligst Fuldkommenhed? Nu er det for silde; thi jeg vedder, at han en Philosoph vilde sige: Jeg lakker til Alder, og siden Verden ikke har seet til mig i de Beste Aar, saa beder jeg, at den ikke foruroeliger mig i mine gamle Dage. Jeg har gjort det jeg kunde, ved at nævne ham og hans Vittighed, til hans sande Fortienesters Belønning.

Af Naturens Merkværdigheder saae jeg intet, uden dertil kan henføres en Kilde, lige ud for Tolderens Huus. Vandet overalt til Byen (114) er ikkun maadelig, og brak. Denne Kilde har det beste og klareste Vand; den har og dette besynderlige, at den vælder op af den flade Strandbredde, saa at naar Havets Vand voxer ved visse Vinde (the Ebbe og Flod er ikke i Østersøen ordentlig) staaer denne Kilde under Søevandet, og er virkelig paa Havets Bund, men saasart Havet træder tilbage, merker man ikke Spor til nogen Salthed i Kilde-Vældet. Hvorfor er det da saa underligt, som fortælles os i de fleste Reisebegrivelser, som noget besynderligt, om søde Vande paa Havets Bund? Saaledes anseer man det som noget forunderligt, hvad Linschot siger ved den Øe Bahrem i den persiske Havbugt, og hvad Tavernier ved Cap Comorim fortæller. Iblant de nyeste læser vi hos Kaysler ved Fiume om süsse Wasser-Quellen an der See. 2 T. Pag. 837. Vi forundrer os over det hos Fremmede, som vi har hos os selv, om vi gav Agt derpaa. Dette maae jo findes mange Steder ved vore Øer, især ved Vesterhavet. Saaledes er der ved den Øe Sylt, over et Kanon-Skud ude fra Landet, mange ferske Kildevæld paa Havets Bund, som man kan finde i Ebbenes Tid; og iblant dem er nær ved Strandbredden i Morsums Sogn, en Kilde af saa (115) stærk en Aare eller Udløb, at den endog Anno 1741 i den strenge Vinter, holdt et aabent Rendeløb igiennem Havets Iis paa en halv Miil. Vid. Camerer. 2 Tom. Pag. 663. Jeg kan derfor med lige god Grund anføre denne Merkværdighed ved Marstal, og derved, om ikke ved andet, gjøre min Reisebeskrivelse merkelig. Iblant Landets Lyksaligheder kan jeg og henregne dette, at der hverken paa Ærøe eller Als ere boesiddende Advocater. Lyksaligt Folk, der kan undvære dem! Om Indvaanerene just ere fredeligere end andre, skal je ikke sige; man maae dog troe det, i det mindste siden ingen Procurator har fundet Regning ved at sætte sig ned hos dem, at de ere klogere heri end andre, der ofte hengiver deres hele Formue for en ringe Sags Skyld, af Trættekierhed.

E Procurator for lumpen Sag at vinde,
Af knap en Dalers Værd, vel hundred Daler faaer,
Hans Principal deri sig kan taalmodig finde,
Nok! Naar han vinder, ja sit Øiemed opnaer.
Ja hundrede Daler er lidet for e Tydsk Advokat,
Han som ikke er bundet ved nogen vis Sportel-Taxt,
Tør vel sige ved Sagens Slutning: (116)
Egi, Sexte! Tuam pactus duo millia, causam:
Misisti nummos qvod mihi mille; qvid est.....

Martial libr. 8.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Hvor arværdig var den Stand i sin første Oprindelse hos de Romere, da en Advocat med sin Veltalenhed, Klogskab, og med sine Midler hialp den forurettede fattige, og eenfoldige Almue til Ret, og vare med Raad og Daad den Fortrængtes Beskyttere; blev derfor ogsaa ved Sagens Førelse altid kaldte den Klagendes Patron. Nu er Verden bleven forkert med sine Titler. Den Fattigste, som haver en Sag, kaldes nu Advocatens Patron eller Principal, og denne hans Client.

Qvi modo Patronus, nunc cupit esse Cliens. Ovid.

Ordentlige og studerede Læger ere heller ikke paa begge Landene; Mester Claus, den omtalte, er en med de fornemmeste, om enten Indvaanernes arbeidsomme, tarvelige og ordentlige Levemaade; eller en studeret Mands (117) ringe Levebrød har forvoldet, at ingen provincial Medicus her er kommet, det veed jeg ikke. Jeg veed, at Regieringens milde og faderlige Omsorg for sit Folk har haft den prisværdigste Hensigt med at oprette disse Embeder i andre Provincer. Men om Hensigten ved et vist og godt Levebrød, ved en aarlig paalagt Skat, opnaaes, det veed jeg ikke. Saa meget kan jeg vide, at hvor Deres Høilærdhed omskiftes til Deres Velbyrdighed, hvor Deres Velbyrdighed skal hentes i den mageligste Befordring, og et Par Timers Besørgelse betales til en Tute, der maae ufeilbarlig den elendige Almue, hvis Tal og hvis Trang er størst, nyde liden Hielp, og Landet liden Nytte af aarlig Udgift, naar end ikke en Recept udstedes uden aparte Betaling. Enter jeg er Præst eller Læge, da er jeg Folkets unyttige Tiener, og til en virkelig Byrde, naar jeg skammer mig ved at kiøre paa en Bondevogn, naar jeg undslaaer mig for at komme til en Syg, fordi det regner eller blæser, naar ingen Syg maae forstyrre min Søvn, eller hindre mit Maaltid, naar Fordeel eller Ære skal alleneste drive dem af Hulen. I andre Tilfælde kan det være tilladeligt, at baade Fordeel og Ære er min Drivesteder, at baade Fordeel og Ære er min Drivesteder; men hos Fattige og Syge bør sligt sættes til Side. (118) Hos en fattig Syg, det fornemmelig, at en Præst og en Læge skal vise hvad de ere, og at de ere Menneskevenner; til dem bør vi ile med stærke Skridt, uden Tidsspilde; de Karske og Formuende faaer vi altid i Tale. Der er saa stor Lighed i Pligterne for en Præst og en Læge, at lige Laster: Stolthed, Magelighed, Gierrighed, selvklogskab, Paastaaenhed, gjør den, lige unyttig og vederstyggelige. Et gudfrygtigt Tiltale er en kraftig Syngeprædiken. Slaaer end ofte vor Hielpsomhed feil paa begge Sider, saa har vi dog den søde Trøst, at vor Pligt ikke er forsømt; thi hvor høit Lægekonsten i vores flittige Aarhundrede er steget, er dens Vished dog ikke større, end at vi ved hver overstaaet Sygdom maae sige: Soli Deo Gloria!

Hvad Øvrigheds-Embedet, saavel paa Ærøe som Als angaaer, da seer høistærede (119) Herre af den geistlige Stats-Calender, hvor mange Herreder og Sogne, samt Præster der ere; disse sidste har dette Vandheld tilfælles med os Præster i Thorningllehn, hvor mit Sogn ligger, at de staaer under en blandet Jurisdiktion af tydsk og dansk. I geistlige Sager under Fyens Bispestoel, og i verdslige under Oberretten til Gottorf, af hvilken Blanding flyder desværre tusinde Uleiligheder og Forvirringer. Dog har Præsterne her paa Als og Ærøe erhholdet den store Lykke, fremfor os, at de i Skifte og Stervboesager har deres egen Danske Ret. Af den verdslige Calender seer De, at der er ikke mange Betientere, men at en Person har to, tre, ja flere Embeder. De vilde vel spørge mig: hvilket er best for et Land, enten at have mange Betientere, eller at mange Embeder er under en Betient? Gud veed det. At mange Betienter ere i usel Levebrød; det er ynkelig for dem selv, og ofte en Plage for Indvaanerne. Hvad ere vi Mennesker, naar vi fristes? Armod kan drive til Udsuelser. En Betient i mange Embede er ogsaa betænkelig; thi naar en Embedsmand vil misbruge sine mange Embeder, da har Regieringen, imod sin Villie, givet ham ligesom mange Riis i Hænderne, til at hudflætte en eenfoldig Almue, (120) der anseer ham som Enevolds Herre. Beherskes han selv af Egennytte, Gierrighed, Stolthed, da regierer han en petit souverain, under den frommeste

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Monark. Han behandler sine Underhavende, som en uretfærdig Herremand sine Bønder, hans mange Embeder giver ham Anledning dertil, især om han samlet faaer saadanne Embeder, der skule være som Modvægt imod Uret for Fattige, eller til Tilsyn paa Regierendes Vegne. En Herredsfoged, som tillige bliver Kongens Ridefoged, kan paa det ynkeligste medhandle Almuen; for hvem skal den klage sig? Hvo skal forsvare den? Det skal Ridefogden, han er selv Dommer. Dette er sagt alene om saadanne, der misbruger deres Magt, ved foranførte Laster. Om slige er det Mallet taler ed saadanne adle og frie Udtryk: i hans *histoire de Dannem.* Liv. 5. p. 420. Ces hommes qui font si souvent le malheur des peuples sous les meilleurs Rois, sont des petits Tyrans, qui regardent leurs provinces comme une proie, dont ils doivent se hater de tirer le meilleur parti possible. Meningen heraf er i en frie Oversættelse der samme, som hvad jeg her oven til har sagt. Det synes ogsaa en Slags (121) Ubillighed, naar to skikkelige kunde leve ved adskildte Embeder, at én Mand skal æde flere Portioner. Vilde man ellers gjøre det betydelige Spørgsmaal: Om én Mand kan forstaae mange adskildte Embeder, da blev det et latterligt Spørgsmaal; thi hvo veed ikke, at den Dumdristige paatager sig ti Embeder, og han maae faae dem. Naar jeg undtager Prædikestolen, Skibsskandsen og Generalstaven, saa er vore Tidens Næsviished stor nol til at paatage sig, hvad Embede det skulde være. ”Wem Goot ein Amt giebt, dem giebt er auch Verstand.” Den Sententz har Rabener viist at have holdet Stik siden Henrich Fuglefængers Tid. Men for ikke at gaae videre i saa ubehagelige Sandheder, vil jeg forlade Marstal, og siger de gode Æreboer et velmeent Farvel. Vinden var en Sydsydvest, temmelig haard, og lidet til vor Fordeel, saa vi med en heel Dags Krydsen ikkun lagde fem Mile tilbage, og hen imod Aften, ragede paa Grund, stod nogen Tid fast med opspendte Segl, men komme dog lykkelig i Havnen ved den Øe Lyøe. Denne liden Øe ligger (122) under Fyen, tvers over for Kiøbstæden Faaborg; den har en Kirke og en eneste Bye, som udgiøre et Sogn, og er anslaaet for 85 Tønder Hartkorn. Den eies for nærværende Tid af en Herremand i Fyen, hvis Navn er faldet af min Idee. Saa liden som øen er, saa berømt er den i vor Danske Historie. Det var paa Lyøe, at den store Konge, kong Waldemar den Anden, tilligemed sin Søn, blev fanget Anno 1223 paa St. Hans Nat, af Grev Henrich til Sverin. Tildragelsen, som en med de forunderligste, fortælles af alle vore Historieskrivere, paa eens Maade, men Aarsagen dertil fortælles meget ulige. Hvidtfeldt, Helvaderus, Pontoppidan, fortæller Aarsagen saaledes: Grev Henrich foretog sig, efter de Tidens Andagt, en Reise til den hellige Grav; og havde imidlertid begiert, at hans Grevinde maatte opholde sig bed der Danske Hof, under Kongens Beskiermelse; hvilket blev tilladt; Han reiste bort, i Tanke at den hellige Grav var vel bevaret; men ved sin Hiemkomst befandt, at hans Grevinde havde vederlagt sin høie Værtes Artigheder med den Føielighed, som han formeente sig alene at tilkomme; hvorover, for at hævne sig, han fattede dette fortvivlede Anslag. Men nu fortæller Kratzius og Mallet (123) Aarsagerne anderledes, og paa en Maade, som gjøre Grevens Foretagende meget sort og nedrigt; Krantzius siger, at Greven og hans Broder Guntzelin vare forbittrede paa Kongen, som temmelig haardt havde tugtet dem for et Vold, de havde øvet paa en Adelsmand, ved Navn Johan Gans; og til Straf taget noget Land fra dem. Mallet siger, at Grev Henrich havde givet din Søster til Kongens naturlige Søn, Niels, Greve til Holland, og havde lovet til Medgift endeel Godser ved Elben, men efter Brylluppet vilde han ikke holde sit Løfte; hvilket Kong Waldemar siden med Magt tvang ham til, og tog endeel Land fra ham, som Grev Niels /eller Claus efter det latinske Nicolaus) fik i Forleening. Dette groede i Grev Henrich. Saa stridige ere Historieskrivernes Meninger = = = Qvis tantas potest componere lites? Men hvorfor skulde vi vende den Side ud imod Kongen, som er den værste. Jeg holder ingenlunde med de Hyklere, der af Persons Anseelse overslette de Stores Feil. Kongers og Fyrsters Laster staae i Historierne til ligesaa stor, og nok saa stor Skam og Afskye, som andre Menneskers. Men man maae ikke heller selv sætte Pletter paa deres Purpur- De førstes Fortælling sværter uden (124) tilstrækkelig Beviis, denne i mange Dyder skinnede Konge; naar de sidstes ere forsynede med gode Beviis; thi i den

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Mellemhandling, som holdtes Aaret derefter 1224, da Keiser Friderich den Anden, Erkebiskop Albrecht af Cøln, og flere Fyrster traadde samme til et frievillig Forlig om Kongens Befrielse, og blev der aldrig nævnet noget om den Kierlighedshandel, men det gik alene ud paa nogle Landes Afstaaelse. Vi finde heller ikke, at Grev Henrich viste nogen Brede, eller øvede Straf, mod sin Grevinde, saa at. Hvis der havde været noget i Sagen, kunde man snarere slutte, at det var en imellem dem oplagt Faldstrikke for Kongen, at Greven kunde faae Skin at hævne sig. Vi læse og, at Kongen virkelig maatte frasige sig den halve Deel af Sverin, som var den Medgift, Grev Niels skulde have, og i det Sted gav ham Land i Skaane. Desuden maatte man slutte, at Waldemar, som vil i sine yngre Dage ikke havde været en Hadere af det smukke Kiøn, nu var af den Alder, at han ikke let skulde falde hen til saa stor en Daarlighed. Han havde prøvet Forandringer nok i et tredobbelt Ægteskab, først med Ingeborg af Brunsvig, som skaffede ham ingen Børn. Hun døde 1205. Siden nød han et lykosaligt Ægteskabs (125) Frugter med den deiligste og dydige Margaretha af Bhømen, der under det Navn Dagmar er blevet et Mynster paa alle yndede Dronninger; Hun døde til Ribe 1212. Endelig prøvede han en anden Skiebne med sin sidste Dronning Berengara fra Portugal, hvis Navn de Danske forandrede til Beengiært, og brugte siden til at afmale alle onde Qvinder med. De gjorde endogsaa til hendes Skam en Vise, hvis Omqvæde var:

Skam faae hun Dronning Beengiært,

Herre Gud være med Kongen.

Hvorledes end Sagen var, saa gik dette forvovne Kongeran for sig paa en lumsk og nedrig Maade: Greven opholdt sig, efter sin Hiemkomst, bestandig ved Hoffet, var med Kongen i alle hans Forlystelser, og stillede sig paa det fornøieligste og underdanigste an, indtil han her saae sin Leilighed. Han selv fulgtes med Waldemar paa denne Lystreise; men havde bestilt et Fartøy, som laae ude i Søen; thi som han vel vidste, at slige Jagtfornøielser gierne, efter de Tidens Maade, endtes med en Aftensviir, saa passede han den Tid, og med (126) bevæbnede Folk overfaldt Kongen og hans Printz i Søvn.

Agrediebatur in lectulo, quem non audit in prælio.

Siger det gamle Munkevers herom.

De Kongelige Personer bleve bundne, førte ud paa Fartøier, og fængslede holdne paa Slottet til Sverin. Efter tre Aars Forløb bleve de endelig løskiøbte for 45000 Løde Mark Sølv, samt hundrede Klædninger af flamsk Skarlaget, ti Alen til hver Klædning; Prindsen blev til Gissel, indtil Pengene bleve betalte, som skeede inden kort Tid; thi alle Undersaaterne samlede i en Hast en frievillig Gave; og Kongen selv tog sig saa nær, at han dertil gav hans forrige Dronningers Guldsmykker og Kostbarheder, Kronen undtagen. Indbyggerne paa Lyø vide intet synderligt at fortælle om denne saa merkelige Tildragelse, saa at man seer, hvor utilstrækkelig den mundtlige Beretning (traditio oralis) er til at bevare, endog paa en føie Tid, de merkeligste Hændelser. Havde den gode munk, der har givet os sit begrædelige latinske Riim, som mere taler om Juda, Herodes, Nero og jeg veed ikke, end (127) som om Waldemar, i det Sted givet os en eenfoldig Dansk Fortælling om dette Vovestykkes Hændelser, da vare vi ham mere Tak skyldige. Saa meget hørte jeg dog, at Bønderne fremviser en liden Høi ved Strandkanten, som de kalder Grevens Skib for Anker; der er og paa Landet en Kilde, som de kalder Kongens Kilde, og sige, at ved den Kilde blev Kongen grebet; hvilket ikke synes rimeligt, at Kongen skulde have sovet om Natten under aaben Himmel; med mindre der ved Kilden har været et skikkeligt Huus, hvor Kongen kunde opholde sig. Min Kone, endog som et Fruentimmer, ærgrer sig ved at see et Sted, hvor en af de mægtigste Danske Konger var fanget af en lille Tydsk Greve, og havde gierne en Amazonne vovet Livet for sin Landsherre; Men da jeg fortalte hende, hvad Helvaderus

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

skriver, nemlig at alle Rigets Undersaatter hialp til at købe Kongen frie, undtagen hendes Landsmænd Lillikerne, og Siellænderne, som intet vilde give, og derfor vare bleve giorte til Trælle og Livegne i deres eget Land, skammede hun sig lidet ved sine Landsmænds slette Opførsel, men fandt paa den rimelige Udflugt, at siden Fruentimmeret i Lolland, lige saavel som i Jylland, (128) nyder Kong Waldemars Privilegio at arve, saa maatte den gode Herr Niels Heldevad have løiet Lollikerne skammelig paa. Fy! Ham an! Vi komme, som før er sagt, til Land ved Lyøe om Aftenen. Som blot fremmede, toge vi Veien lege ad Præstegaarden. Jeg ventede at finde det, som jeg og fandt, en Ordens-Broder, der efter Pauli Regel gierne laaner Huus. Den gamle og meget ærværdige Præst Hr. Niels Holm tog imod os med al optænkelig Høflighed og Godhed. Han herbergerede og beværtede os ikke allene den Nat, men de ti paaafølgende Dage, efterdi Vinden blev heftig staaende af samme Hiørne. Jeg fandt i hans Omgang megen Retsindighed, Forstand og Eftertanke. Jeg blev ikke kied af hans Samtale, der ikke var om Veir og Kornpriis, men sund og fornuftig. Det var indtagende, at merke denne Mands Tidsfordriv paa see eenligt et Sted, hvor han nesten kunde ansees som en Eremit te; thi foruden hans alvorlige Timer til Eftertanke og Læsning, var han stedse i Bevægelse med nyttig og fornøielig Haandarbeide, især med Dreier-Arbeide; heri var han den færdigste Kunster, jeg har seet; han viste mig mange Stykke af Flam- og Pasværk, som jeg alle maatte beundre. Det var fornøielige, at (129) see den gamle Mand med Brillen paa Næsen at danne paa sit Pasværk alle Slags Figurer. Han arbeidede ikke alene i Træ, Elfenbeen, Rav og Perlemor, men i alle Slags Metaller, som den beste Guldsmed: Alle hans Jern og Redskaber smedede han selv i sit store Verksted, hvor der var Smedeesse, Ambolt og Verktøi til alle Haandværker. Tiden kunde aldrig falde en saa flittig Mand lang. Præsværdig paa saadan en Maade at beholde en sund Siel i et sundt Legeme. Bønderne dyrker deres lidet Land ret got, og de mange Kornhesser, som jeg saae uden for deres Huse, gave tilkiende, at Høsten havde været meget velsignet, især lagde jeg Merke til, at man her paa dette lille Land benytter sig af Strandtangen paa mange flere Maader end andre Øer. De fører Tangen op i store Dynger, hvor de lader den ligge for at udbrænde, siden blander de den i deres Mødninger, og med stor Fordeel bruger den til Giødning paa Marken. De tækker og manner deres Huse dermed. De flette deres Huusgavler dermed; de spinder Baand deraf, ligesom vi af Halm; ja de spinder eller snoer disse Baand saa fine, at de kan knytte ret artige Tættegarn deraf, og med disse Garn tildække deres Kornhesser, for at bevare dem fra Spurrer (130) og Fugle. Dette havde jeg endnu aldrig noget Sted før seet, og vilde maaskee nepper have troet det, om en anden havde fortalt mig det. De bruge Tangen til deres Mark og Havediger. Saa at jeg neppe veed mere hvortil den søvext kunde bruges, end her skede; thi at brænde dem, og af Asken at kaade Salt deraf, vil neppelig gaae an i Østersøen, hvor Vandet ikke er saa salt som i Nordsøen; og af dens Aske oprette Glasverker, vilde vore Skove ikke tillade. Endelig, kied af at tumle længere om paa Søen, gik jeg, jeg den tredje Dag her fra, vor Skipper; Lod os sætte over Vandet til Dyreborg paa Fyens Land, er ret artigt Sted, hvor Kong Waldemar ofte forlystede sig som en Nimrod. Herfra reiste vi til Assens, over Vandet til Ærøe Færgested, igiennem Haderslev til mit hiem i Nustrup. Vi fandt her, Gud være lovet, alle Ting vel; men tillige et Brev, som meldede os den sørgelige Tidende, at min elskelige Svigermoder Frue Thestrup var død to Dage efter at vi havde forladt hende. Hun havde giort en vigtigere Reise end vi andre. De fortørnes ei, høiædle Ven! At jeg slutter mit Brev med Beretninger om et Dødsfald, der var saa rørende for mig, at jeg ikke kunde hindre min Tanke at dele min Sorg (131) med en Ven, som jeg vidste tog Deel i mit Huses Skiebne. Jeg veed desuden, at De aldrig forskrækkes eller fortørnes ved at erindres den sidste og vigtigste os alle forestaaende Reise.

Jeg er
S.T.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Deres Velbaarenheds
Nustrup den 16 December 1763
Ærbødigste Ven og forbundne Tiener
J. Dyssel

(132)

Efter saa mange Aars Forløb har De den Godhed at fornye Deres Tilskyndelse at udgive mine Efterretninger om et og andet i det Slesvigske. Da jeg i Aaret 1763 sendte Dem mit vidtløftige Brev, forsikrede Deres gunstige Svar mig, at de ikke alleneste uden Kiedsommelighed, men endog med Fornøielse havde læst mine Iagttagelser. Ingen større Belønning ønskede jeg min Umage; Men, hvo forsikrer mig om alle Læseses lige oplyste og veldømmende Hierte? Jeg vil derfor ikke love noget vist om offentlig Udgivelse; det skal komme an paa Omstændighederne og Leiligheden. Derimod vil jeg heller, imellem os selv, stræbe at besvare Deres mig giorte Spørsmåale, saa got som jeg kan. Deres grundigere Eftertanke maae undskylde det Ufuldkomne.

De spørger da først: Hvad, og hvor meget er det Jordsmaal, som i det Slesvigske kaldes en Ploug? Og hvad Forhold har det imod Danske Tønder Hartkorn? Jeg har, høiædle Ven! Herom længe selv spurgt, men er ikke blevet fornøiet, med hvad mig er svaret. Jeg har selv pønset paa dette Forhold, og søgt alle de Hielpemidler, som jeg kunde udfinde til denne Regning.

Pontoppidan, der som en Dansk længe havde boet paa Als, og undersøgt de Holsteenske Sager, synes best at kunde svare derpaa; Han siger: Oecon. Ballance pag. 40. At en Ploug kan regnes for otte Tønder Hartkorn; og af ham har ventelig Autpr til Lettres sur le Dannemarc taget det han siger pag. 127. 2 Vol. Une charüe est estimée valoir 8 tonneaux de Hartkorn. Men jeg kan ingenlunde antage den Mening; thi naar jeg betænker: At Nustrup Sogn, som staaer for 14 Plouge, skulde, efter den Regning, alleneste holde 112 Tønder Hartkorn, da falder det mig ubegribeligt, at paa saa faa Tønder Matrikul kunde være 83 Gaarde, foruden næsten ligesaa mange Huse, og at saa lidet Hartkorn kunde rigelig ernære over 600 Personer, som svare Ekstraskatten. Item Hygom Sogn er anslaaet for 13 $\frac{2}{3}$ Plouge, har (134) 173 Ottinger Jorder, og over 500 til Extra-Skatten. Altsaa falder Pontoppidans Regning ganske bort. Jeg finder videre i Historien, at da Conrad Reventlau havde kjøbt det Kongelige Gods Sandberg paa Sundevit, blev samme Gods Anno 1685 oprettet til et Grevskab, og beholdt, Ifølge de Grevelige Privilegier 21 $\frac{5}{6}$ Ploug frie. Da nu disse Frieheder strækker sig til 300 Tønder Hartkorn, saa maae er, i det mindste været regnet 14 Tønder paa en Ploug. Jeg nævnede nu nyelig Ottings Jorder, heraf synes at kunde tages en nærmere og nemmere Grund til Beregningen. Det kunde ogsaa, dersom alle Ottinger vare lige store, og svarede lige meget i Afgift, men der er saa langt fra, at aldrig en Bye har samme Ottings Maal, som en anden. Det lader som alting her i det Slesvigske fra gammel Tid er blevet saa indrinklet, at ingen

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

skulde blive klog derpaa, og at Regieringen selv skulde indvikles ligesom i et Chaos, hvor Lys og Mørke er blandet; og er dette uordentlige Væsen en stor Ulæmpe ved alle Erklæringer, og en Hinder for mange nyttige Forslag; thi naar en Regiering afspises med lutter Vanskeligheder, Undskyldninger og Indvendinger; at det og det strider imod den og den Inddeeling og (133) Indretning, saa bliver tilsidst kied af at tænke paa Sagen; allerhelst hvor Mildhed frygter for at fornærme nogen. Fornærmelse tør aldrig have Sted, men en Sags nøie og tydelige Undersøgelse er retfærdig.

Jeg var engang faldet paa de Tanker, at Sønderjylland i gammel Tid maae have været inddelet ligesom Nørrejylland i Hartkorn; og at 1 Otting er nesten det samme som 1 Td. Hartkorn, og maaskee Pontoppidan har haft samme Tanker, naar han mener, at en Ploug er det samme som 8 Tønder Hartkorn; følgelig, efter Ordets Ottings Lyd, en Ottendeel af en Ploug. Om det har været hans Mening, er en blot Gisning; men Grunden til min Mening er denne: Jeg fandt i Aalkiær Bye (Nustrup Sogn) hos en Bonde til Gram Gods, et original Fæste-Brev fra 1716, lydende saaledes:

Efter gamle Jordebøger skulle denne Bye (Aalkiær) bestaae af tvende halve Gaarde, en gammel Gramer paa 3 Ottinger eller NB. 4 Tdr. 6 Skpr. 2 Fk. 2 Alb. Hartkorn, og en nye Gramer ligeledes af 3 Ottinger, eller 4 Tdr. 1 Skpr. Tilsammen 6 Ottinger, eller NB 8 Tdr. 7 Skpr. 2 Fk. 2 Alb. Hartkorn, og da svarede den gamle Gramergaard ec. (136)

Af dette Document havde jeg Grund for mig at slutte, som sagt, baade at Landet fordem har staaet, som sagt, baade at Landet fordem har staaet anslaaet for Hartkorn, og at en Otting var noget mere end en Tønde Hartkorn. Men da jeg nøiere eftertænkte, at efter saadan Landmaaling 8 a 9 Tønder skulde være nok til 3 Gaarde, som Aalkiær nu bestaaer af, foruden Huse, og kunde ernære over 30 Personer til Extraskatten, blev jeg tvivlsom i min Regning, og da jeg ikke kunde i Historien finde flere Beviis paa den gamle Landmaaling, forkastede jeg en Mening, som jeg længe havde havt. Nu paalegge De mig dog, høistærede Ven! At sige noget vist herom. Jeg maae da søge en anden Grund. Exemplet maae være Hygom, Bye. Denne har $37\frac{1}{2}$ Ottinger, og staaer for $3\frac{2}{3}$ Plouge. Heraf bliver det for det første klart, at der kan regnes i det mindste 10 Ottinger til en Ploug.

Jeg veed vel, at en meget accurat og retfærdig Oppebørsels Betient vilde fordre $10\frac{5}{22}$ Ottinger. Men vi ville ikke sætte hverandre i Brøk. Den kiere Mand søger ogsaa at undgaae vidtløftig Hovedbrud. $\frac{5}{22}$ Skilling, og $\frac{5}{22}$ Skieppe er imellem ham og Bonden ikke værd at tale om, det gaaer op i heelt. (137)

Synes Dem ikke? Høiædle Ven! At det baade var ønskeligt og giørligt, at dette Brøkerie kunde forandres til et heel og rundt Tal. Det løber da ud paa at snyde Bonden. Især synes mig dette en Ubillighed, at en Bonde, som maae give sine Afgifter og Skatter i saa mange Slags Ting, nu i Penge under adskillige Navne, nu i Korn, i Høe, i Straae, med videre, maae her for hver Ting især at afskrive, betale Vedkommende en Lybskskilling, for at tegne det i Bondens Bog; E. g. Maanedes Skatterne til hver Qvartal, hver Gang Betaling for at qvitere; det løber dog aarlig op til en liden Summa for en fattig Mand, og kunde være til Hielp for ham til den tunge Extraskat. Slige og flere Skatter, som den ene Undersaat legger paa den anden, burde undersøges. Men! jeg maae til min Regning igien. Jeg pustede kun lidet efter mit Hovedbrud med Brøken $10\frac{5}{22}$. Thi tænk her var i Udarbeidningen Brud for og Brud i Midten, men tilsidst bliver heelt for Bonden. Ja et heel Tal skal han have.

Ti Ottinger er til visse en Ploug. Nu bliver videre Spørgsmaal: Hvor mange Tønder Hartkorn er en Otting? Vi ville giette; (138) thi ved Gietten kommer mange Ting ud i Verden. Jeg gietter da, at en Otting er to Tønder Hartkorn. En Gisning maae have sin Grund. Min Grund skal tages af Udgiften i Qvartalskatten. En Ploug svarer aarlig i denne Skat 36 Rdlr. Følgelig

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

svarer en Otting 21 Mark og 10 Skilling Danske. Her bliver atter en Brøk, det er noget fortredeilig! Lad staae. En Tønde Hartkorn svarer i samme Skat aarlig 11 Mark, følgelig to Tønder 22 Mark. Hvor nær ere vi nu ikke ved Regningen? Her fattes ikkun 6 Skilling; men hvo vilde misunde den flittige Sønderjyde dem? Maaskee det er til Skriverspenge; ja saa nøie har Forfædrene seet ind i Tingene. Vi ville endnu see Sagerne videre og nøiere efter! Maaskee den Danske Landmaaling kan komme os til Hielp.

Aldrig kan jeg faae ud af Hoveder, at jo Jyderne, enten de boede norden eller sønden for Skodborg Aae, jo have, som et eneste Folk, og et ægte Dansk Folk, været fra Førstningen lige behandlede (forstaae saa lige, som det i den beste Verden muelige være kunde) da de som en Slægt og af et Tungemaal udgiorde et Legeme. Umuelig havde Kong Waldemar, den (139) vise Regent, givet dem én og den samme Lov, om ikke den, efter Landets lige Beskaffenhed, kunde passe sig paa Landets lige Inndeling; den Lov, der paa de Tider var saa tydelig og retfærdig, at Hvidtfeldt i sin Tid inderlig ønskede, at den maatte strække sig til det hele Danske Folk paa Øerne. Og da vi nu have en langt fuldkomnere Lov i Christian den 5tes Lovbog; hvad var da ønskeligere og naturligere, end at samme Lov gieldte her som en Kongelig Dansk Lov for Danske Undersaattere. Jeg har en eneste Gang været paa Thørning Ting. Der blev tvistet om Naadsens Aarets Indkomster i en Præstes Stervboe, imellem Enken og Arvingerne. Procuratores vare tvende den Tid berømte Tydske Advokater. Sagen blev forhandlet paa Tydsk, og jeg saae hvor andægtig de Jydske Stokkemænd gabede over denne tydske Trætte; dog, om jeg husker ret, var et Par allerede faldt i Søvn. Den ene Advokat fremførte sine Argumenta deductiones und Bortrage med en Catonisk Stemme. Men da han ved den andens hurtigere Udtale kom lidet i Knibe, maatte han tage sin Tilflugt zum Danischen Lovbuch, ivelches vom Gnadenjahr handelt. Det kilderede mig inderlig at høre, at da hverken codex justinians, eller de (140) Romerske Love, eller Pandekterne, eller Sachsenspiegel kunde redde ham, saa blev vor ypperlige Danske Lov hans Tilflugt. Ja det er besynerligt, at saa stor og vigtig en Dansk Province endnu bliver behandlet paa Tydsk. Vel vide vi af Historierne dette Lands ynkelige Skiebne i fordum Dage, ved adskillige Delinger og Forledninger, at være blevet adskilt, og ligesom et saaret Legeme at være sønderslidt i mange Stykker. Men nu, da Forsynet, Gud være lovet, har bragt det tilbage, og i saa mange Aars lyksalige Roelighed, over et halv Seculo, vedligeholdet det under sine retmæssige Arvekonge, maae man under sine retmæssige Arvekonge, maae man under sig, at det ikke bliver det som det er, og fra Assernes Tid har været, et Dansk Land, og at det ikke, til Beviis derpaa for al Verden, behandles ved Danske Love. Da Kong Erich 1421 ved de merkverdige Tingsvidner, som findes hos Hvidtfeldt p. 682, vilde overbevise Verden, at Sønder-Jylland var, og havde altid været en Dansk Province, saa er hans fornemmeste Grund, at Landet altid havde brugt Dansk Lov og Ret, og at end Dommernes Kiendelse til Urnehovet stod under Appel ved Dannehof, 1522, blev i det Fordrag til Borsholm indgaaet, at den (141) Jydske Lovbog skulde gielde til Slesvig, og den Tid var Landet dog ikke ganske under Dannemark. Burde ikke nu med større Føie Dansk Lov og Ret her oprettes; allerhelst da intet væsentlig er til Hinder? Kunde de Herrer Dommere ikke giøre sig den umage, at lære og skrive Dansk? De Herrer Advokater ligesaa? En liden Forandring ved Cancelierne kunde giøre hele Sagen. Det skeer og vist engang; men alting vil have sin Tid; det vil gaae hermed, ligesom med vores ypperlige og hellige Confirmations Forordning. Den Sag blev foreslaet til de Geistliges Omdømme ved Landemoderne Aar 1706; den fandt Modstand og Modsigelse. Gammel Vane, Fordomme, Magelighed hos mange af de Geistlige, gjorde tusinde Indvendinger; Sagen blev forhindret, forhalet, og opsat indtil Aar 1836, da Kong Christian den Siette brød igiennem alle Indvendinger, ved en Kongelig Forordning derom. Guds Kirke og Efterslægten vil prise ham derfor evindelig. Det vil gaae ligesaa med denne Sag. Fiat!

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Men! hvor fører min Danske Nidkierhed mig hen? Jeg forglemmer min Regning, og frygter, at den atter vil gaae i Brøk. Dog nei! Vi ville blive ved et heelt Tal. (144)

Hygom Bye udskiftede, og deledede al deres Pløieland imellem sig Aaret 1770, for at komme ud af Fælledskab. Maalet blev saaledes: Hvor Otting fik 1617 Røder, hver Rode 100 Qvadrat Alen, hvilket udgjør til hver Otting 161700 Qvadrat Alen. Naar vi nu eftersee Landmaalings-Forretningen over Nørre-Jylland, hvis Jord er af eens Beskaffenhed med Sønderjylland, da finder vi i Tabellerne, at i den 2den Inddeling, den 4de Classe, hvortil de skarpe Jorder henregnes, der gives til I. Tønne Hartkorn 126000 Qvadrat Alen, naar dette Maal sættes i Forhold med en Ottings Maal 161700 Alen, da holder en Otting i Sædeland 1 $\frac{1}{4}$ Tønne Hartkorn. Nu har en Otting videre 8 Høveders Græsning, hvilket efter 4 Inddelings 2 Classe er $\frac{1}{4}$ Tønne, og end videre har den 12 Læs Høe, som efter 3 Inddelings 3 Classe er $\frac{1}{2}$ Tønne Hartkorn. Sluttelig bliver 1 Otting = 2 Tdr. Hartkorn, og altsaa 10 Ottinger eller 1 Ploug = 20 Tdr. Hartkorn 1. 9. e. d.

Denne Regning, der er grundet paa det øiensynlige, er tillige anført efter mindste Maalestok. Thi hertil er ikke beregnet den overflødige Heedejord, som vist i Maalet vilde overgaae. (145) Byens Pløieland. Ikke heller har jeg melder om deres Udsæd i det opmaalede Land, som er til hver Otting 20 Tønder, 1 $\frac{7}{10}$ Skieppe Sædeland. Saa megen Udsæd findes neppe i Nørrejyllands skarpe Egn, naar Heeden bliver uberegnet.

Dersom jeg nu, høiædle Ven! Har fyldestgiort Deres første Spørgsmaal, skal det fornøie mig, og ønskede ligesaa at kunde besvare Deres andet Spørgsmaal angaaende Tørning-lehn. Hvad derunder forstaaes? Og hvorledes det er tilgaaet, at Jurisdictionen der er blevet saa blandet under Tydsk og Dansk Ret?

Jeg vil melde det som jeg veed.

Tørning-lehn er da en vidtløftig Strækning foran i Sønderjylland, saasomt man kommer over den saakaldede Kongeaae, eller Skodborg Aae. Den der deler Nørre- og Sønderjylland, efter det bekiendte Vers:

Slesvicum & Jylland derimit Scodburgicus amnis.

Det er langs med denne Aae, fra Colding til Ribe, de mange Grændse-Controleurs (146) have deres Poster, for at hindre Snighandel med Contrebande til Jylland, og Kreaturers Drift derfra uden Told, om de kunde, i det mindste skulde de; men en Argi Øine kan ikke vaage over denne Handel. Der hersker en vis Blindhed i de fleste menneskelige Handler, og denne Grændsepost skal være, som der siges, meget farlig for Øinene.

Over bemeldte Aae kommer man, enten ved Gredsted eller Follingbroe, ind i Tørning lehn, der strækker sig fra Ribe til Tønder paa Vesterkanten, og imod Øster til midt ind i Landet. Nustrup er det sidste Sogn paa den Kant, tre Mile fra Ribe. Dette store Stykke Land har 31 Kirker i Nørre Randstrup- Hviding- Føes- Calslund- og noget af Gramherreder, det ligger i Haderslev Amt, og udgjør den vestre Deel deraf. Det indeholder efter Matrikulen af 1656 henved 300 Plouge.

Distriktet har sit Navn af Stedet Tørning, hvilket Lyden giver tilkiende, omendskiønt hverken Dankwerth eller Pontoppidan melder noget om dette Lehn. Den første kalder det alleneste Sønderjyllands Syssele. (147)

Stedet Tørning, der ikke engang ligger i Distriktet, men til Øster derfor i Hamelev Sogn, har i gamle Dage været et stort adelig Biergslet; har lagt overmaade høit.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Man finder endnu oppe paa Bierget vidtløftige Rudera og store Stykker Mure deraf. Det har fordem været et anseeligt Sted, især da det var eiet af de Lembekers Slægt; det har endogsaa udholdet tvende Beleiringer, som Dankwerth fortæller. Siden er det kommet i Ablefeldternes og andre Familiers, og nu tilsidst i private Folkes Eie. Saaledes har den borgerlige Stand paa mange Steder trykket Adelen ud af deres Borger og Slotte.

For nærværende Tid beboes Stedet Tørning af en Herredsfoged, og en Møllere, som have bygt neden for, men tæt ved og næsten ind i Bierget; i det behageligste Leie, midt i en deilig Skov, ved en liden Søe, som driver Møllen. Apropos! om Møllere. Her maae min Herre ikke forestille sig en Person i en hvid melet Kittel. Nei, det kommer langt anderledes; her er saa stor Forskiel som paa en Væver og en Fabriqvreur. I det Slesvigske er meget faa Veirmøller, naar man undtager de saakaldede Hollandske Grubemøller; der er meest (148) Vandmøller, som enten hører Kongen til, og staaer under Forpagtning, eller ere Eiendomme. Det er ikke rart, at en Mølle indbringer aarlig 1000 Rdlr. Og derover. Hver Mølle har sin visse Strækning, hvor Indbyggerne ere forbudne at søge ham, og ikke maae gaae til en anden, uden naar Mølleren overbevises om Tyverie, eller slet Behandling, og det maatte da være en Fuskere i Haandværket, som derom skulde overbevises. Her males paa Tørninge Mølle foruden andre Slags, extra gode og smukke Perlegryn. Jeg har i en Mølle ved Rødinge seet mange artige Indretninger, foruden adskilligt ved Maleværket, blev der ved Vandet drevet et Stampeværk, et Slibesteensværk, et Boreværk til Pompetræer, item en fiin Rende, som bestandig kunde løbe igiennem Svaletønden ved hans Brændeviinskiedel; saa at en Mølle er her af Vigtighed, og har bestandig Søgning.

Foruden Mølleren boer her paa Tørning, som sagt er, en Herredsfoged. Atter en Person af Vigtighed, ja yderste Vigtighed her i Egnen. Store Indkomster og en vidt udstrakt Magt udmærker de Slesvigske Herredsfogder for de Danske. Endeel af dem ere Rangs-Personer, (149) endskiønt til Overflod, da deres Myndighed giver dem Anseelse nok, thi efter den eenfoldige Almues Rangforordning, staaer Herredsfogden, næst Gud i Himmelen, i den første Classe No. 3, og der tvistes om det ikke skulde være No. 2. Tørning Slot har ellers siden de Lembekers Tid, ofte været en Residence for Lehnsændene, førend det blev indlemmet i Haderslevhuus Lehn; og findes den sidste Lehnsmand at have været Otto Holgersen Rosenkrantz i Aaret 1523. Denne finder jeg hos Hoffmann at være død to Aar derefter, 1525, til Lybek. Hans Stifmoder var den i Historien berømte Frue Holgers, eller Anna Meinstrup; hun fortæner her at erindres; om hun var fød adel eller ikke, skal jeg ikke kunde sige, og lige meget til Sagen! et ædelt Hierte besad hun. Som Heltinde fegtede hun for Dyd og Sandhed, og som Martyrinde leed og døde hun derfor. I Christian den 2dens Tid tog hun sig, som Hofdame den dydige Dronnings Elisabeths Sag an, og havde Driftighed nok til at foreholde Kongen sine Uordentligheder. Lønningen blev, at vor gode Frue Holgers blev forviist Hoffet og Landet, samt hendes Gods confisqveret. Kong Friderich den 1ste lod hende vederfares Ret, og kalde ind igien. Men da (150) hun ved Modet i Ringsted Ao 1534 satte sig imod nogle af Kiøbenhavns Borgere, som endnu holdte Christian den 2dens Partie, blev hun af samme paa Stedet nedsablet. Der er sandelig saa paa Papisternes Martyrliste, som med saa Skiel fortæner et bestraalet Hoved.

At Tørningelehn nu staaer under en blandet Jurisdiction, i det Geistlige under Ribe, og i det Verdslige under Gottorf, er skeet tilfældigvis, derved at hele Haderslevhuus Amt, som fordem var deelt i to Sysler, fik en eneste Amtmand, og da denne stedse boede i Haderslev, som laae under Slesvig, saa er Tørning-lehn blevet draget derhen. Thi fra den første Begyndelse har det ufeilbar lagt under Riber Stift. Riber Kirke blev bygget midt i det 9 Sekulo, og i det følgende fik Ribe sin Biskop, og Landet blev da delet i Sysler (som egentlig er en geistlig Inddeling under Harald Blaaetand) Riber Stift fik da fem Sysler, nemlig fire i

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Nørrejylland, og det femte var Sønder-Jyllands, eller Plovssyssel, som nu kaldes Tørningelehn. Det andet Stykke af Haderslev Amt blev kaldet Haderslevhuuslehn, eller Barringsyssel, og det blev lagt til Slesvig- eller Synderjyllands Stift. Thi Biskopperne i (151) Slesvig stode fra Begyndelsen af, ligesom andre Danske Biskopper under Lunde Erkebiskopdom. Og alle Ting bleve forhandlede paa Dansk viis, og i det Danske Sprog, som Hvidtfeldt overalt beviser; han melder udtrykkelig, at Johannes, den 17 Biskop til Slesvig, var med at give Waldemar Jydske Lovbog, som 1240 der blev indført; det Slesvigsle Stift havde alene Barringsyssel under sig, men aldrig Plovssyssel eller Tørningelehn, som stedse har lagt under Ribe. Naar man ellers læser Mallers historie de Dannem. Liv. 5. pag 356, da kunde man let falde paa de Tanker, at Dronning Margaretha havde købt dette Distrikt, og lagt det under Ribe Anno 1400. Helst naar man læser denne snilde Anmerkning: elle (Marguerethe) scavoit bien que ces domaines, devenant ceux de l'Eglise, serioent irrevicablement perdus pour le Duché de Slecvic; & elle ne se trompoit point & e. Men det som hun den Tid købte af Lembekerne, var ikke Tørningelehn, men alleneste Vesterlands Føhr, Amrum, Lobherred, Tronborg og Møgeltønder, hvor nu Grevskabet Schachenborg er. Disse Steder købte hun (152) for 5000 Løde Mark Sølv, eller 40000 Rdlr. Og pandtsatte dem for den Summa til Biskop Eskild i Ribe. Summen blev ubetalt, indtil Reformationens Tid, da Gejstligheden paa anden Maade bleve aflagte; hun havde kort tilforn laant 3000 Mark Sølv af denne Eskilds Formand, Bisp Johannes Michelsen. At Bisperne paa de Tider har været rige Gaster, tvivler ingen paa, og at denne benævnte har haft Mynteret, slutter jeg af Oliger Jacobæi Muleo regio, hvor der Pag 110 Sect. 5 anføres en af hans Myndter, paa hvis ene Side sees to Sverd, i Lignelse af et Kors, med de Bogstaver O. Rex (Olaus Rex) og paa den anden Side en Bispestav med en Røgel, imellem de Bogstaver J. M.

De vil vel, høistærede Herre! gjøre sig over dette Kiøb og denne Handel adskillige Anmerkninger? Deels over Biskoppernes store Vælde paa de Tider, og maaske spørge om ikke Geistlighedens ønskede sig endnu der samme? Men langt fra! Vi takke Gud for Reformationen, ikke alleneste for den uendelige Naade ved en renere Guds Kundskab, men endogsaa for de lyksalige timelige Omstændigheder for Præsteskabet i Almindelighed. Det er en (153) Pinebænk for en frie Siel, at see sin Ligemand i et umaaleligt Fortrin for sig, og i en uindskrænket Magt over sig. Saaledes var det i de papistiske Tider Reformationen gjorde heri samme lykkelige Forandring i den geistlige Stand, som Souveraniniteten i de adelige. Hvor piinagtigt har det været for den Stand, at et lidet Tal, som Rigets Raad, skulde herske over de andre; at en fattig Adelsmand maatte endog til Fornedrelse bukke og bøie sig for sin Ligemand? Bede, trygle, og bønfalde sin egen Slægt. De har selv ofte leet over den Grille om nye og gammel Adel var ringere end en Waldemars. Det vilde, i vor Stand, være sær forargeligt, om den ene Geistlige vilde see den anden over Skulderene; og at en Præst længe skulde opvarte uden for en Biskops Dør; om han blev besvaret at et delphisk Orakul; om hans sømmelige Ærbødihedes Tegn blev antaget med en stolt Stivhed; sligt gaaer i vore Tider ikke an. Og skulde end en krybende Seraph af Cleresiet ville forføre til Stolthed, da er der i vore høiværdige Siele saa oplyst en Forstand, (154) at de kiender sig. Videnskabers Lys har fordrevet og opklaret Taagen. Tildeels vilde De vel ogsaa, høiædle Ven! Anmerke den lave Pris, som Jordegods den Tid var i; for 40000 Rdlr. At kunde kiøbe en Strækning til nogle Grevskaber. Kunde man nu faae Jordegodser for den Pris, da var De i Stand til at blive Greve. Men vi maae agte Mynternes Pris paa de Tider, saavel i deres undvortes rene Værd, som i deres Forhold til og med alle andre Ting. Jeg veed ikke egentlig, hvad Maalestok Mallet og andre har brugt, som beregner 5000 Mark Sølv lige med 40000 Rdlr. Thi i de Dage var det Ord Rixdaler ikke bekiendt; det blev først i Myntvæsenet bekiendt 1517, da Bergværket til Joachims Dal gav de første Joachimikos eller Dalere. Saadan en Daler gielgte Aar 1519 1 Mark 8 Lybskskilling, og veiede 2 Lod. I Dronning Margarethes Tid, 1390, veiede en

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Hamborger Mark 4 Lod 1 Gr. vid. Camerer 2 Theil. 188. Hvad saadan en Mark da var gangbar for, veed jeg ikke. Hvidtfeldt siger den galt 40 Sk. Usuales i Ribe; men hvad saadan en Skilling usualis i Myndt nu kunde gielde, tilstaaer jeg, at jeg ikke rigtig kan bestemme. Men (155) dette veed jeg, og af Historien kan bevise, at en Skilling var den Tid saa god som sexten i vor Tid; og naar bemeldte Summa stiger i dette Forhold, saa vilde der efter vor nærværende Mynt komme et langt større Tal herud. Det er ellers forunderligt og sørgeligt, at tænke paa Penges og Mynters Skiebne, og hvorledes vi nu i vore Tider maae betale de allernødvendigste Ting med tyvefold Penge. Aarsagen er vist nok tildeels, at Menneskene har efter Tidernes Omstændigheder gjort tusinde Nyheder til Nødvendigheder; Levemaaden har forført os til Yvpighed, og bortført vore Mynter for Vellystens Mageligheds og Stoltheds Glimresager. Vore Mynter ere udfeiede for Potteskaare; saa at Chineserne vel maae give den foragtelige Beskrivelse over Europæernes Taabelighed, som vi læser i den patriotiske Tilskuers 132 Blad. Vore ægte Metaller har vi sat paa vore Speile, Borde, Stole, Dørre, ja paa vore Vogne, hvad Under da, at de ere kiørte bort? De ere ombyttet med uægte Forgyldning. De ere ikke mere til. Jeg vil ikke tale om de ældgamle Mynter, som aldrig ere hos os at finde, uden i saa Myntsamlinger, som en Selsomhed. Men vore rette gamle gangbare Mynter ere virkelig borte. Landet eier fast ikke klingende (156) Mynt; man har ondt ved at faae 1 Rdlr. i Penge; der ere udførte igiennem tusinde Veie, deres runde Dannelselse gjør dem beqvem til at trille Bort; deres gode Værdie gjør dem begierlige. Naar til Terminerne Lybekkerne komme herind i Dosinviis, for at fordre Penge, saa maae den Danske Kiøbmand enten give visse pro Centro mere, om han betaler i Bankosedler, eller skaffe klingende Mynt. Saa daarlig er han i sin Handel, og saa utroe imod Landet. Den Sag burde undersøges.

Man vil maaskee imod denne Klage over Pengemangel indvende: at vi i Bankosedler have en uendelig Rigdom, og langt større Summa end fordum Mynternes. Men monne den Overflødhed af Papiirpenge ikke er en af de største Aarsager til vor dyre Tid? En Papiir-Penge er noget indbildt, men en Tønde Korn er noget virkeligt; der maae meget af det Indbildte til at veie op imod det Virkelige; Handel med blot Papiir er en Handel med idelig Gield og Kredit imellem et fattigt Folk indbyrdes, der saa længe har feier Guld og Sølv ud til Fremmede, at de indbyrdes maa leve paa Kredit. Mit Begreb forestille mig enhver Bankoseddel som en Forskrivning, en Obligation, (157) et Gieldsbrev, som transporteres fre en til en anden; dersom vi ere i Stand til promte, og naar forlanges, at indfrie vore Obligationer med Metal, som er al Verdens Mynt, ja da tilstaaer je, at vi ere rigere end vore Forfædre. Men kan vi det? En maadelig Summa deraf kan være til stor Beqvemhed og Nytte i vor indenlands Handel; men har vi alt for mange Papiirpenge, eller først intet andet, da kommer vi vist tilkort med Udlændinge. Den ærlige Mercor bliver i et Selskab ombedet, at gjøre fierde Mand ved et Quadrillebord. Han undskylder sig, at han ikke har mange Penge hos sig. Vi ville spille, hedder det: om Korpunge, Jettons) han lader sig overtale, og bliver selv Cassemester; han klipper en Hoben Slentringer af Kortblade, disse skal gielde nogle 2 Skilling, nogle 5 Skilling, og nogle 10. Spillet begynder, han er uhældig, og efter et Par Omgange maae indløse sine egne Slentringer. Spillet holder op, og hele Summen skal indfries. Den uhældige Mercor tæller sit Tab. Han har tabt en Dukat, en gammel Specie og en god Dansk Krone, en Dominus providebit. Han har spillet om Kortpenge, men under Spillet er hans Mynt gaaet bort, og det som meest smerter ham, hans (158) Dominus providebit er fløiten. Han har rigtig nok alle sine Slentringer, men ingen uden for Spillet giver ham en Skilling for dem alle sammen. Jeg vilde ønske, at min Lignelse haltede, og at den ikke i alt kunde passe sig paa os. Naar nu vor Mynt er borte, og vore Sedler ikke gielde paa hin Side de Danske Strømme, saa finder jeg det ganske naturligt, at alt hvad vi skal kiøbe bliver dyrt, og naar et Aars Misvext treffer ind, at vi ikke kan føde os selv, saa maa Levnetsmidler blive overmaade dyre. Men vi ville afbryde denne sørgelige Betragtning. Jeg blev ført derind i ved

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Anledning af den Summa, som Margaretha laante, den jeg paastod at være stor efter vore Tidens Pengevægt. Deres maadelige Gods, høiædle Ven! Har kostet mere end alt det store Stykke Land. Jordegods er vel det sikkerste at have sine Penge i, men just ikke det fordeeligste. Efter den oprigtige Regning, som De har viist mig over Deres Gods Indtægt, seer jeg nok, at pro Cento er ikkun liden, og vil med Tiden blive mindre. Til min Forundring sees jeg de mangfoldige Skatter og Paalæg, som betynger Deres Hartkorn; foruden de mange gamle Slatter trykkes De endnu af Extraskatten, pro Cento Skat, Rangskat, Embedsskat ec. (159)

Det er vist, at om Proprietairs synes at have store Herligheder, har de ogsaa store Besværligheder, saa at man kunde falde paa at undskylde mange slette Herremænds Haardhed og Uretfærdigheder med disse Byrder. Men Tyranen er altid Tyran, end i de beste Tider. En Christen, en Menneskeven forøger sin Medlidenhed over sine Undergivne, naar han selv føler Tidernes Besværlighed, og hvo føler dem ikke? Barmhiertige Himmel, læt vore Byrder! Hvor meget Almuens Tilstand paa nogle Aar er svækket, merkes overalt, endogsaa hos den ellers frie og lykkelige Slesvigske Bonde; hans Tilstand er paa en halv Snees Aar saare forringet. Jeg boede iblant dette lykkelige Folk i Aaret 1762. Jeg erindrer mig, at der samme Aar i Junii Maaned en Løverdags Morgen kom General-Krigskommissariats-Ordre: at Sognet Nustrup skulde inden Aften skaffe ti Vogne, som skulde følge Armeen, uden at melde hvor langt eller hvor længe. Enhver Bonde krympede sig ved at kiøre; men en elskværdig Konges Villie var Folkets Lov. For strax at opfylde samme, var hele Sognet inden Middag forenet om at samenskyde til dem, der strax villig gav sig paa Veien, 100 Rdlr. Til hver Vogn, i alt den Summa 1000 Rdlr. (160) Nu forsikrer man mig, at Sognet ikke var i Stand til at giøre det, om det aldrig skulde gielde saa meget. Hvor lykkeligt er det at herske over et frit, frievilligt og formuende Folk! Trællen og Betleren drives langsom afsted.

Det umenneskelige, ja ugudelige Principe, at Bonden og Almuen ikke bør have mere end net op det tørre Brød og en pialtet Koste, har nogle kalder Leviathans Sprog; men jeg finder dset ikke haardt nok udtrykket, med mindre der skal betyde Dievelens Sprog, udtalt ved en Bileams Esel. Thi skal der sigtes med Talemaaden til Hobbesis Leviathan, da er det langt fra hans Tænkemaade. Han siger tvertimod pag. 93: Rex, cujus subditi pauperes, debiles, aur viles sunt, neqve dives, neqve magnus, neqve securus este potest: d. e. Den Konge, hvis Undersaatter ere fattige, udsuede og foragtede, kan selv hverken være rig, stor, eller sikker. Den Statsmand, der lærer ovenmeldte haarde Staz er en Tyran i Hiertet, en Bøddel for Folket, og en Forræder for Regieringen.

Min Nidkierhed for Fædrenelandet kunde maaskee drive mig for vidt; dog jeg kiende i (161) Dem, høistærede Ven! Den sande Patriot og Menneskeven, der tænker og handler efter saa sunde og milde Grunde, at de samtykker mine Tanker, og behøver ikke at høre mere derom. Jeg vil da gaa videre i at besvare Deres Spørgsmaal.

De behager tilsidst at spørge: hvad det er for en Personage den Vater Zeisberger, som jeg i mit første Brev har nævnet? Det er sandelig en merkværdig Person! Melchior Zeisberger er af Profession en Tømmermand, men af sit hemmelige Embede en Patriark for den herrnhutiske Menighed i og omkring Landsbyen Steppinge i Haderslev Amt. Her har Sognepræsten Hr. Kastrup ladet indrette sin store Stue som et Kapel for Forsamlingen, der under hans Vinger øver deres Andagt og Gudsdyrkelse. Ellers var bemeldte Zeisberger med Christian David, og David Mitschmann, samt flere, udjagede med Hustruer og Børn af Mæhren. De søgte til Lausnitz til Grev Zinzendorfs Territorium, og vare de første, der begyndte Hernhuts Opbyggelse omtrent 1722. Nogle af de Mæhriske Flygtninge bleve siden sendte til Grønland og andre Europæ Lande. I Aaret 1739 omtrent, kom Andreas Grasmann til Steppinge, (162) efter de Opvakes Begiering, for at antage sig og inddele i Classer dem, som angave sig, og

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

inddele i Classer dem, som angave sig at være opvakte. (thi dette er en Livtitel i denne Sekt) Grasmann besøgte jevnlig salig Biskop Brorson i Ribe, men fandt ikke i alle Ting hans Samtykke. De veed vel, høistærede Herre! at i denne Sekt er igien ulige Meninger og Stridigheder. Dog har jeg merket, at, hvad det udvortes og kiendelige i deres Omgang angaaer, ere de af to Hovedarter; nogle ere mørke og suurseende, altid skuffede og sørgende: Al deres Levnet gaaer usselig bort i Suk og Klage. Nogle ere mildere og venligere: en mat Munterhed og tvungen Smiil forestiller dem altid fornøiede, glade og syngende: Med Psalmer og aandelige Sange. Enten dette nu kommer, efter deres Classers Inddeling, af deres Religions Regler, eller, efter Blodets Omløb, af Legemets Beskaffenhed, maae Gud vide; saa meget har jeg lagt Merke til, at jeg har truffet én og den samme Hernhutter om Formiddagen af det skuffende Slags meget suur og mørk; men efter et godt Maaltid, og er Glas Viin, af det milde syngende Slags. Saa at de dog ere menneskelige Vilkaar undergivne. (163)

Ovenmeldte Grasmann blev i Steppinge afløst af nærværende Vater Zeisberger, som kom dertil 1750, med sin Kone, der ligeledes er fra Mæhren. Manden holder Samtale og Undersøgning med de gifte Mænd, og ugifte, dog hver for sig, en Time om Søndagen, for at erkjendige sig om enhvers Siels Tilstand. Konen holder ligesaa med de gifte Koner, men for de ugifte bliver sat en af deres egen Stand. En Tale holder Zeisberger hver Torsdag Aften Klokken 6 i Præstens Capel, for alle, som i Selskabet ere antagne, men Fremmede blive afviste ved en Dørvogtere. Dette er ubilligt og uforsigtigt; dette har givet Anledning til adskillige onde, og, som jeg troer, falske Domme; ligesom at de enten øvede noget usømmeligt i deres Forsamlinger, eller at de havde en anden, en reener og bedre Vei til Salighed, end andre fornuftige og sande Christine. Den første Mistanke frie kiender mit goddømmende Hierte dem for; og den anden falder bort hos hver Fornuftig, der ved at Guds aabenbarede Ord er den eneste Saligheds Vei. Det mildeste vi kan dømme, er, at mange af dem kan mene det oprigtig, hvad dem selv angaaer; men at, hos de fleste, og Hovedpersonerne, en alt for god Tanke om sig selv, og alt for slet (164) om andre, har drevet dem, af Hovmod, til en Skilsmisse fra Guds Kirkes Samfund, til at indgaae et Selskab, hvori visse besynderlige Tanker og Talemaader har fordervet den sande og rene Religion. Hovedkilderne til deres Vildfarelser ere Hovmod og Egennytte. Dersom min Herre har læst Provst Gerners egen udgivne Beretninger om sine Fata, da seer De jo tydelig, at Egensindighed drev ham fra Kiøbenhavn, og Egennytte drev ham fra Kiøbenhavn, og Egennytte drev ham tilbage fra Hernhut; en Arv i Norge trækker ham; havde han fundet den Sielero, den Glæde i Christo, de salige Følelser, den Besegling og føre Saligheds Forsmag, som de paastaaer, at man uden for deres Samfund ikke faaer, havde han fundet alt dette i Hernhut, hvor var det da mueligt, at en meget ringe jordisk Fordeel kunde drage ham tilbage. Den gode Mand har i sit Skrift blottet sine Lidenskaber mere, end han har taget sig vare for, saa at en, der kiender nogenledes det menneskelige Hierte, let indses Drivesierene, saavel til det ene som det andet. Jeg veed, at de, høiædle Ven! Er alt for vel og grundig oplyst, til at troe eller tænke, at Hernhutterne har sig nogen hemmelig Viisdom, eller rettere, Saligheds Vei forbeholden; ikke desto mindre, vil jeg, for at fornøie Dem, og (165) tillige, for at udfordre Deres Betænkning, meddele Dem en Gienpart af et Brev fra en Studeret, saa kaldet, men tillige Ertz-Hernhutter, i en af Provincerne, til Pater Zeisberger i Steppinge. De maae ikke tænke, at det er opdigtet, nei sandelig ikke. Jeg kunde ikke engang opfinde den Stiil; men ved en egen Leilighed faldt mig i Hænde en heel Pakke smaae Breve til mange af Brødrene der i Steppinge, saasom til Broder Kehl, Maler, Povl Bødiker, Søren Skoemager, Peder Mannesen, nogle Præster, og flere. Dette til Zeisberger lyder saaledes: Hiertelskende kiere Vater! Jeg skrev min kiere Vater, og Broder Kastrup til i Junii Maaned, hvilket De vel har bekommet. Den 7 Julii derefter, fik jeg først fra kiere Vater det lidet kierkomne Brev, af 25 Maji, der var skrevet, førend jeg var i Steppinge. Jeg takker derfor hiertelig. Den kiere

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

hellige Aand er for min Skaberes Blods Skyld saa naadig imod mig, at han ikke alene lær mig føle, hvor meget slet og syndig jeg er, men han lær mig og see og føle paa nye i Dag, at min Skaber er just korsfæst og død for mig, hvorved mit arme uværdige Hierte, der er saa seen til at troe, smager en salig Trøst; Ak! At det maae blive mere rodfæstet i mig uværdige Creatur, saa høi (166) er Hiertet sig for ham, og overgiver sig til ham alene. Min kiere Vater! Tænk paa Din arme Broder N. N. for vor kiere Frelsere. Jeg helse hermed hiertelig alle de kiere Sødskende, saavel dem jeg har seet, som ikke seet, og er Din arme Broder N. N. P. S. Kiere Vater erindrer sig vel sit Løfte med at faae mig de 1ste og 4de Bind af de samtlige udgivne Losunger. Indlagte ville kiere Vater give de kiere Brødre.

Dato er den 10 Oct. 1763.

Dette er Ord til andet Brevet; Originalen til dette og de øvrige kan jeg vise Dem. Men, sig mig nu, allerbeste Ven! Jeg beder Dem! Kan de finde mindste Sport deri til en høiere Kundskab, og bedre Vei? Her er et virkelig Brev fra en studeret Hernhutter, til en af Patriarkerne; man skulde tænke, det var fuld af Vigtighed. Men hvad finder vi andet end Sniksnak? Beviis paa en fordærvet Tænkraft, skriftstridige Talemaader, og sig selvmodsigende Ord. E. g. Skaberens Blod. Skaberen er just korsfæst og død; hvad vil alt dette sige? Jeg kunde fremføre flere urimelige Talemaader af de andre Breve; men jeg veed, min Herre har nok af dette, og vil ventelig sige (167) med vor fornuftige salig Sneedorf i sin Tilskuer, sidst i det 112 Blad: De sikkreste og stærkeste Vomitiver eller Brækmidler er, at læse Herrnhutiske Bøger.

For Resten præsenterer Pater Zeisberger her i Steppinge det samme, som en dito Vater i Flensborg boende, og nogle i Norge og Lifland. En saadan Patriark reiser gierne aarligen til Hernhut, hvor Synodus holdes, og hvor af hver Steds Emiissario angives, hvorledes Menigheden, eller efter deres Sprog, Christi Rige enten forfremmes eller standses. De glemmer da ikke heller ved denne Pilegrims Fart at tænke paa Heylands Cassen.

Tiden vil nu lære den Steppingske Forsamlings Skiebne; enten den vedbliver adskildt for sig selv, eller den bliver forenet med den Hernhuttiske Stiftelse til Christiansfeldt; thi min Herre har vel lagt Mærke til det, som Aviserne fortalte os for et Par Aar siden, om de Friheder og Fordele, som de Mæhriske Brødre havde erhholdet i det Slesvigske.

Det væsentlige ved denne Nyhed er, saavidt mig er berettet, at de Mæhriske Brødre (168) har kjøbt den Gaard Thyrstrupgaard, i Sognet af samme Navn, og i Hadeslevhuus Amt, af Kongen for 20000 Rdlr. Men derimod erhholdet af Hans Majestæt store Privilegier, undertegnede i Dec. 1771. De fornemmeste Artikler ere disse: 1) De har Tilladelse at bygge saa meget de kan og vil, og paa alt det de bygge, have de 10 pro Cento Erstatning til en vis Tid. 2) De maae anlegge alle Slags Fabriker og Manufakturer. 3) De ere frie fra Eed og Soldaterhold. 4) De staae under ingen verdslig Ret eller Justitzbetient, men gaae med alle deres tvivlsomme Sager lige til Kongen, igiennem Cabinettet. 5) De have Frihed at vælge sig selv en Præst og Biskop. Og, ihenseende til deres Religions Øvelse, har ingen Præst ved Stedet noget at sige, ikke engang Superintendenten har det mindste med dem at bestille, hverken jus ordonandi, eller examinandi. De skal have samme Frihed, som deres Sektes Tilhængere have i Holland, Engeland, og under Kongen i Preussen. 6) Alle Brødrenes Etablissements i Grønland, Tranquebar og Guinea, skal staae under Thyrstrupgaard, og her skal med Tiden Brødrenes Biskop over de Danske Menigheder af denne Sekt residere. Saa at vi kan vente det 8de (169) Biskopdomme i Dannemark, hvis det ikke bliver som Niels Klims Monarkie. Imidlertid have de allerede boesat sig paa Thyrstrupgaard, døbt den om og kaldet den Christiansfeldt. De have allerede anlagt et Apotheque, adskillige Professioner, Manufakturer, og lægge sig efter Agerdyrkingen. De har allerede udvalgt deres egen Præst, so, som er Hr. Johannes Prætorius, en Søn af Hr. Etatsraad Prætotius i Kiøbenhavn. Han blev i sin

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Ungdom sendt ud af Faderen, for at opdrages iblant de Mæhriske Brødre, (*) saa at han rimelig til fulde har inddrucket denne Sektes Principia: han holdt den 22 Jan i indeværende Aar, 1773 Bryllup med en Jomfrue Jensen, og reiste strax derpaa fra Kiøbenhavn til Christiansfeldt. (170)

Det er høistærede Herre! alt hvad jeg kan berette Dem om denne Sag. Vi maae tilstaae, at den hele Handel er forunderlig. Denne Sekt faaer større Frihed, end nogen anden har kundet erholde; paa en Tid, da Omstændighederne intet mindre spaaede en sligt; ved en Mand, som aldrig bekymrede sig om Religionen; thi alle mene, at der alleneste er skeet ved den bekjendte Struense; intet mindre end Religion, ikke engang den eenfoldigste Kundskab om Gud laae ham paa Hierte, og allermindst at han skulde undersøge Religioners adskillige Sekter; men her er, siger nogle, Grunden, der ophæver alt det forunderlige: En Mand, som selv ingen Religion har, seer til verdslige Hensigter, bryder sig lige meget om, hvad Slags Indbyggere Landet har. Andre siger, at han alleneste har giort, og drevet paa, denne Forestilling, for at hykle for Faderen, Superintendent i det Slesvigske. Jeg holder mine Tanker tilbage, og siger alleneste, at naar de blive nyttige Borgere, og naar de nu ere antagne derfor, saa er det billigt, at de nu ere antagne derfor, saa er det billigt, at de nyde baade Religions og Samvittigheds Frihed. Den Post, at de ere befriede fra Eed, synes besynderlig; thi hvorfor skulde et ærligt Hierte unddrage sig (171) enten fra Troeskabs Eed til sin Monark, eller ved anden Leilighed at bekræfte Sandheden med Eed? Men man seer deraf, at de have lige Tænkemaade med Qværkerne. Og er det ikke at tvivle paa, at jo en viis Regiering seer sig sikker; ligesom det og er en Følge, at disse har derved udelukket sig selv fra al Adgang til offentlige Embeder, og som de ikke gjør Eed, ere de rimelige anseete som uduelige og uværdige til at være Soldater.

Dersom Struensee, som der menes, har været deres Befordrer, vil jeg ingenlunde ønske deres Anlæg saa slet et Udfald, som hans; men heller ikke ønskede jeg dem alt for stor Fremgang, thi de forbiegangne Tider har viist, endog i vor Minde, at Partier, Uroe, Foragt, Stolthed, Had, ja Forfølgelses Aaad er separatistiske Sektors Væsen. De samme Tidens Forandring viste og, hvor liden Grund der er i deres Religions Grunde; og at deres Hensigt var Herskesyge og eden Fordeel; thi da Hoffets Levemaade blev forandret fra en stræng Stilhed til en frie og anstændig Munterhed, og de saae ingen mere Fordeel; thi da Hoffets Levemaade blev forandret fra en stræng Stilhed til en frie og amstændig Munterhed, og de saae ingen mere Fordeel ved at hænge med Hovedet, døde alle Forsamlinger ud, alle Masker fladt af, ja til den Yderlighed, at Separatisten blev, (172) ryggesløs, og Pietsten ugudelig. Saadan Beskaffenhed har al Religion, som rettes efter Moden, har Egennytte til Øiemed, og stiftes af Mennesker. Jeg kan derfor sige det samme om denne Stiftelse, som fordem den fornuftige Gamaliel: Er dette Raad af Menneskerne, bliver de forstyrrede.

Nogle ville ansee dem for protestantiske Jesuiter, og følgelig ligesaa farlige for Staten, som de katholske Jesuiter. Men jeg troer, at heri tænkes feil; thi Jesuitternes Lærdom, Vittighed, Philosophi og Styrke i alle Videnskaber fattes en Hernhutte, den sunde Fornufts Brug er for ham en Pest. Videnskaber er den største Hinder fra Guds Rige; Lærdom er nok til at fordømme: fornuftig Samtale er som Guds Bespottelse, al verdslig Viisdom er Satans Lærdom. Sund Sands og Fornuft har ikke Sted i Hernhuttens Troes Bekjendelse, han hverken giver eller tager imod Raison. Disse selvgiorte, forkeerte, fanatiske og skriftstidige Talemaader ere Grundene.

(*) Paa vore Øer i Vestindien ere de Mæhriske Brødre paa denne Tid 12 Familier, og eier 2de Plantager ved Navn Bethlehem og Frydendal. Deres Vater eller Biskop skal hedde Martin Mast, en Haandværksmand. De lever roelige, og antager sig Negrenes, de sorte Slavers Underviisning med stor Flid; til Spot for andre Religions Tilhængere, som af Egennytte endog hindre disse blinde Hedningers Oplysning. Dog skal disse Slavers Vilkaar, være taaleligere end mangan Fæstebondes hos os.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Det er denne deres Troes og Lærdoms Maade, som vor grundige og redelige Theolog, salig Dokt. Rosenstand, saa tydelig beskriver, og syndig i Rette sætter, i hans Prædikeners 4de Deel. (173) Pag. 153. seq. Hans Ord ere her, ligesom overalt, saa syndige, at jeg maae udskrive endeel deraf; Naar Christus, den store Lærere, bruger en fornuftig Læremaade, saa mærker vi deraf, at det er os tilladt, ja befale, at bruge samme, i at foredrage den christne Lærdoms Sandheder = = Men der ere adskillige, som paastaae, at man ei heri maae bruge Fornuften, at Skrifter og Taler i den Materie ere saa meget mere ubeqvemme, som de ere mere fornuftige. De bringes dertil ved en stolt Vandkundighed. De som ei selv have med Flid forbedret deres Fornuft, ei beflittet sig paa at have tydelige Begreb, at tænke, dømme, slutte fornuftig, de kunde ei fordrage, at andre gjøre det, mindre at andre modsige dem, og overbevise dem om, at de modsige sig selv. De ville uden Modsigelse høres, uden Prøvelse troes, være Lærere, førend de slev blive lærde, ja da de endnu selv ere ulærde og ustadige = = Det stolte Hierte driver dem til, at ansee fornuftige Modsigelser som uchristelige Indvendinger. De søge med Flid at tale anderledes, end andre Fornuftige, og at sige noget, som andre mere kunde forundre sig over, end forstaae sig paa; deraf kommer og ere komne mange nye ophævede Talemaader, i hvilke der er noget, som eu kommer (174) overeens enten med Skriften eller Fornuften, de ere som Skum og oppustede Bobler, opkastede af et opblæst Sind, som vil være adskildt fra andre, og mene, at det er noget skiønt, naar man kan tale anderledes end andre = = Saavidt denne store Mand. En stolt Vankundighed, skiult under Eenfoldigheds Maske, er Hernhuttens Skiold, dermed undviger han fra at forklare og forsvare sin Troe. Han paastaaer, at han og Medbrødre ikke viger ud fra den Augsborgske Bekiendelse; men hvorfor har de da afsondret dem fra vores christne Menighed? Har de anden Lærdom end vi, hvorfor legger de den ikke for Dagen, og gjør Rede derfor? Det er slet Tegn, at skiule sin Mening. Det er mistænkeligt. Jed veed, høiædle Ven! At baade De og jeg stræber ved en oplyst Forstand, og en grundet Kundskab, at vise Gud, den ævige, en fornuftig Gudsdyrkelse; det aabenbarede Ords Lys, og den sunde Fornufts Brug, ere vore Ledsagere. En brændende Attrae og virkelig Stræben efter at tækkes den Alvidende, en redelig Hensigt i vore Handeler er vor Vidne; og en levende Troe til Naadeløfterne er Seglet paa vor Saligheds og Udødeligheds Haab. Denne Bekiendelse tør vi være bekiendt, den lønner os med et (175) muntert, roeligt og aabenhierdet Væsen. De tillader, Velbaarne Herre! at jeg med saadanne theologiske Betragtninger slutter mit Brev, og at jeg anbefaler mig til det bestandige Venskab, med hvilket De stedse har beæret Deres

Underdanige Tiener.

J. A. D.

Sandbye i Lolland

Den 4 December 1773

Fra Wikipedia:

Den mähriske eller den Herrnhutiske Brødremenighed er en kristelig bevægelse. Den havde i år 2000 ca. 300 medlemmer i Danmark og 762.000 på verdensplan. Brødrenes internationale fællesskab hedder Unitas Fratrum. Der afholdes en synode hvert syvende år. Synoden er Brødrenes højeste instans. Bevægelsen opstod omkring grev Nikolaus Ludwig von Zinzendorff (1700-1760). Bevægelsen betoner det følelsesmæssige forhold til Jesus frem for den rette lære eller den rette omvendelse.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Historie

Herrnhut. Landsbyen med vandmølle tegnet af Joh. Gottfried Schultz, 27.8.1765 (Görlitz, Graph.

Kirken er ældre end den ovennævnte bevægelse, da den kan spore sine rødder tilbage til reformation før Luther. Kirken blev dannet i Böhmen-Mähren, efter at Jan Hus var brændt som kætter på bålet i 1415 i Konstanz. Grupper af bønder slog sig sammen i et fællesskab i 1457. I begyndelsen af 1500-tallet var der mere end 200.000 brødre i de tjekkiske provinser Böhmen og Mähren, deraf navnet bøhmiske eller mähriske brødre.

Broderskabets popularitet gav den katolske kirke grund til at forfølge den. Under 30-årskrigen led protestanterne i Böhmen og Mähren nederlag i 1620, hvilket fik som konsekvens, at flertallet af brødrene måtte flygte. I Europa blev kirken næsten udryddet og dens medlemmer forfulgt. En lille gruppe søgte asyl på Zinzendorfs gods, Berthelsdorf i Sachsen, hvor de den 13. august 1727 gendannede Den fornyede Brødremenighed i Herrnhut.

Zinzendorf købte i 1721 Godset Berthelsdorf i Øvre Lausitz og ville her gerne samle en menighed i pietistisk ånd. Han tog derfor i 1722 vel mod nogle bøhmiske og mähriske brødre, som var udvandrede under ledelse af Chr. David. De slog sig ned på Hut-bjerget og anlagde byen Herrnhut. Andre sekterere og pietister sluttede sig til dem, men der opstod en splittelse imellem dem, og samfundet truede med at opløse sig. Da lagde Zinzendorf sig imellem og fik i 1727 alle samlet i en enhed, "den fornyede Broderunitet", hvorefter samfundet oplevede en mærkelig vækkelsestid. Herrnhut fik en særlig forfatning med et menighedsråd og 12 ældste i spidsen. I 1733 blev Leonhard Dober valgt til overældste, men da han 1741 trådte tilbage, besluttede Brødremenigheden at gøre Kristus selv til overældste og dermed til den egentlige leder, og da lodkastning bekræftede denne plan, oprettede Brødremenigheden en "særpagt" med Kristus om ledelsen. For at finde Kristi veje anvendte man i de enkelte tilfælde lodkastning, lige fra valget af tekster ved gudstjenesten til valget af ægtefælle, hvilket sidste blev lagt i menighedens hånd. Apostolske skikke som fodvaskning, kærlighedsmåltider og broderkys indførtes også. I 1737 blev Zinzendorf indviet til biskop, og han var til sin død den virkelige leder af Brødremenigheden.

For Zinzendorf som for Brødremenigheden i det hele stod på dette tidspunkt det konfessionelle i anden række. Nærmest står Brødremenigheden lutherdommen, men det sloges tidlig fast, at Brødremenigheden ingen ydre bekendelse skulle have. Den skulle være en unionskirke med 3 "troper" eller afdelinger, den lutherske, den reformerte og den mähriske. Dog har Brødremenigheden altid haft sin særlige teologiske og kirkelige type, der samler sig om Jesu lidelse og død ("blodteologien") og om stærk betoning af følelseslivets betydning. En overgang mødte denne kristendomstype stærk modstand og angreb udefra, og indre brydninger udeblev heller ikke, men Brødremenigheden holdt trofast sammen alligevel og har bevaret sin åndstype lige til nutiden. Adskillige af de ydre skikke, som lodkastningen, er dog i nyere tid bortfaldne. Hvad der meget har bidraget til sammenholdet, er kirketugten og den faste orden i det daglige liv. Menighedens medlemmer deltes af Zinzendorf i "kor" eller afdelinger, som boede hver for sig - børnene, de ugifte mænd, de ugifte kvinder, ægtefolkene, enkemændene og enkerne befandt sig i individuelle "kor" med egne "plejere", dvs. mænd eller kvinder, som øvede sjælesorg og ledede de opbyggelige møder. Dans og spil var forbudte. Kvinderne bar særlige bånd, hvis farve angav, hvilket "kor" de hørte til. Brødremenigheden lagde stor vægt på skolevæsenet.

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Fra Herrnhut bredte Brødremenigheden sig til andre steder i Tyskland, til Holland, England og Amerika og til Skandinavien. Dog har samfundet aldrig hørt til de større kirkesamfund. I 1727 sendtes 2 brødre til København, og Zinzendorf samlede en kreds i staden under sit ophold der i 1731. I 1739 stiftedes Brødremenighedens Societet i København, som efterhånden søgte tilknytning og udbredelse også andre steder i landet. Der udkom dog adskillige forordninger herhjemme imod dem, indtil regeringen 1771 gav tilladelse til at oprette en Herrnhuter-by. Brødremenigheden købte da Tyrstrupgaard og byggede her Christiansfeld, hvorfra der i rationalismens dage øvedes en stor religiøs indflydelse. I Norge dannedes der societeter i Kristiania, Bergen og Drammen, og i Sverige i Stockholm, Göteborg, Uddevalla og Karlskrona. Mens Zinzendorf levede, var der tilløb til sværmeri, men det fortog sig, og i rationalismens tid var Brødremenigheden alle vegne en god støtte for de få fromme i landene. Lige til nutiden har det også været almindeligt at sende børn og unge til Brødremenighedens pensionsanstalter. Da Brødremenigheden fik udbredelse uden for Herrnhut, måtte styrelsesformen tilpasses derefter. Hver menighed fik sin ældstekonferens og sit menighedsråd. Som organisatorisk overbrygning over alle de enkelte menigheder stod unitetsældstekonferencen, der har 3 departementer: for kirke- og skolevæsen, for de økonomiske forhold og for missionen. Embedsmændene er biskopper, præster og diakoner.

Brødremenigheden uden for Tyskland står dog i virkeligheden selvstændigt over for Herrnhut, Missionsdepartementet er egentlig det eneste fællesbånd nu. Men dette bånd er stort og stærkt. Intet andet kirkesamfund har blot tilnærmelsesvis øvet så forholdsvis stor en missionsvirksomhed som Brødremenigheden. Den har været det enestående forbillede for de andre protestantiske samfund, og begyndelsen blev gjort inden for det danske rige, idet to udsendinge fra Herrnhut i 1732 over København drog til Sankt Thomas for at virke blandt de sorte, mens tre udsendinge i 1733 drog til Grønland, hvor Hans Egede havde vanskeligheder med dem.[2] Slag i slag toges ny missionsopgaver op i Nordamerika og i Afrika, og efter 25 års forløb havde Brødremenigheden allerede 100 missionærer ude. Med forkærlighed opsøgte Brødremenigheden de laveststående folkeslag og de vanskeligste egne. Den gav oprindelig ikke sine missionærer nogen særlig uddannelse men fik senere en god missionskole i Niesky.

I sin missionsforkyndelse samler Brødremenigheden sig også om Jesu lidelse og død. Men missionærerne lægger vægt på at lære de indfødte nyttigt arbejde og på skolevæsenet. Missionsstedernes tal var stadigt stigende. Brødremenigheden missionerede omkring 1. verdenskrig i alle verdensdele uden for Europa. Grønland blev imidlertid opgivet, og arbejdet der overgivet til den danske kirke. Brødremenigheden talte i 1909 4 unitetsfelter, den tyske unitet med 23 menigheder og 8.016 medlemmer, den storbritanniske med 34 menigheder og 6.473 medlemmer, den nordamerikanske, nordlige provins med 75 menigheder og 20.685 medlemmer og den nordamerikanske, sydlige provins med 25 menigheder og 6.241 medlemmer. Brødremenigheden havde i 1909 14 missionsprovinser med 154 faste stationer (foruden et stort antal prædikesteder) og ikke mindre end 208 missionærer foruden 71 indfødte præster og talrige andre indfødte hjælpere. Den årlige udgift til missionen beløb sig til over 2 mio. Kr.

Herrnhuterne i Danmark

Brødremenighedens Kirke i Christiansfeld

Zinzendorf organiserede herrnhuterne til hedningemission finansieret af den danske konge. Herrnhuterne blev i første omgang sendt til de to danske kolonier Sankt Thomas og Grønland. I 1771 rettede Kong Christian VII på foranledning af kabinetsminister Struensee henvendelse til Brødremenigheden i Herrnhut med anmodning om at anlægge en by i

Forsøg til en Indenlandsreise 1763

Danmark. Herrnhuternes danske center blev lagt i Christiansfeld i Sønderjylland i 1773 og opkaldt efter kong Christian VII. Søren Kierkegaard voksede op i et hjem præget af herrnhuter.